

REGIONALNY OŚRODEK POLITYKI SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020

PROGRAM OPERACYJNY NA LATA 2008-2013

**Warunki i jakość życia dzieci i młodzieży
w województwie śląskim – szanse i zagrożenia**

Katowice 2008

Program opracowany w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
przez zespół redakcyjny pod kierunkiem Haliny Misiewicz

w składzie:

Dominika Błasiak

Anna Markiewicz

SPIS TREŚCI

1. PODSTAWY PRAWNE	4
2. ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE	7
2.1. RODZINA	7
2.2. SZKOŁA I RÓWIEŚNICY	14
2.3. ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU	19
2.4. STYL ŻYCIA.....	25
2.4.1. WARTOŚCI I CELE ŻYCIOWE.....	26
2.4.2. SPĘDZANIE WOLNEGO CZASU	37
3. PROBLEMY SPOŁECZNE DOTYKAJĄCE DZIECI I MŁODZIEŻ .	40
2.5. BEZRADNOŚĆ W SPRAWACH OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH.....	40
2.6. UBÓSTWO I WYKLUCZENIE SPOŁECZNE	50
2.6.1. BARIERY W WYRÓWNYWANIU SZANS EDUKACYJNYCH.....	57
2.7. ROZWODY I SEPARACJE	60
2.8. MIGRACJE ZAROBKOWE	66
2.9. ZANIEDBANIE I PRZEMOC DOMOWA	72
2.10. PODEJMOWANIE ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH	74
2.10.1. AGRESJA I PRZEMOC	75
2.10.2. UZALEŻNIENIA	85
2.10.3. WCZESNA INICJACJA SEKSUALNA	102
2.10.4. PORNOGRAFIA I PROSTYTUCJA.....	108
2.11. PRZESTĘPCZOŚĆ.....	112
2.11.1. SUBKULTURY MŁODZIEŻOWE.....	117
2.11.2. SAMOBÓJSTWA	120
4. SYSTEM POMOCY DZIECKU I RODZINIE	122
4.1 OPIEKA NAD DZIECKIEM I RODZINĄ W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ	122
4.2. LOKALNA POLITYKA SPOŁECZNA NA RZECZ DZIECKA I RODZINY	127
4.3. ZASOBY INSTYTUCJONALNE	128
4.3.1. PLACÓWKI SPECJALISTYCZNE W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM	129
4.3.2. INNE PLACÓWKI PEŁNIĄCE FUNKCJE OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE	144
4.4. RODZINY ZASTĘPCZE.....	145
4.5. INNE DZIAŁANIA POMOCY SPOŁECZNEJ NA RZECZ DZIECKA I RODZINY	150
4.5.1. POWIATOWE PROGRAMY POMOCY DZIECKU I RODZINIE	151
4.5.2. USAMODZIELNIANIE, INTEGRACJA ZE ŚRODOWISKIEM, KONTYNUOWANIE NAUKI	152
4.5.3. INNE ŚWIADCZENIA I FORMY POMOCY	158
5. ANALIZA SWOT	164
6. MISJA, CELE OPERACYJNE I DZIAŁANIA	173
BIBLIOGRAFIA	199

*Żaden kraj na świecie, żaden system polityczny
nie może myśleć o swej przyszłości inaczej, jak tylko
przez wizję nowych pokoleń, które przejmą od swoich rodziców
wielorakie dziedzictwo wartości, zadań i dążeń
zarówno własnego narodu, jak też całej rodziny ludzkiej.*

Jan Paweł II
Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ, 2.X.1979

1. PODSTAWY PRAWNE

Program „Warunki i jakość życia dzieci i młodzieży w województwie śląskim – szanse i zagrożenia” na lata 2008-2013 został opracowywany jako program operacyjny Strategii Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020, uchwalonej przez Sejmik Województwa Śląskiego w dniu 24.04.2006 r. (uchwała nr II/47/3/2006). W dokumencie tym przyjęto, że Strategia będzie realizowana w ramach programów operacyjnych, w których zostaną określone szczegółowe zadania, podmioty odpowiedzialne za ich wykonanie, beneficjenci oraz sposób finansowania zadań.

Wyniki pogłębionej analizy sytuacji społecznej dzieci i młodzieży w województwie śląskim, zawarte w części diagnostycznej niniejszego programu wskazują na potrzebę wdrożenia rekomendacji drugiego celu strategicznego *Wyrównywanie szans wychowawczych i edukacyjnych dzieci i młodzieży*, ujętego w Strategii Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020. Mówi on m.in., że:

- *Właściwe wypełnianie funkcji wychowawczych i edukacyjnych w stosunku do dzieci i młodzieży jest gwarantem prawidłowego rozwoju i usamodzielniania młodego pokolenia (...),*
- *Gdy rodzina nie realizuje prawidłowo swoich funkcji konieczne staje się kompensowanie tych niedoborów za pomocą odpowiednich programów. W przypadkach posuniętej dysfunkcji rodziny konieczne jest korzystanie z poradnictwa rodzinnego, interwencji kryzysowej, a czasem rekompensowanie zaniedbań rodzicielskich przez powołane do tego celu specjalistyczne i opiekuńcze placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego (...),*
- *Trudności opiekuńcze i wychowawcze często pociągają za sobą problemy z nauką. Trzeba, zatem wspierać programy służące wyrównywaniu różnic kulturowych dzieci z rodzin dysfunkcyjnych (przekazywanie akceptowanych społecznie wartości i uczciwych*

sposobów dochodzenia do celu). Służy temu budowanie partnerstwa na rzecz włączania rodzin i dzieci w życie społeczne oraz wspieranie nowych form pomocy, w tym zastępczego rodzicielstwa.

Niniejszy program adresowany jest przede wszystkim do dzieci i młodzieży pochodzących ze środowisk defaworyzowanych oraz ich rodzin. Jego misją jest przeciwdziałanie ich wykluczeniu społecznemu poprzez wyrównywanie szans wychowawczych i rozwojowych. Przyjęto za priorytetowe wzmacnianie, wspieranie i inicjowanie działań służących rozwojowi lokalnego systemu wsparcia dziecka i rodziny w województwie śląskim w oparciu o zasady subsydiarności i pomocniczości.

Podstawę prawną do opracowania programu stanowi art. 21 pkt 1 ustawy z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2004 r., nr 64, poz. 593 ze zm.), który określa, że: *do zadań samorządu województwa należy opracowanie, aktualizowanie i realizacja strategii wojewódzkiej w zakresie polityki społecznej będącej integralną częścią strategii rozwoju województwa obejmującej w szczególności programy: przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, wyrównywania szans osób niepełnosprawnych, pomocy społecznej, profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, współpracy z organizacjami pozarządowymi – po konsultacji z powiatami.*

Jednocześnie program koresponduje z art. 21 pkt 3 cytowanej ustawy, który wśród zadań samorządu województwa wymienia *„rozpoznawanie przyczyn ubóstwa oraz opracowywanie regionalnych programów pomocy społecznej wspierających samorządy lokalne w działaniach na rzecz ograniczania tego zjawiska”.*

Program uwzględnia rekomendacje zawarte w następujących krajowych strategiach i programach:

- Krajowy Program „Zabezpieczenie Społeczne i Integracja Społeczna na lata 2006-2008”,
- Strategia Polityki Społecznej na lata 2007-2013,
- Strategia Państwa dla Młodzieży na lata 2003–2012,
- Strategia Rozwoju Edukacji na lata 2007–2013,
- Strategia Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007–2013,
- Narodowy Plan Działań na rzecz Dzieci 2004-2012. Polska dla Dzieci,
- Program Operacyjny „Kapitał Ludzki”. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013,
- Krajowy program przeciwdziałania przemocy w rodzinie na lata 2006-2016.

Program wpisuje się w regionalne dokumenty programowe:

- Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020,
- Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020,

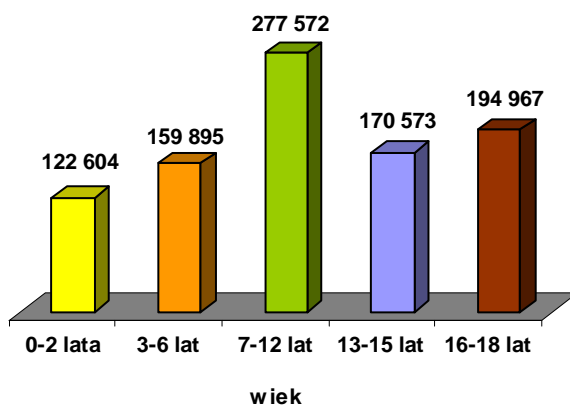
i koresponduje z Wojewódzkim Programem Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010.

2. ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE

2.1. RODZINA

Rezultatem obecnie obserwowanych zmian demograficznych jest m.in. gwałtowne zmniejszanie się liczby osób w wieku przedprodukcyjnym. W 2006 r. w województwie śląskim urodziło się 42,5 tys. dzieci; najwyższy współczynnik urodzeń wystąpił w podregionie bielsko-bialskim, zaś najniższy - w podregionie częstochowskim. W dalszym ciągu utrzymywała się przewaga liczby zgonów nad liczbą urodzeń, a wynikiem jej był ujemny przyrost naturalny, który wynosił minus 3,9 tys. W końcu 2006 r. w województwie śląskim zamieszkiwało 858,8 tys. osób w wieku 0-17 lat, co stanowiło 18,4% ludności województwa śląskiego i 11,2% młodej populacji Polski¹. W 2006 r. dzieci w wieku poniżej 15 lat stanowiły niespełna 16% ludności Polski (w 1990 r. stanowiły prawie 25%, a w 2000 r. - ponad 19%).

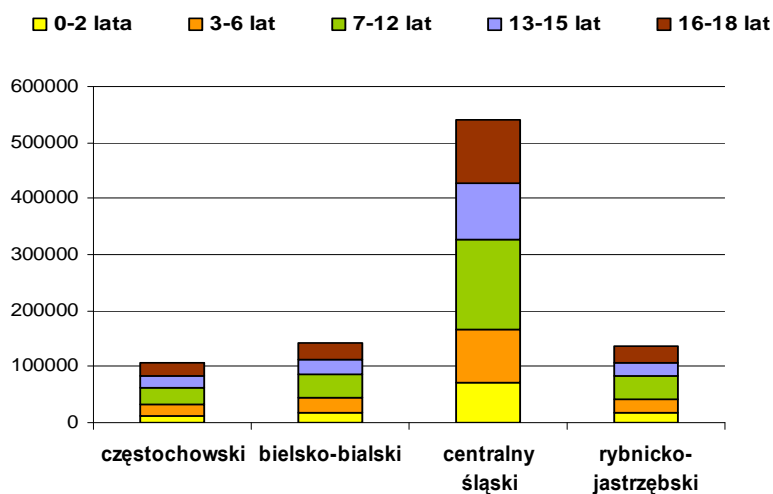
Dzieci młodzież w województwie śląskim w 2006 r. wg wieku

Źródło: *Województwo śląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2007*. Urząd Statystyczny w Katowicach 2007.

¹ *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31 XII 2006 r., Informacje i opracowania statystyczne*. GUS, Warszawa 2007.

Dzieci i młodzież w podregionach województwa śląskiego w 2006 r. – struktura wg wieku

Źródło: Tamże.

Zmiany demograficzne, jakie wystąpiły w ostatnich latach, tj. przede wszystkim wzrost liczby urodzeń oraz nowozawartych małżeństw – mogą wskazywać na przełom w dotychczasowym rozwoju ludności.

Według danych ostatniego Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań w 2002 r. w województwie śląskim mieszkało 1.329,4 tys. rodzin, z tego ponad połowę stanowiły rodziny z dziećmi. 1.055,0 tys. dzieci wychowywało się w pełnych rodzinach (83,8% wszystkich dzieci), 182,5 tys. w rodzinach niepełnych (14,5%), zaś 21,9 tys. (1,7%) w związkach partnerskich.

Typy rodzin w województwie śląskim w 2002 roku

Typ rodziny	Województwo śląskie	
	w tys.	w odsetkach
OGÓŁEM	1 329,4	100,0
Małżeństwa bez dzieci	325,9	24,5
Małżeństwa z dziećmi	744,8	56,0
Partnerzy bez dzieci	11,4	0,9
Partnerzy z dziećmi	13,9	1,1
Samotne matki	204,0	15,3
Samotni ojcowie	29,3	2,2

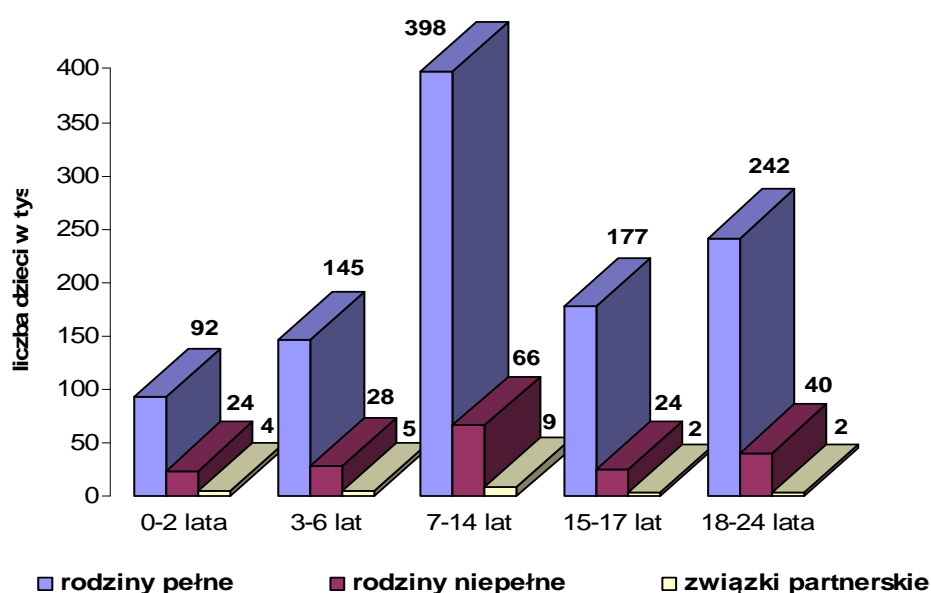
Źródło: Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002.

Zdecydowana większość dzieci w Polsce (w 2006 r. – prawie 81%) rodzi się w rodzinach tworzonych przez prawnie zawarte związki małżeńskie. Rośnie jednak liczba

dzieci pochodzących ze związków pozamałżeńskich. Na początku lat 90-tych z tych związków rodziło się ok. 6–7% dzieci, zaś w ostatnich latach 17–19%. Rosnący współczynnik dzietności pozamałżeńskiej przy równoległe zmniejszającym się ogólnym współczynniku dzietności może oznaczać, że zwiększa się liczba rodzin tworzonych przez związki partnerskie lub rośnie liczba matek samotnie wychowujących dzieci – tworzących rodziny niepełne.

W województwie śląskim rodziny z 1 dzieckiem (na utrzymaniu do 24 lat) stanowiły – 50,6%, z 2 dzieci – 36,6%, z 3 dzieci – 9,7%, z 4 dzieci i więcej – 3,2%.

Dzieci na utrzymaniu (do 24 lat) wychowujące się w rodzinach pełnych, niepełnych i związkach partnerskich w województwie śląskim wg wieku (w tysiącach)

Źródło: Tamże.

Dzieci i młodzież wychowuje się przede wszystkim w gospodarstwach jednorodzinnych (ok. 70% gospodarstw domowych); zamieszkiwanie z pokoleniem dziadków jest obecnie zjawiskiem rzadkim, częściej spotykanym na wsi (5,2% rodzin na wsi i 2,1% w mieście). Około 1/3 gospodarstw domowych w mieście i 1/5 na wsi to gospodarstwa o charakterze nierodzinnym.

W niżej zamieszczonej tabeli pokazano strukturę osób mieszkających z respondentami – nastolatkami (próba ogólnopolska)².

² J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kokoło, *Zdrowie subiektywne, styl życia i środowisko psychospołeczne młodzieży szkolnej w Polsce. Raport techniczny z badań HBSC 2006*, Instytut Matki i Dziecka. Zakład Epidemiologii, Warszawa, luty 2007. Badania ankietowe przeprowadzono w Polsce na początku 2006 r. w ramach międzynarodowych badań nad zachowaniami zdrowotnymi młodzieży szkolnej HBSC (Health

Młodzież, która mieszka z rodzicami, dziadkami i rodzeństwem (% badanych)

Wiek	Rodzice mieszkający z dzieckiem			Inne osoby	
	matka	ojciec	oboje	rodzeństwo	babcia i/lub dziadek
11 lat	96,8	84,5	83,8	83,1	27,3
13 lat	96,8	85,7	84,2	85,1	28,9
15 lat	96,3	84,5	82,4	82,6	24,7

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Funkcje rodziny

Pośród środowisk wychowawczych szczególne znaczenie dla rozwoju i wychowania młodej generacji ma rodzina. F. Adamski³ wyróżnił instytucjonalne i osobowe funkcje rodziny i podzielił je na kilka typów szczegółowych. Z kolei Z. Tyszka wyróżnił 10 funkcji niezbędnych do trwania rodziny, które połączył w 4 większe grupy⁴. Znane są także typologie funkcji rodziny M. Ziemskiej⁵ oraz St. Kawuli⁶.

Rodzina akceptując normy i wzory zachowań oraz wymagając od swych członków dostosowania się do nich, czyni to w przekonaniu, że działanie takie odpowiada interesom grupowym rodziny i pozwala zaspokajać jej potrzeby. Istotnym elementem socjalizacji w rodzinie jest przekazywany system wartości, który oddziałuje na motywacje zachowań, ich formę i treść⁷. Wywiera wpływ na kształtowanie celów działania, aspiracje, plany życiowe dzieci i młodzieży. System wartości wynika z przyjętej w rodzinie ideologii (religijnej lub świeckiej).

Obecnie funkcje pełnione przez rodzinę ulegają znaczącym modyfikacjom. Za społeczne konsekwencje zachodzących w rodzinie przemian uważa się:

- wzrost liczby konfliktów małżeńskich i rozwodów (malejąca spójność rodziny, jej dezorganizacja i dezintegracja),

Behaviour in School-aged Children). Badania HBSC zostały przeprowadzone wśród młodzieży w wieku 11, 13 i 15 lat. W próbie ogólnopolskiej znalazło się 5.489 uczniów. W próbie uwzględniającej 11 województw badaniami objęto 4.824 uczniów z tych samych trzech grup wiekowych. Dane pochodzące z poszczególnych województw ze względu na ich niską próbę badawczą należy traktować jako dane szacunkowe.

³ F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa 1984.

⁴ Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*. Warszawa 1976.

⁵ M. Ziemska, *Rodzina i dziecko*. Warszawa 1986, PWN, s. 236.

⁶ St. Kawula, *Rodzina jako grupa i instytucja opiekuńczo-wychowawcza*, w: St. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2007, s. 59.

⁷ Warto tu wspomnieć o roli dziadków, którzy w oczach dzieci i młodzieży reprezentują tradycję. Por. Pielkowska J. A., *Zmiany w pełnieniu funkcji socjalizacyjnej w rodzinie*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Tyski, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001, s. 259.

- wzrost zatrudnienia kobiet dla ciekawszego życia, samorealizacji, nie tylko z pobudek ekonomicznych,
- relatywne zmniejszenie wartości dzieci dla rodziców,
- indywidualizację form aktywności w rodzinie i zainteresowań,
- dyferencjację (zróżnicowanie) norm i wartości u poszczególnych członków rodziny
 - nawzajem w stosunku do siebie,
- zmniejszenie się więzi rodzinno-sąsiedzkich, zmiana więzi rodzinno-towarzyskich,
- malejącą liczbę ślubów, wzrost liczby małżeństw i rodzin niesformalizowanych (konkubinat, kohabitacja),
- zmniejszenie przyrostu naturalnego, oddzielenie funkcji seksualnej od prokreacyjnej w rodzinie – zmniejszenie dzietności (środki antykoncepcyjne),
- nasilenie się ruchliwości geograficznej z powodów ekonomicznych i politycznych,
- wzrost zagrożeń ekologicznych i społecznych (patologia społeczna jednostek, spatologizowane rodziny),
- równouprawnienie rodzin: małej (dwupokoleniowej) wobec dużej (wielopokoleniowej).⁸

Więź rodzinna jest specyficznym rodzajem więzi społecznej, która w wymiarze subiektywnym opiera się na łączności z innymi członkami rodziny, poczuciu przynależności do rodziny, związku w sferze myśli, uczuć, wartości i działań, a u podstaw obiektywnych ma czynniki prawne, obyczajowe, religijne, społeczne i gospodarcze⁹. L. Dyczewski wyróżnia trzy rodzaje więzi: kulturową, osobową i strukturalno-przedmiotową. Więź kulturowa oparta jest na wyznawaniu wspólnych wartości, norm, wzorów zachowań, z kolei więź osobowa odnosi się do sfery uczuć, aspiracji, pragnień i wzajemnych postaw, a więź strukturalno-przedmiotową stanowią stosunki i kontakty między pokoleniami i w ramach pokoleń poprzez odpowiednie wypełnianie ról i zadań¹⁰. Liczne badania wskazują, że kontekst emocjonalny więzi jest jednym z najbardziej istotnych czynników warunkujących rozwój psychiczny człowieka¹¹. Więzy emocjonalne dziecka z matką i z ojcem wpływają zarówno na

⁸ T. Pilch, I. Leparczyk (red.), *Pedagogika społeczna*. Warszawa 1995, s. 150.

⁹ J. Brągiel, S. Kawula, *Więzy społeczne w rodzinie*, w: J. Brągiel, S. Kawula, A. Janke, tamże, s. 115-117.

¹⁰ L. Dyczewski, *Rodzina. Społeczeństwo. Państwo*, Lublin 1994, s. 24-25.

¹¹ A. Doliński, *Zachowania młodzieży w sytuacjach społecznych jako transmisja wzorów rodzinnych*, Kraków 2004. Podają za I. Tabak, *Relacje młodzieży z rodzicami i rodzeństwem*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań*, Instytut Matki i Dziecka, Zakład Medycyny Szkolnej, Warszawa 2006; http://www.imid.med.pl/klient/index.php?option=com_content&task=view&id=226&Itemid=189, s. 123.

kształtowanie się poczucia własnej wartości, dają poczucie bezpieczeństwa, wsparcie, jak też są czynnikiem chroniącym przed zaburzeniami psychoemocjonalnymi¹². Proces wychowawczy dokonuje się w toku codziennych zmagania, podczas pracy, zabawy, odpoczynku, rekreacji oraz podczas udziału w życiu społecznym i kulturalnym.

W raporcie z badań *Zdrowie subiektywne...* I. Tabak podaje, że prawie 85% młodzieży 16 - i 18-letniej mieszkało w rodzinach pełnych, czyli składających się z matki i ojca (częściej młodzież mieszkająca na wsi niż w mieście). W rodzinach rekonstruowanych wychowywało się 2,6% młodzieży. Struktura rodzin wyraźnie różniła się na wsi i w mieście. W skład rodzin wiejskich częściej wchodził przedstawiciele starszego pokolenia – babcie (miasto – 10,3%; wieś – 29,8 %) i dziadkowie (miasto – 5,6%; wieś – 13,3 %), członkowie dalszej rodziny (ciotki, wujkowie, szwagrowie, siostrzeńcy itd.), częściej też były to rodziny wielodzietne (miasto – 8,3%; wieś – 24,4%). W rodzinach mieszkających w mieście częściej brakowało ojców¹³.

W badaniach ESPAD¹⁴ przeprowadzonych w województwie śląskim w 2007 roku znalazły się pytania o relacje młodzieży z rodzicami. Wynika z nich, że młodzież jest bardziej zadowolona z relacji z matką niż z ojcem. Ponadto z badań HBSC wynika, że matka jest tą osobą w rodzinie, z którą łatwiej jest rozmawiać młodzieży o trudnych sprawach; ojciec jest osobą, z którą trudniej się porozumieć i którą rzadziej widuje się w domu.

Łatwość rozmowy z rodzicami o sprawach, które naprawdę niepokoją młodzież

Wyszczególnienie	Bardzo łatwo	Łatwo	Trudno	Bardzo trudno	Nie mają lub nie widują matki/ojca
MATKA					
Polska N=4774	50,7	36,0	8,3	2,1	2,9
Woj. śląskie N=576	48,6	38,2	8,3	3,0	1,9
OJCIEC					
Polska N=4773	30,3	37,3	16,8	7,4	8,1
Woj. śląskie N=577	26,7	38,6	18,7	8,0	8,0

Źródło: Tamże.

¹² L. Canetti et al., *Parental bonding and mental health in adolescence*. Adolescence, 1997, 32(126): 381-394. Podaję za I. Tabak, *Relacje młodzieży...* op. cit. s. 123.

¹³ I. Tabak, *Struktura rodzin*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit. s. 111-112.

¹⁴ *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną*. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD). Badania przeprowadziła Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source”. Raport opracowany w zespole M. Korczyński, M. Sarapata. Poznań, listopad 2007. Badania przygotowano na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.

Prawie 60% młodzieży (11-, 13- i 15-latków) swoje stosunki z członkami rodziny ocenia mianem bardzo dobrych, ok. ¼ badanych mianem dobrych, nieco ponad 10% mianem złych i ok. 5% - bardzo złych. Na pytanie: *Ile osób jest dla Ciebie na tyle bliskich, że możesz na nich liczyć, gdy masz naprawdę poważne problemy?* ok. 4% odpowiada, że nie ma takiej osoby, ok. 43% badanych ma 1 lub 2 bliskie osoby, ok. 34% badanych – 3-5 osób i ok. 18,5% więcej niż 5 osób.

Czy uzyskanie praktycznej pomocy (jeśli jej potrzebujesz) od rodziny, znajomych lub sąsiadów, jest dla Ciebie łatwe, czy trudne?

Kategorie odpowiedzi 11-,13- i 15-latków	Ogółem	Chłopcy	Dziewczęta
Bardzo łatwe	31,3	29,1	33,3
Łatwe	51,4	53,8	49,1
Możliwe, ale niezbyt łatwe	14,1	13,6	14,6
Trudne	2,4	2,6	2,2
Bardzo trudne	0,8	0,8	0,8

Źródło: Tamże.

Z badań prowadzonych nad starszą młodzieżą - 16- i 18-letnią - wynika, że ponad 1/3 z nich łączyła z matką silna więź, a co szóstego młodego człowieka – słaba. Jeśli chodzi o płęć – prawie połowa badanych dziewcząt odpowiedziała, że ich matki nigdy nie robiły wszystkiego, by poczuły się one lepiej, gdy były smutne, w przypadku chłopców odpowiedzi takiej udzieliła 1/3 badanych. Wraz z wiekiem zmniejsza się odsetek matek kontrolujących wszystkie działania swoich dzieci i traktujących młodzież jak małe dzieci, a zwiększa odsetek matek pozwalających dzieciom robić rzeczy tak, jak lubią oraz matek lubiących, gdy ich dzieci podejmują własne decyzje¹⁵. Natomiast zaledwie ¼ badanej młodzieży łączyła silna więź z ojcem, a w przypadku prawie 1/3 więź ta była słaba¹⁶. Przy czym chłopcy częściej odpowiadali, że ojciec rozumie ich problemy i zmartwienia, pozwala im robić różne rzeczy tak, jak lubią, próbuje kontrolować wszystko, co robią, prawie zawsze jest kochający, lubi, gdy podejmują własne decyzje. Dziewczęta z kolei częściej odpowiadały, że ojciec traktuje je jak małe dzieci i prawie zawsze robi wszystko, by poczuły się lepiej, gdy są smutne. Młodzież 16-letnia w porównaniu z 18-letnią częściej oceniała ojców jako kochających, pocieszających, rozumiejących, ale też kontrolujących.

¹⁵ I. Tabak, *Relacje młodzieży z rodzicami i rodzeństwem*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit. s. 124-125.

¹⁶ Tamże, s. 127.

2.2. SZKOŁA I RÓWIEŚNICY

Po domu rodzinnym, szkoła jest tym środowiskiem, które wywiera zasadniczy wpływ na rozwój psychiczny i społeczny dziecka. Szczególnie w pierwszych latach szkoły podstawowej wychowawca i nauczyciel jest dla niego drugim autorytetem po rodzicach, później znaczącą rolę zaczynają odgrywać rówieśnicy.

W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy podstawowe funkcje szkoły: dydaktyczną, opiekuńczą i wychowawczą. Funkcja opiekuńcza polega na: zabezpieczeniu na terenie szkoły rozwoju fizycznego i fizjologicznego uczniów, zapewnia warunki prawidłowego rozwoju intelektualnego uczniów, rozwoju społecznego, umożliwia doznawanie przez uczniów satysfakcji z pełnienia przez nich roli ucznia, doznawania przez uczniów sensu życia, chroni równowagę psychiczną uczniów¹⁷.

Ustawa o systemie oświaty¹⁸ precyzyjnie opisuje poszczególne szczeble edukacji dzieci i młodzieży w Polsce. Na niżej zamieszczonej tabeli pokazano liczbę szkół oraz liczbę uczniów w województwie śląskim w roku szkolnym 2006/2007.

Szkoły dla dzieci młodzieży oraz uczniowie w województwie śląskim w roku szkolnym 2006/2007

Typ szkoły	Liczba szkół	Liczba uczniów
Podstawowe (bez specjalnych)	1 172	265 180
Gimnazja	660	166 324
Zasadnicze szkoły zawodowe	154	23 193
Licea ogólnokształcące	277	79 477
Licea profilowane	165	18 763
Technika	218	67 338
RAZEM	2 646	620 275

Źródło: *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007. Informacje i opracowania statystyczne*. GUS, Warszawa 2007.

Ponadto w roku szkolnym 2006/2007 na terenie województwa śląskiego znajdowało się 1.589 przedszkoli (z tego 541 na wsi). Do przedszkoli tych uczęszczało 109,5 tys. dzieci (w tym 22,5 tys. na wsi)¹⁹.

Według danych GUS *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007* 58% szkół podstawowych w województwie śląskim posiadało komputer przeznaczony do użytku

¹⁷ J. Materne, *Opiekuńcza funkcja szkoły wiejskiej*, Warszawa 1979, s. 19-22.

¹⁸ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 67 z 1996 r. poz. 329 ze zm.).

¹⁹ *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007. Informacje i opracowania statystyczne*. GUS, Warszawa 2007.

uczniów, w tym 41% z dostępem do Internetu. Znacznie lepiej w komputery przeznaczone do użytku uczniów wyposażone były szkoły ponadpodstawowe. Na 1 szkołę gimnazjalną w województwie śląskim przypadało średnio 14 komputerów przeznaczonych dla uczniów, w tym niemal wszystkie z dostępem do Internetu. W zasadniczych szkołach zawodowych średnia liczba komputerów, w tym z dostępem do Internetu wynosiła 8, w liceach profilowanych – 7, w tym 6 z dostępem do Internetu. Najlepiej w komputery przeznaczone dla uczniów wyposażone były licea ogólnokształcące – na szkołę przypadało średnio 21 komputerów, w tym 20 z dostępem do Internetu oraz w technikach – średnio 30, w tym 29 komputerów z dostępem do Internetu.

W roku szkolnym 2006/2007 w województwie śląskim w szkołach podstawowych obowiązkowi szkolnemu podlegało prawie 280 tys. dzieci i młodzieży, zaś w szkołach gimnazjalnych - 175 tys. W szkołach podstawowych nie spełniało tego obowiązku 822 osób (z tego 295 bez uzasadnionej przyczyny), zaś w gimnazjach – 320 osób (w tym 319 bez uzasadnionej przyczyny). Z niewypełnieniem obowiązku szkolnego związany jest współczynnik skolaryzacji netto²⁰. Opóźnienia w nauce są jedną ze środowiskowych przyczyn niedostosowania społecznego.

Współczynnik skolaryzacji netto w Polsce i w województwie śląskim w roku szkolnym 2005/2006

Wyszczególnienie	wychowanie przedszkolne w wieku 6 lat	Uczniowie w szkołach		
		podstawowych w wieku 7-12 lat	gimnazjach w wieku 13- 15 lat	ponadgimnazjalnych w wieku 16-18 lat
		w % ludności odpowiadającej temu poziomowi nauczania		
Polska	97,6	98,1	95,8	90,3
Województwo śląskie	97,2	97,6	95,0	88,9

Źródło: *Rocznik Statystyczny Województw 2006*, Warszawa, GUS.

Jak wynika ze sprawozdania opublikowanego przez Centralną Komisję Egzaminacyjną (CKE) w 2007 roku, blisko 1/4 uczniów kończących szkołę podstawową jest zagrożona niskimi osiągnięciami w dalszym kształceniu w gimnazjum. Największy procent uczniów o znacznym potencjale znajduje się w dużych miastach (blisko 1/3), najmniejszy w szkołach wiejskich (18%).

²⁰ Współczynnik skolaryzacji netto – jest to relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (w danej grupie wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.

W Polsce ponad 3% populacji wszystkich uczniów wymaga specjalnych form kształcenia. Są to uczniowie w normie intelektualnej (niewidomi, niesłyszący, z niepełnosprawnością ruchową, z przewlekłymi chorobami psychosomatycznymi) oraz uczniowie z upośledzeniem umysłowym, autyzmem i niepełnosprawnością sprzężoną²¹.

Badania ogólnopolskie HBSC z 2007 r. pokazują, że niemal połowa badanych 11-, 13- i 15-latków lubi szkołę, do której chodzi. Około 70% tej młodzieży uważa, że większość nauczycieli jest życzliwie do niej nastawiona i może otrzymać dodatkową pomoc od nauczyciela, gdy jej potrzebuje. Zarówno w pierwszym jak i drugim przypadku chętniej takie opinie wyrażają dziewczęta.

Wyniki badań biorących pod uwagę wypowiedzi uczniów z województwa śląskiego - *Szkoła bez przemocy. Regionalne zróżnicowanie opinii uczniów o szkole, nauczycielach, stosunkach z kolegami oraz przemocy w szkole* autorstwa A. Gizy-Poleszczuk zrealizowane przez CBOS w marcu 2006 r.²² pokazują, że atmosfera w szkołach województwa śląskiego jest bardziej sprzyjająca od notowanej średniej ogólnopolskiej:

²¹ A. Knoblich – Kaczmarek, *Szkoła jako środowisko wychowujące*;
<http://www.literka.pl/modules.php?name=News&file=article&sid=12285> (29.08.2007).

²² Badania przeprowadzono na zlecenie dzienników regionalnych Grup Wydawniczych Polskapsresse i Orkla Press Polska. Wywiady prowadzono z 3.085 uczniami ze 150 szkół (50 – podstawowych, 50 - gimnazjów i 50 - ponadgimnazjalnych) z całej Polski. W każdej szkole audytoryjnym wywiadem kwestionariuszowym objęta była tylko jedna klasa.

Atmosfera w szkole
– wypowiedzi uczniów różnych typów szkół z Polski i z województwa śląskiego z 2006 r.

Atmosfera w szkole	Odpowiedzi „raczej tak” i „zdecydowanie tak” łącznie	
	Polska	Województwo śląskie
W mojej szkole czuję się całkowicie bezpiecznie	87,4	92,5
Nauczyciele w mojej szkole szanują uczniów	85,1	88,2
Nauczyciele w mojej szkole są życzliwi w stosunku do uczniów	80,6	85,5
W mojej szkole poziom nauczania jest wysoki	76,7	83,7
Podczas lekcji w mojej szkole można otwarcie wyrażać swoje zdanie	71,9	77,9
Uczniowie w mojej szkole szanują nauczycieli	70,5	74,9
Lekcje w mojej szkole są ciekawe	69,3	78,3
W mojej szkole panuje miła i swobodna atmosfera	67,9	76,2
W mojej szkole uczniowie szanują się wzajemnie	64,0	69,1
W mojej szkole nauczyciele tak naprawdę nie wiedzą, co się dzieje wśród uczniów	46,8	43,7
W mojej szkole jest duża rywalizacja między uczniami, duża konkurencja	44,3	47,6
W mojej szkole jest rygor, dyscyplina	43,2	54,4
Chętnie spędzam czas w mojej szkole nawet po lekcjach	41,7	48,7
W mojej szkole nauczyciele często krzyczą na uczniów	37,5	29,9
W mojej szkole zdarza się, że uczniowie są agresywni wobec nauczycieli	29,4	25,7
W mojej szkole jest dużo agresji i przemocy między uczniami	27,3	21,6

Źródło: *Szkoła bez przemocy. Regionalne zróżnicowanie opinii uczniów o szkole, nauczycielach, stosunkach z kolegami oraz przemocy w szkole*. Badania autorstwa A. Gizy-Poleszczuk zrealizowane przez CBOS w marcu 2006 r.

Moi nauczyciele interesują się mną jako człowiekiem – odpowiedzi uczniów

Wiek	Kategorie odpowiedzi				
	Zdecydowanie zgadzam się	Zgadzam się	Trudno mi powiedzieć	Nie zgadzam się	Zdecydowanie nie zgadzam się
11-latkowie	26,9	39,1	25,2	5,7	3,0
13-latkowie	15,5	39,6	32,1	8,8	4,1
15-latkowie	6,4	30,3	40,4	16,8	6,1

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Kolejne środowisko, które wywiera w pewnym okresie życia największy wpływ na młodzież to grupy rówieśnicze. Duża ilość czasu, jaką uczniowie spędzają w szkole, wymusza zwrócenie uwagi wychowawców na to środowisko. Charakterystyczną cechą nastolatków jest dążenie do kontaktu z rówieśnikami, utożsamiania się z grupą rówieśniczą, przejmowania wzorców kultury młodzieżowej²³. Grupy rówieśnicze są zapleczem emocjonalnym i społecznym – uczą samodzielności, pomagają w budowaniu autonomicznej osobowości i kształtowaniu hierarchii wartości²⁴. Potrzeba akceptacji ze strony rówieśników jest zasobem dla rozwoju i zdrowia psychospołecznego, warunkiem rozwoju umiejętności społecznych, radzenia sobie z trudnymi sytuacjami²⁵.

Posiadanie bliskich przyjaciół jest wskaźnikiem umiejętności nawiązywania bliskich kontaktów interpersonalnych i specyficznej więzi. Z badań prowadzonych w latach 2004-2006 pod kierunkiem A. Oblacińskiej²⁶ wśród młodzieży w wieku 16 i 18 lat wynika, że co dziesiąty badany uczeń (10,9%) nie posiadał żadnego przyjaciela.

Dla młodzieży w wieku 11-15 lat rówieśnicy odgrywają ważną rolę – ponad 1/3 badanej młodzieży z kolegami lub koleżankami spędza czas każdego dnia po zajęciach w szkole. 7,3% badanych nigdy po szkole nie spotyka się z rówieśnikami. Znacznie rzadziej młodzi ludzie spędzają ze sobą wieczory, najczęściej 1-2 razy w tygodniu (16% badanych). Jest też duża grupa młodzieży, która w ogóle nie wychodzi z rówieśnikami wieczorami (ponad 1/3 badanych).

²³ B. Woynarowska, J. Mazur. i wsp., *Zdrowie, zachowania zdrowotne i środowisko społeczne młodzieży w krajach Unii Europejskiej*. Katedra Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania, Wydział Pedagogiczny UW, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2005.

²⁴ R. Toporkiewicz, *Socjologia wychowania*. PWN, Warszawa 1986.

²⁵ T. J. Berndt, *Friendship and friends influence in adolescence*. *Current Directions in Psychological Science* 1992;1(5), s. 156-159. Podaję za: W. Ostrenga, *Środowisko rówieśnicze*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...*op. cit., s. 137.

²⁶ W. Ostrenga, tamże, s. 138. Badania pod kier. A. Oblacińskiej przeprowadzono techniką ankietową z użyciem m.in. kwestionariusza ankiety z badań HBSC na reprezentatywnej, ogólnopolskiej próbie uczniów klas I i III szkół ponadgimnazjalnych różnych typów (licea ogólnokształcące, licea profilowane lub zawodowe, technika i zasadnicze szkoły zawodowe). Do analizy zakwalifikowano 2.893 ankiety (od 1490 chłopców i 1403 dziewcząt). Badania wykonano w lutym i marcu 2005 r.

Sposoby spędzania czasu wolnego z kolegami lub koleżankami przez 15-letnią młodzież

Sposoby spędzania wolnego czasu z kolegami lub koleżankami	Nie spędzają razem czasu w ten sposób	2-3 razy w miesiącu lub rzadziej	Okolo 1 raz w tygodniu	2 razy w tygodniu lub częściej
Słuchanie muzyki lub taniec	24,2	30,4	23,4	22,0
Uczenie się, odrabianie lekcji	53,1	23,8	15,5	7,6
Uprawianie sportu	26,0	21,2	19,6	33,2
Granie w gry komputerowe lub planszowe	40,2	21,6	18,5	19,8
Spotkania i rozmowy	4,4	12,1	20,8	62,7
Rozmowy przez Internet np. na czacie	36,3	9,1	10,0	44,5
Spacerowanie	18,4	22,8	25,5	33,3
Uczestnictwo w imprezach np. w pubie, dyskoteci, parku	33,9	35,8	16,8	13,5
Wychodzenie do kina, teatru, na koncert	45,8	39,8	10,0	4,5
Zajęcia artystyczne np. śpiew, malowanie, teatr	77,0	8,9	8,6	5,5
Zajmowanie się pracą społeczną	81,7	11,3	4,6	2,4
Wspólne przesiadywanie, nie robienie niczego specjalnego	23,5	20,9	21,9	33,7

Źródło: Tamże.

To, co młodzież najczęściej robi razem (2 razy w tygodniu lub częściej) to spotkania i rozmowy (62,7% badanych), rozmowy przez Internet (44,5%) i wspólne przesiadywanie, nie robienie niczego konkretnego (33,7%). 2,3 razy w miesiącu, względnie 1 raz w tygodniu – słucha muzyki lub tańczy, spaceruje, uczestniczy w imprezach, wychodzi do kina, teatru, na koncerty. Najrzadziej młodzież angażuje się z kolegami lub koleżankami w prace społeczne, zajęcia artystyczne, uczy się (odrabia razem lekcje).

2.3. ŚRODKI MASOWEGO PRZEKAZU

Już na początku XX w. F. Znaniecki poruszał kwestię wychowania pośredniego młodzieży, czyli z udziałem środków masowego przekazu. Dzisiaj panuje powszechne przekonanie co do ogromnego wpływu mass-mediów na dzieci i młodzież. Problem mass-mediów w procesie wychowania dotyczy dwóch ważnych zagadnień: sposobu korzystania z nich oraz stosunku do odbieranych treści. Pedagodzy i psychologowie badają, jak przyswajane treści medialne wpływają na późniejsze decyzje życiowe młodzieży.

Inaczej wpływa na człowieka słowo drukowane, książka i prasa, a inaczej radio, które odwołuje się tylko do jednego zmysłu – słuchu. Największą siłą oddziaływania mają media odwołujące się do kilku zmysłów, a więc film, telewizja oraz Internet (nie sposób przy tym zapomnieć o wszelkiego rodzaju multimedialnych programach komputerowych – grach oraz programach edukacyjnych). Telewizor, przed którym statystycznie spędzamy 3-4 godziny dziennie, dla wielu stał się oknem na świat zastępującym własne oczy. Z kolei siła oddziaływania gier komputerowych jest zwielokrotniona poprzez zamianę widza w uczestnika wydarzeń, który utożsamia się z bohaterami gry, podejmuje decyzje i je realizuje²⁷. W literaturze przedmiotu mówi się o trzech rodzajach wpływu mass-mediów: bezpośrednim, mechanizmie wpływu podświadomego i zewnętrznym²⁸. Korzystaniu ze środków masowego przekazu powinien towarzyszyć zwiększony krytycyzm i zwracanie uwagi na źródło informacji. „Media stają się najbardziej niebezpieczne komunikując wiadomości, gdyż dysponują możliwością przedstawiania rzeczy, pomijania niektórych, zaś natrętnego eksponowania innych – co stwarza groźbę instrumentalizacji człowieka”²⁹.

Pomimo rozwoju technik drukarskich i stałego podnoszenia atrakcyjności różnych czasopism dla dzieci, ten rodzaj środków społecznego przekazu w ostatnim czasie coraz wyraźniej przegrywa z telewizją oraz z innymi powszechnie stosowanymi formami komunikowania masowego.

Zadaniem pism dla młodszych dzieci w sferze kontaktów społecznych jest, jak pisze Joanna Papuzińska – znana autorka książek dla dzieci: „dostarczenie dziecku najświeższych informacji o aktualnościach społecznych. Powinno wprowadzać czytelnika we współczesną obyczajowość, pokazywać istotne procesy społeczne i angażować go w te zjawiska. Istotne jest również zapoznawanie z różnymi typami twórczości dla najmłodszych, operującej językiem literackiego uogólnienia, a nie prasowej informacji”³⁰. Wizerunek przedstawionych postaci, czyli to, jaki bohater dominuje w prasie dla dzieci, jaki rodzaj relacji i interakcji zachodzi między nim a środowiskiem, ma znaczenie w rozwoju społecznym. Ponadto prezentowanie określonego oblicza idola dziecięcego może stanowić pomoc w kształtowaniu, identyfikacji, modelowaniu i internalizacji pewnych zasad i norm społecznie akceptowanych³¹.

²⁷ A. Adamski, *Telewizyjny wychów dzieci, czyli dobranocka zamiast „dobranoc”*, w: „Cywilizacja. O nauce, moralności, sztuce i religii. Media a Paideia”. Nr 9/2004, s. 93.

²⁸ Tamże, s. 92-93.

²⁹ A. Robaczewski, *Media a rzeczywistość. Rozmowa z o. prof. M. A. Krapcem OP*, w: „Cywilizacja...op. cit., s. 25.

³⁰ Podaję za: M. Bugara, *Edukacyjny charakter prasy dziecięcej*, nr 4 (127), „Edukacja i Dialog”, kwiecień 2001.

³¹ M. Bugara, tamże.

W warunkach dzisiejszego postępu technik audiowizualnych rodzice coraz rzadziej decydują się na zakup określonego rodzaju czasopism dla swojego dziecka. Czytanie czasopism wymaga poświęcenia najmłodszym dzieciom dodatkowego czasu. Również wysoka cena wydawnictw dziecięcych zniechęca dorosłych do ich zakupu. Czasami w rodzinie brak akceptującej postawy wobec czytelnictwa i wszelkich kontaktów ze słowem pisanym³².

Pisma adresowane do młodzieży odgrywają ważną rolę formacyjną ze względu na cechy swej publiczności, którą stanowi pokolenie dopiero wkraczające w dorosłe życie. Można sobie zadać pytanie, na ile media te odgrywają pozytywną rolę – preferują ambitną twórczość, realizują funkcje edukacyjne i kształcą charakter, w jakim zaś stopniu sprzyjają degradacji umysłowej i moralnej młodych czytelników. Odnosząc się do problemu czasopism młodzieżowych, warto przytoczyć wnioski z badań przeprowadzonych przez P. T. Nowakowskiego pt. *Jakiego człowieka wychowują czasopisma młodzieżowe?* Autor przedstawił rysy antropologiczno-etyczne najbardziej typowe dla każdego z nich i jednocześnie w sposób klarowny wyróżniające spośród pozostałych:

- *Zblazowany lekkoduch dryfujący po aksjoserze* („Bravo”);
- *Zdezorientowany balangowicz majstrujący własną przestrzeń moralną* („Popcorn”);
- *Chwiejna flirciara z głową między gwiazdami* („Bravo Girl”);
- *Elastyczna imprezowiczka zanurzona w doczesności* („Dziewczyna”);
- *Niedościgniony konkurent o wykastrowanej perspektywie moralnej* („Mega Sport”);
- *Pasjonat survivalu o mentalności Machiavellego* („Click”);
- *Przyzwoity konformista o pojemnej przestrzeni moralnej* („Victor Gimnazjalista”);
- *Niezdecydowany kawaler o okazałych zasobach moralnych* („Płomyczek”);
- *Atrakcyjny chrześcijanin z mocnym kręgosłupem* („Droga”);
- *Łebski ministrant z rozbudowanym marketingiem* („Mały Gość Niedzielny”).³³

W radiu najmłodszy odbiorca odnajdzie elementy pobudzające jego własną fantazję z tego względu, że angażuje zmysł słuchu i przedstawione sytuacje musi sobie wyobrazić. Z perspektywy edukacyjnej radio jest pomocne w wielu działaniach twórców audycji skierowanych do dzieci, choćby w nauce różnych piosenek czy w przekazywaniu treści wychowawczych zawartych w słuchowiskach. Niemniej jednak w dobie komercjalizacji stacji

³² Tamże.

³³ P.T. Nowakowski, *Jakiego człowieka wychowują czasopisma młodzieżowe? Wnioski z badań*. Wyniki badań pochodzą z pracy doktorskiej autora pod kier. prof. W. Chudego. pt. *Modele człowieka propagowane w czasopismach młodzieżowych. Analiza antropologiczno-etyczna*, KUL 1999-2003, w: „Cywilizacja...op. cit. s. 120-148.

radiowych coraz mniej czasu antenowego wypełniają propozycje dla najmłodszych dzieci³⁴. Radio, które zawsze było uważane za medium będące wzorem poprawności językowej, obecnie traci tę funkcję, co szczególnie można zauważyć słuchając audycji radiowych w stacjach komercyjnych.

Dla przeciętnego Polaka telewizja jest najtańszą i najłatwiejszą formą rozrywki. Jako przekazywacz kultury masowej dostosowuje się do upodobań odbiorców. Wydaje się, że wiele rodzin w Polsce nie podejmuje refleksji nad sposobem, a także nad kulturą korzystania z mass-mediów. W wielu domach odbiornik telewizyjny włączony jest cały dzień, obojętnie czy się z niego korzysta czy też nie. Nie dokonuje się także wyboru danego programu telewizyjnego, tylko ogląda wszystko „jak leci” przez wiele godzin. Korzystanie ze środków masowego przekazu wymaga podjęcia odpowiedzialności i zaangażowania ze strony rodziców. Często rodzice (dziadkowie, starsze rodzeństwo) nie zastanawiają się nad sposobem korzystania z telewizji, więc trudno od dzieci oczekiwać innego podejścia. Podobnie traktuje się dostęp dzieci i młodzieży do Internetu (i gier komputerowych) – rodzice nie kontrolują adresów przeglądanych stron oraz czasu spędzanego w sieci. Warto pamiętać, że ze środkami masowego przekazu jest tak, jak z zapraszanymi do domu gośćmi – trzeba się zastanowić, czy teraz jest odpowiedni moment, aby się z nimi spotkać.

Kolejnymi problemami związanymi z korzystaniem z mass-mediów jest niebezpieczeństwo szukania sensacji oraz manipulacja informacją. Funkcjonujące wśród dziennikarzy powiedzenie, że „zła wiadomość to dobra wiadomość” jest odbiciem tendencji współczesnych mediów do poszukiwania rewelacji, skandalizowania, działania na granicy etyki i estetyki.

Jak piszą J. Czapiński i T. Panek (*Diagnoza społeczna 2007*) dwukrotnie większy odsetek osób z wykształceniem podstawowym i niższym w porównaniu z osobami z wykształceniem wyższym i policealnym ogląda telewizję ponad 3 godziny dziennie (odpowiednio 41,1% i 19,8%). Ograniczenia uczestnictwa w kulturze ze względu na brak środków finansowych, brak potrzeb związanych z tym uczestnictwem, ocena poziomu zaspokojenia potrzeb kulturalnych i wielkość księgozbioru zależą w głównej mierze od warunków materialnych, poziomu wykształcenia i ogólnie poziomu cywilizacyjnego. Tylko telewizja jest powszechnie dostępnym nośnikiem treści kulturalnych i więcej korzystają z niej ci, którzy nie mają innych potrzeb kulturalnych.

³⁴ M. Bugara, tamże.

Na oglądanie telewizji młodzież przeznacz średnio od 2 do 4 godzin dziennie. W poniższej tabeli porównano zależności pomiędzy czasem spędzonym przed telewizorem a wiekiem dziecka. Pod względem liczby godzin spędzanych przy telewizji przoduje grupa 13 – latków. Warto także zwrócić uwagę na odsetek młodzieży, oglądającej telewizję ponad 6 godzin dziennie. Jest to sytuacja niepokojąca, pokazująca zagrożenie uzależnieniem od telewizji od 17% do 12% badanych.

Czas przeznaczony na wybrane formy zajęć w dniach wolnych od nauki

Spędzanie wolnego czasu w dniach wolnych od nauki	Wiek	Czas przeznaczony na wybraną formę zajęć								
		wcałe	0,5 godz.	1 godz.	2 godz.	3 godz.	4 godz.	5 godz.	6 godz.	7 lub więcej godz.
Oglądanie TV (video, DVD)	11-latkowie	2,6	4,7	8,3	19,6	19,1	16,9	9,7	7,6	11,5
	13-latkowie	2,6	2,4	4,7	13,9	16,9	18,7	14,9	9,5	16,4
	15-latkowie	3,0	3,2	7,5	16,4	19,8	17,2	13,9	7,7	11,2
Granie w gry komputerowe lub na konsoli	11-latkowie	16,0	11,1	15,3	18,3	12,7	8,2	7,0	3,7	7,8
	13-latkowie	20,9	9,4	12,4	13,2	13,2	8,6	7,3	4,8	10,2
	15-latkowie	32,5	8,4	11,7	11,8	9,4	7,9	5,2	4,3	8,9
Korzystanie z komputera (czat, internet, odrabianie lekcji)	11-latkowie	28,1	13,2	15,2	14,7	11,4	6,1	3,5	2,6	5,1
	13-latkowie	22,7	9,7	13,7	14,6	11,7	9,0	6,6	3,4	8,8
	15-latkowie	17,5	7,0	11,7	14,1	13,1	11,4	8,6	5,6	10,9

Źródło: Tamże.

Jak wynika z badań HBSC granie w gry komputerowe lub na konsoli jest domeną młodszej grupy młodzieży – 11-latków. W dni wolne od nauki nie gra w gry komputerowe 1/3 badanych 15-latków. Niestety, także wyróżnia się tutaj grupa młodzieży, która gra na komputerze powyżej 6 godzin dziennie (ok. 10% badanych niezależnie od wieku).

Biorąc pod uwagę inne formy spędzania wolnego czasu przy komputerze (czat, Internet, odrabianie lekcji) widać zależności związane z wiekiem. Zasadniczo, im dziecko jest starsze, tym częściej korzysta z komputera w celach poznawczych (edukacyjnych) i komunikacyjnych. Wśród badanych dostrzec można grupę osób używających komputera i Internetu w dniach wolnych od nauki ponad 6 godzin dziennie (od 7-10%).

Wielogodzinne korzystanie z komputera, podobnie jak długotrwałe oglądanie telewizji, przynosi negatywne konsekwencje:

- stopniowy zanik więzi rodzinnych i możliwości oddziaływań wychowawczych ze strony rodziców;
- szkodzi zdrowiu, gdyż z jednej strony oznacza wielogodzinne wystawienie na promieniowanie w zamkniętym pomieszczeniu, a z drugiej strony prowadzi do rezygnacji z ruchu i aktywnego wypoczynku na świeżym powietrzu;

- korzystając z komputera bez obecności i kontroli ze strony rodziców młodzi są narażeni na szkodliwe bodźce psychiczne (przemoc, erotyka) zawarte w wielu programach komputerowych;
- długotrwałe przesiadywanie przy komputerze powoduje zmęczenie oraz zaniedbywanie obowiązków szkolnych i domowych;
- prowadzi do popadnięcia w uzależnienie, a w konsekwencji powoduje szkody zdrowotne, utrudnia rozwój intelektualny, osłabia siłę woli i osobowość, a także wrażliwość moralną oraz więzi rodzinne i religijne.

Uzależnienie od komputera przejawia się najczęściej w postaci uzależnienia od gier komputerowych (głównie dzieci) oraz od Internetu (głównie młodzież). Podobnie jak w przypadku uzależnienia od telewizji, dziecko czy nastolatek zwodzi rodziców, że za chwilę wyłączy komputer i zajmie się nauką czy innymi obowiązkami. W rzeczywistości ta „chwila” trwa zwykle kolejne godziny. Problem ten nie dotyczy tylko dzieci i młodzieży, choć prawdopodobieństwo popadnięcia w uzależnienie jest znacznie większe w wieku rozwojowym niż u osób dorosłych³⁵.

W Polsce coraz więcej osób, w tym dzieci i młodzieży korzysta z Internetu, co zwiększa ryzyko łatwego dostępu do informacji zawierających zarówno treści demoralizujące, jak i zagrażające bezpieczeństwu, zwłaszcza treści pornograficznych i pedofilskich³⁶.

Badania dotyczące świadomości o zagrożeniach płynących z Internetu oraz wiedzy rodziców na temat stron, z których korzystają ich dzieci nie są jednoznaczne. W 2003 roku firma „Safety Awareness Fact” (SAFT) przeprowadziła badania na temat korzystania z Internetu przez dzieci. Wyniki badań przeprowadzonych w 5 krajach europejskich ujawniły, że 90% rodziców uważa, że posiada bardzo dobrą wiedzę o tym, co ich dzieci robią w Internecie. Jednak badania przeprowadzone m.in. przez Brytyjską Organizację Dzieci w Sieci (UKCGO) pokazały, że około 50% dzieci wchodzi na strony pornograficzne celowo lub przypadkowo, natomiast tylko 15% rodziców jest tego świadomych. Ponadto więcej niż połowa rodziców rozmawiała bardzo mało albo w ogóle nie rozmawiała ze swoimi dziećmi na temat bezpieczeństwa w Internecie i potencjalnych występujących w Sieci zagrożeń³⁷.

³⁵ M. Dziewiecki, *Uzależnienie od komputera i Internetu*, w: *Wychowawca. Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich*, nr 06/2003, <http://www.wychowawca.pl/miesiecznik/06-126/05.htm> (07.11.2007).

³⁶ Por. Ł. Wojtasik, *Pedofilia i pornografia dziecięca w Internecie*, w: *Dziecko w sieci*, www.dzieckowsieci.pl/index.php?option=com_docman&Itemid=360&task=view_category&catid=13&order=dmname&asc=ASC (07.11.2007)

³⁷ www.chrondziecko.pl/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=23&Itemid=81 (07.11.2007)

W środowisku społecznym dzieci i młodzieży nie sposób pominąć zjawiska reklamy. Reklama nie jest typowym środkiem masowego przekazu, ale narzędziem perswazji, jednak siła jej oddziaływania na dzieci i młodzież utrzymuje się na wysokim poziomie. Dzieci często nie potrafią krytycznie odnieść się do treści prezentowanych w reklamie.

Ważne jest, aby unikać takiej sytuacji, w której młody widz, pozostawiony samemu sobie, z góry jest skazany na pozycję ofiary, jak pisał o tym ponad czterdzieści lat temu M. McLuhan.³⁸ Dlatego edukacja medialna powinna mieć dwa filary: uczyć młodych języka telewizji i budowania własnych komunikatów medialnych oraz dostarczać informacji dotyczących kontekstu jej funkcjonowania (skutków politycznych, ekonomicznych, psychologicznych i pedagogicznych). Temu celowi mogą służyć następujące dziedziny wiedzy:

- *Edukacja do mediów* – postawa umożliwiająca uczniom uzyskanie odpowiedniego zasobu wiedzy na temat korzystania z TV po to, aby te treści wychowawcze, które ona wprowadza, mogły być przez dzieci i młodzież należycie wykorzystane;
- *Edukacja o mediach* – rozwój krytycyzmu uczniów wobec środków masowego komunikowania się, znajomość podstawowych form języka, przekazów radiowych i TV, kształtowanie umiejętności korzystania z mass mediów;
- *Edukacja przez media* – wykorzystywanie informacji przekazywanych przez media na lekcjach różnych przedmiotów, wspieranie realizacji programu nauczania, aktualizowanie i rozszerzanie wiedzy zawartej w podręcznikach szkolnych.

2.4. STYL ŻYCIA

Na styl życia dzieci i młodzieży niewątpliwie wywarły wpływ przemiany społeczno-gospodarcze i kulturowe, jakie nastąpiły w Polsce po 1989 roku. Wprowadzenie zasad wolnego rynku otworzyło nowe możliwości konsumpcji oraz spowodowało zmiany technologiczne, w tym telekomunikacyjne. To właśnie polska młodzież najszybciej odnalazła się w społeczeństwie informacyjnym. Zmiany kulturowe – zjawisko homogenizacji kultury, wpływ kultury masowej, indywidualizm, dążenie do sukcesu przewartościowują wybory życiowe młodzieży.

Styl życia można rozpatrywać w czterech płaszczyznach: ekonomicznej, socjologicznej, społeczno-psychologicznej oraz pedagogicznej. Styl życia sprzężony jest z

³⁸ M. McLuhan, *Wybór tekstów*, Warszawa 2001, s. 36.

„jakością życia”, zarówno osiągniętą jak i pożądaną, a także z nadrzędnymi wartościami i celami akceptowanymi przez grupę i jednostki. Zmiany wartości nadrzędnych pociągają zmiany stylu życia.

2.4.1. WARTOŚCI I CELE ŻYCIOWE

Wychowanie w czasach współczesnych dokonuje się z konieczności w sytuacji nadmiaru różnorodnych propozycji kulturowych, kulturowego chaosu i sporów. Proces wychowania staje się przez to bardzo trudny. Potrzebny jest oczywisty i relatywnie trwały podstawowy konsensus, co do elementów kultury zewnętrznej i wewnętrznej, które dana wspólnota uważa za najważniejsze i najcenniejsze. Wychowanie do wartości nie jest daremnym przedsięwzięciem tylko wówczas, gdy we wspólnym środowisku życiowym dorosłych i dorastających istnieją tego typu tradycje. Trzeba więc starać się, aby owa przestrzeń kontaktów, wcześniejsza niż wszelkie wychowanie, była uporządkowana i zawierała logiczne, względnie trwałe wymagania³⁹.

Ze względu na zróżnicowanie współczesnej kultury młodzież pozostaje pod wpływem różnych informacji, przekazów i światopoglądów. Potężnym narzędziem kierowania ludźmi i sterowania ich zachowaniami stała się kultura masowa. Spośród słuchaczy i wielbicieli idoli wykreowanych przez kulturę masową niewielu uświadamia sobie, że niosą oni z sobą także pewne wzorce zachowań, kreują świat marzeń i pragnień całych rzesz słuchaczy, sami często będąc ludźmi „straconego życia”.

Główny wkład polityki wychowawczej w wychowanie do wartości polega na wzmacnianiu instytucji rodziny i dodawaniu odwagi rodzicom w wypełnianiu w stosunku do swych dzieci tych obowiązków, w których są niezastąpieni i nie mogą zostać wyręczeni przez etatowych wychowawców. Podejmowane przez rodziców wychowanie do wartości może być udane również w społeczeństwie, w których panuje pluralizm wartości, jeśli spełni się następujące założenia:

- jasność co do własnej hierarchii wartości i wspólna dla obojga rodziców koncepcja wartości;
- przynależność do większej grupy osób, które są bliskie rodzinie i myślą podobnie;
- wzorowa, pociągająca kultura rodzinna, odpowiadająca wyznawanym wartościom⁴⁰.

³⁹ W. Brezinka, *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*, Kraków 2005, s. 11-12.

⁴⁰ Tamże, s. 32-34.

Jak wynika z diagnoz społecznych⁴¹ przygotowanych w latach 1992 – 2007 pod redakcją J. Czapińskiego i T. Panka system wartości Polaków jest stabilny. Podobnie jak we wszystkich poprzednich latach Polacy jako wartość najczęściej wskazywali zdrowie (65% respondentów), a w dalszej kolejności udane małżeństwo, dzieci, pieniądze i pracę, wreszcie Opatrzność i Boga oraz uczciwość. Mniejszy odsetek respondentów wskazywał na wartości takie jak: pogoda ducha i optymizm, przyjaciele, życzliwość i szacunek otoczenia, wykształcenie, silny charakter oraz wolność i swoboda⁴².

Z raportów Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS) z lat 90. wynika, że do najważniejszych celów i dążeń życiowych młodzieży w wieku 18-24 lata należały: udane życie rodzinne; ciekawa praca, zgodna z zainteresowaniami; miłość oraz przyjaźń; osiągnięcie wysokiej pozycji zawodowej, zrobienie kariery; spokojne życie bez konfliktów; zdobycie majątku, osiągnięcie wysokiej pozycji materialnej. Dla respondentów nie miało większego znaczenia „zdobycie władzy politycznej” i „możliwość podejmowania ważnych decyzji politycznych”⁴³.

W badaniach CBOS z roku 2004, na pytanie o to, *co jest najważniejsze w życiu, co stanowi jego sens?* respondenci w wieku od 18 do 24 lat wymienili następujące wartości: miłość i przyjaźń; rodzina, małżeństwo, dzieci; zdrowie własne i rodziny; praca – posiadanie pracy, zatrudnienia; zdobycie wykształcenia, dokończycie się; osiągnięcie sukcesu zawodowego; wiara w Boga i życie zgodne z wiarą. Podobnie jak w latach 90. udział we władzy nie przedstawiał większego zainteresowania młodzieży⁴⁴.

Z kolei badania przeprowadzone przez CBOS w 2006 r. wskazały na zróżnicowanie hierarchii celów życiowych ze względu na wiek respondentów. Kwestie najbardziej istotne dla najmłodszych Polaków okazały się mało znaczące dla osób najstarszych, dla których ważne były przede wszystkim zdrowie (młodzi do niego nie przywiązywali wagi), odpowiednie warunki materialne i pomoc dzieciom. Ponad połowa młodzieży w wieku od 18 do 24 lat czyniło przedmiotem swoich podstawowych aspiracji pracę oraz wykształcenie, a nie jak wcześniej udane życie rodzinne. Co czwarty z tej grupy badanych zamierzał założyć rodzinę, a więcej niż co piąty marzył o zakupie domu lub mieszkania.⁴⁵

⁴¹ J. Czapiński, T. Panek, (red) *Diagnoza społeczna 2000. Warunki i jakość życia Polaków oraz ich doświadczenia z reformami systemowymi po 10 latach transformacji*, Warszawa 2000 s. 87-92; J. Czapiński, T. Panek, (red) *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2006, s. 159-160; J. Czapiński, T. Panek, (red) *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2007, s. 190-191.

⁴² *Diagnoza społeczna 2007...* op. cit. s. 191.

⁴³ *Plany, dążenia i aspiracje życiowe młodzieży. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 1999, s. 2.

⁴⁴ *Wartości życiowe. Komunikat z badań*, CBOS, Warszawa 2004, s. 6.

⁴⁵ *Cele i dążenia życiowe Polaków. Komunikat z badań*, CBOS Warszawa 2006, s. 5-6, 10.

Inne badania dotyczące postaw i wartości wśród młodzieży w wieku 17-27 lat zostały przeprowadzone w Polsce, Czechach, Rumunii i na Węgrzech w roku 2005⁴⁶. Według autorów badań młodzież tych krajów tworzyła pokolenie realistów i pragmatyków, zamierzające odnaleźć swoje miejsce w rzeczywistości i krytycznie oceniające teraźniejszość. Młodzież zdawała sobie sprawę z trudności, jakie towarzyszą wkroczeniu w dorosłość i samodzielność skrupulatnie planując swoją przyszłość: najpierw solidne wykształcenie, później praca – niekoniecznie ta wymarzona, niezależność finansowa i założenie rodziny.

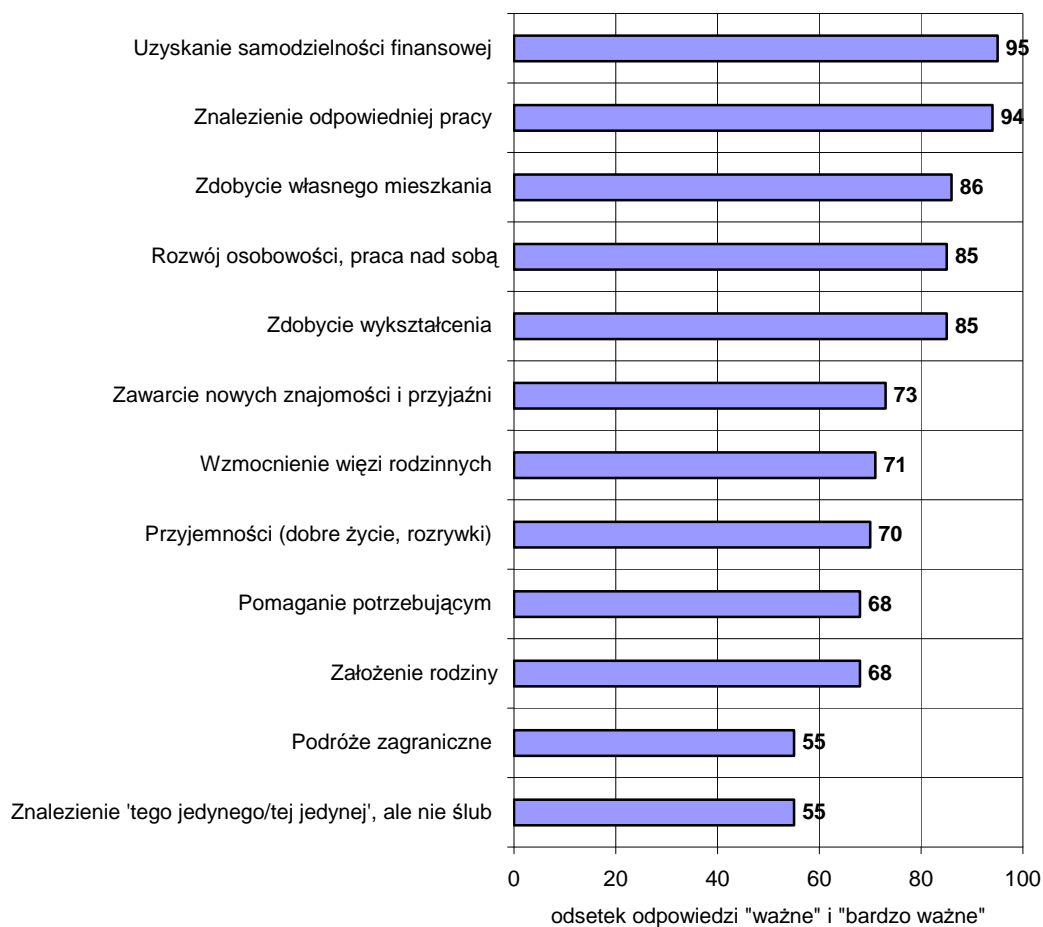
Jeśli chodzi o wartości, którymi kierowali się w życiu lub sprawy, które uważali za ważne – młodzi Polacy najczęściej wymieniali miłość i szczęście, uczciwość, bezpieczeństwo, prawdziwą przyjaźń oraz życie rodzinne. Wysoko cenionymi były takie wartości jak: wolność i niezależność, pokój na świecie, tolerancja wobec ludzi, którzy są od nas różni oraz pomaganie innym. Natomiast najmniejszą wartość przypisano urodzie, elegancji i sławie⁴⁷.

Cele życiowe młodzieży w czterech objętych badaniem krajach były zbliżone i koncentrowały się – podobnie jak w cyt. wyżej badaniach CBOS z 2006 r. – wokół pieniędzy i pracy, własnego rozwoju oraz relacji międzyludzkich.

⁴⁶ Badania przeprowadzono na zlecenie 'Reader's Digest' na reprezentatywnych próbach przez instytuty badawcze: Ipsos – Polska na próbie 519 osób, Szonda Ipsos – Węgry na próbie 500, Gfk – Rumunia na próbie 532 oraz Mr.Think – Czechy na próbie 500 osób. Wyniki badań przeprowadzonych w Polsce opublikowano w: *Postawy i wartości Polaków w wieku 17-27 lat. Raport z badania przeprowadzonego na zlecenie Readers' Digest*, Warszawa 2005, http://media.netpr.pl/notatka_45310.html (31.07.2007 r.).

⁴⁷ Tamże.

Cele życiowe młodych Polaków w 2005 roku (N=519)

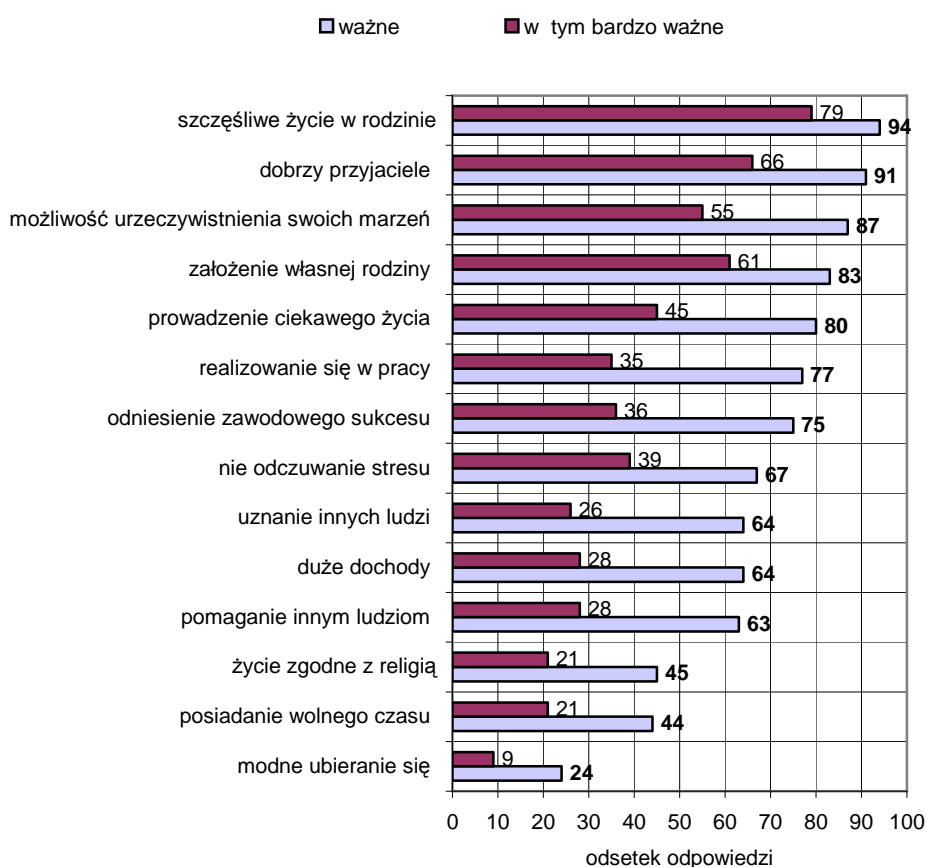

Źródło: Ipsos – Polska, *Postawy i wartości Polaków w wieku 17-27 lat. Raport z badania przeprowadzonego na zlecenie Readers' Digest*, Warszawa 2005, http://media.netpr.pl/notatka_45310.html (31.07.2007 r.).

W latach 2004-2006 uniwersytety w Lublinie i Toruniu uczestniczyły w innych międzynarodowych badaniach na temat wartości i celów życiowych młodzieży⁴⁸. Otrzymane wyniki wskazały jednoznacznie, że dla młodych Polaków ważne były przede wszystkim szczęśliwe życie rodzinne, dobrzy przyjaciele, możliwość urzeczywistnienia swoich marzeń oraz założenie własnej rodziny.

⁴⁸ T. Biernat, P. Sobierajski, *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, Toruń 2007, s. 25-29. W ramach projektu badawczego przeprowadzonego wśród młodzieży ponadgimnazjalnej i akademickiej przez uniwersytety im. Mikołaja Kopernika w Toruniu i Katolicki Uniwersytet Lubelski oraz uniwersytety z Niemiec, Hiszpanii, Litwy i Korei Południowej. W Polsce badania ankietowe przeprowadzone zostały w okresie od listopada 2004 do maja 2006 na próbie badawczej 2.243.

Wartości i cele życiowe młodzieży w Polsce w 2006 roku (N=2240)

Źródło: T. Biernat, P. Sobierajski, *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, Toruń 2007, s. 36.

Dane te są zbieżne z wynikami realizowanego w latach 1993 i 2003 na Uniwersytecie Warszawskim projektu badawczego pn. „Przemiany orientacji społecznych i kulturalnych młodzieży polskiej w warunkach transformacji ustrojowej – perspektywa pedagogiczna”, które wykazały, że młodzi ludzie stawiali na pierwszym miejscu szczęście rodzinne⁴⁹.

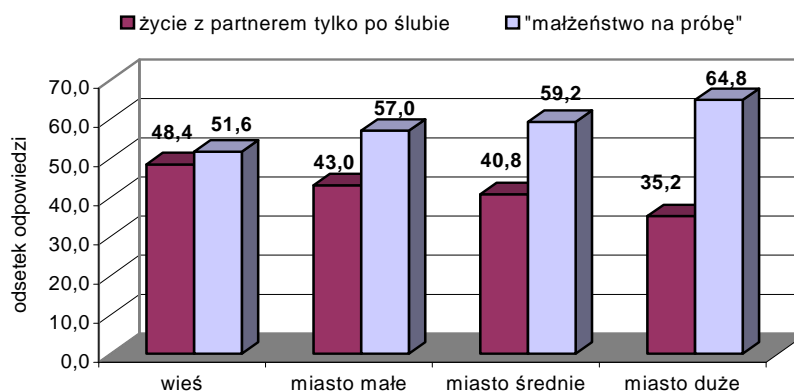
Badania prowadzone w Polsce dowodzą, że konsekwencją otwarcia się na zachodnie wzorce kulturowe są zmiany w świadomości społecznej dotyczące postrzegania małżeństwa i rodziny. Rewolucja seksualna przyczyniła się do zmiany postrzegania relacji między mężczyzną i kobietą, a co za tym idzie również do upowszechnienia związków nieformalnych⁵⁰. Ważne jest jednak postrzeganie wartości małżeństwa – ¾ młodzieży zadeklarowało, że małżeństwo ma i będzie mieć w przyszłości duże znaczenie.

⁴⁹ *Jaka jesteś młodzieży? Z prof. A. Przeclawską, kierownikiem Katedry Pedagogiki Społecznej na Uniwersytecie Warszawskim rozmawia H. Lewandowska*, w: Biuletyn Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Wydanie 2003/12, http://www.sprawynauki.waw.pl/?section=article&art_id=652 (06.08.2007 r.).

⁵⁰ T. Biernat, P. Sobierajski, *Młodzież ... op. cit.* s. 17.

Jeśli chodzi o stosunek młodych do zawierania związku małżeńskiego, zauważa się różnice w sferze światopoglądowej pomiędzy młodzieżą miejską i wiejską. Młodzi mieszkańcy miast wykazywali bardziej liberalne podejście do sprawy kohabitacji (zamieszkiwania ze sobą bez ślubu) niż mieszkańcy terenów wiejskich. Im większe było miasto zamieszkania, tym młodzi reprezentowali bardziej liberalne poglądy.

Stosunek młodzieży do ślubu a miejsce zamieszkania (N=1740)

Źródło: Tamże.

Przyczyny tego stanu rzeczy biorą swój początek w rodzinach. Wyniki omawianych badań, odnoszące się do problematyki rodziny jako wzoru do naśladowania wskazały, że tylko połowa młodych respondentów ze wsi oraz małych i średnich miast oceniła rodziny pochodzenia jako wzór do naśladowania, w dużych miastach mniej niż połowa, a dla ok. 10% rodzina pochodzenia nie jest wcale wzorem do naśladowania⁵¹. Podobne odpowiedzi padły na pytanie dotyczące akceptowania przez młodzież postaw rodziców, zadane w ramach cytowanych wyżej badań przeprowadzonych w 2005 roku na zlecenie Readers' Digest. Dowiodły one, że zasady i styl życia rodziców przyjmowane były selektywnie (częściowo akceptowane, częściowo odrzucone) przez blisko 2/3 młodych Polaków.

Wyniki cytowanych wyżej badań pokazują, że do najważniejszych czynników gwarantujących udane małżeństwo wg młodych Polaków należy zaliczyć: wzajemny szacunek, wzajemną wierność emocjonalną, wzajemną wierność seksualną, umiejętność wzajemnego przebaczenia, udane życie seksualne, wspólną chęć posiadania dzieci, zgodność w wychowaniu dzieci. Na dalszym planie znalazły się odpowiednie dochody, dobre warunki mieszkaniowe czy wspólne prowadzenie gospodarstwa domowego.

⁵¹ T. Biernat, P. Sobierajski, *Młodzież ...* op. cit. s. 44.

Mimo zmian społeczno-kulturowych, rodzina dla młodych Polaków przedstawia wielką wartość. Jest postrzegana jako źródło szczęścia, życiowej satysfakcji, szansa osobowego i społecznego rozwoju. Wiąże się z miłością, silnymi więziami, bezpieczeństwem w trudnych i niepewnych czasach. U polskiej młodzieży nie widać jakichś wskaźników odwrotu od fundamentalnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Poziom modernizacji w sferze małżeństwa i rodziny (czego wyrazem jest laicyzacja, odchodzenie od tradycji, liberalizacja zachowań) jest u polskiej młodzieży znacząco niższy niż na zachodzie Europy (wskazują na to wyniki badań realizowanych tą samą ankietą w innych krajach). Z drugiej strony rezultaty badań wskazują również na postępującą zmianę poglądów w kwestii norm moralnych związanych z małżeństwem⁵².

Cytowane wcześniej międzynarodowe badania dotyczące postaw i wartości młodzieży w wieku 17-27 lat⁵³ pokazują, że wśród młodzieży polskiej największe obawy wzbudzały takie zjawiska jak bezrobocie, bieda czy brak bezpieczeństwa, które wiążą się ze wzrostem przestępczości, terroryzmem międzynarodowym, epidemiami i katastrofami ekologicznymi. Młodzi obawiali się również, choć w mniejszym stopniu, chaosu aksjologicznego oraz potencjalnych problemów społecznych.

Dane te korespondują z wynikami odpowiedzi na pytanie dotyczące akceptacji opiekuńczego modelu państwa, którego rolą jest m. in. wspieranie najsłabszych grup społecznych, zabezpieczenie pracowników przed negatywnymi skutkami wydarzeń życiowych. Za takim modelem państwa opowiedziało się 74% badanej młodzieży polskiej, przeciwnych było 14%, a 12% nie wiedziało jak odpowiedzieć⁵⁴.

Niewątpliwą wartością było dla młodych Polaków zdobycie wykształcenia. Spośród młodzieży uczącej się, najwięcej osób zamierzało uzyskać wyższe wykształcenie. Mało kto myślał o porzuceniu na wykształceniu podstawowym czy zawodowym. Jednocześnie młodzi ludzie spodziewali się, że osiągną wyższy poziom wykształcenia od swoich rodziców, przy czym, im wyższy poziom wykształcenia mieli rodzice, tym wyższe aspiracje miały ich dzieci.

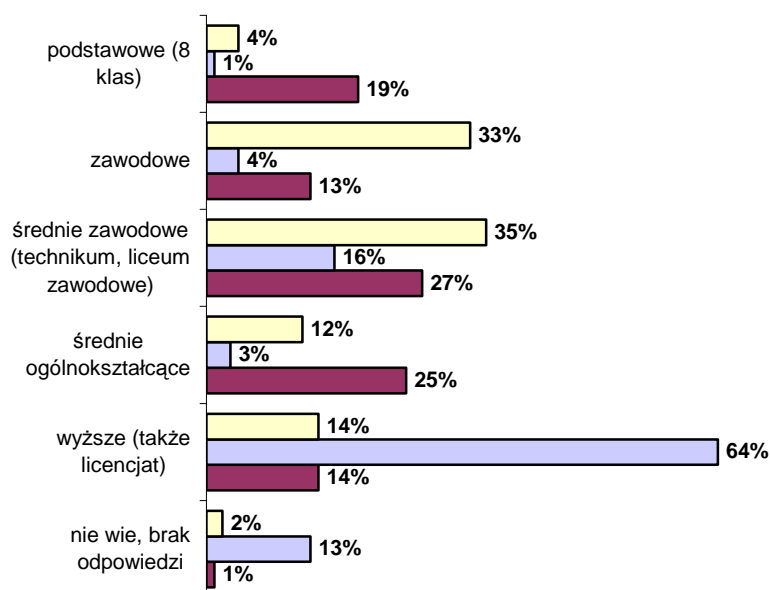
⁵² T. Biernat, *Młodzi Polacy wobec małżeństwa i rodziny. Raport z badań*, w: *Wychowawca. Miesięcznik Nauczycieli i Wychowawców Katolickich*, Nr 07-08/2007 – wersja on-line, http://www.wychowawca.pl/miesiecznik_nowy/2007/07-2007/04.htm (31.07.2007 r.).

⁵³ Ipsos – Polska, *Postawy i wartości Polaków w wieku 17-27 lat..* op. cit.

⁵⁴ Tamże.

Aspiracje edukacyjne młodzieży (N=519)

■ wykształcenie obecne młodzieży □ wykształcenie oczekiwane młodzieży
 □ wykształcenie rodziców

Uwaga: W przypadku, gdy jeden z rodziców respondentów miał wykształcenie wyższe niż drugi – podawano to wyższe.

Źródło: Ipsos – Polska, *Postawy i wartości Polaków w wieku 17-27 lat...* op. cit.

Podobne informacje znalazły się w badaniach *Diagnoza Społeczna 2007*⁵⁵. Jak pokazały te badania zdecydowana większość gospodarstw domowych chciała w marcu 2007r., aby ich dzieci ukończyły szkołę wyższą na poziomie magisterskim (59%). Natomiast ponad 16% gospodarstw uważało za wystarczający poziom wykształcenia dla ich dzieci ukończenie technikum lub liceum zawodowego, a prawie 12% – szkoły wyższej zawodowej (licencjat).

Zdobycie odpowiedniego wykształcenia oraz nabycie umiejętności językowych i zawodowych, zdaniem młodych Polaków, mogą okazać się niewystarczające do osiągnięcia sukcesu zawodowego. Ważnymi determinantami w tym względzie są również wg nich status społeczny, koneksje, a także szczęście.

⁵⁵ T. Panek, *Kształcenie dzieci*, w: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2007, s. 83.

Determinanty sukcesu zawodowego (N=519)

Determinanty	Odsetek odpowiedzi
Znajomość języków obcych	92
Odpowiednie wykształcenie	90
Znajomość fachu / Umiejętności zawodowe	88
„Plecy”, tj. wpływowi krewni, znajomi, przyjaciele	86
Zdolności	84
Wiara w siebie	83
Szczęście	78
Pochodzenie z zamożnej rodziny (dobre zaplecze finansowe)	72
Umiejętność rozpychania się łokciami	64
Uroda / Atrakcyjna powierzchowność	60
Umiejętność obchodzenia (omijania) prawa i przepisów	50
Przynależność do wpływowej partii politycznej	41
Wiara religijna	31

Źródło: Tamże.

Odpowiedzi na pytanie o to, jaka jest hierarchia wartości młodzieży, która weszła w konflikt z prawem, podjął się F. Kozaczuk, który w latach 1986-1989 przeprowadził badania porównawcze postaw tej grupy młodzieży i rówieśników nie naruszających norm prawnych (wśród uczniów ówczesnych ósmych klas szkoły podstawowej oraz uczniów szkół zawodowych i liceów ogólnokształcących, N=1178)⁵⁶. Badania te pokazały, że oprócz konfliktu z prawem, do symptomów niedostosowania społecznego należały: palenie papierosów, wagarowanie, wałęsanie się ze zdemoralizowanymi kolegami, alkoholizowanie się, opóźnienie szkolne, agresja fizyczna wobec kolegów, tatuowanie się, ucieczki z domu i zakładu, dewastacja mienia, odurzanie się środkami chemicznymi, agresja fizyczna skierowana przeciwko wychowawcom, samouszkodzenia⁵⁷.

Autor badań zwrócił uwagę na to, że zarówno młodzież przestępcza jak i nieprzestępcza (nie będąca w konflikcie z prawem) wzrastała w tym samym środowisku i w obu grupach system wartości był podobny – choć różnił się ich porządek (patrz tabela).

⁵⁶ F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych*. Rzeszów 2005, s. 42-46.

⁵⁷ Tamże, s. 50.

Hierarchia najważniejszych wartości młodzieży szkolnej i nieletnich będących w konflikcie z prawem (w wieku 15-19 lat)

Młodzież szkolna	Nieletni będący w konflikcie z prawem
Wykształcenie	Ukształtowanie charakteru
Wiedza	Wiara w Boga
Zainteresowanie sprawami rodziny	Spryt życiowy
Szczęście rodzinne	Ułożenie sobie życia
Ułożenie sobie życia	Pieniądze, dobra materialne
Miłość	Satysfakcjonująca praca

Źródło: F. Kozaczuk, *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych*. Rzeszów 2005, s. 72.

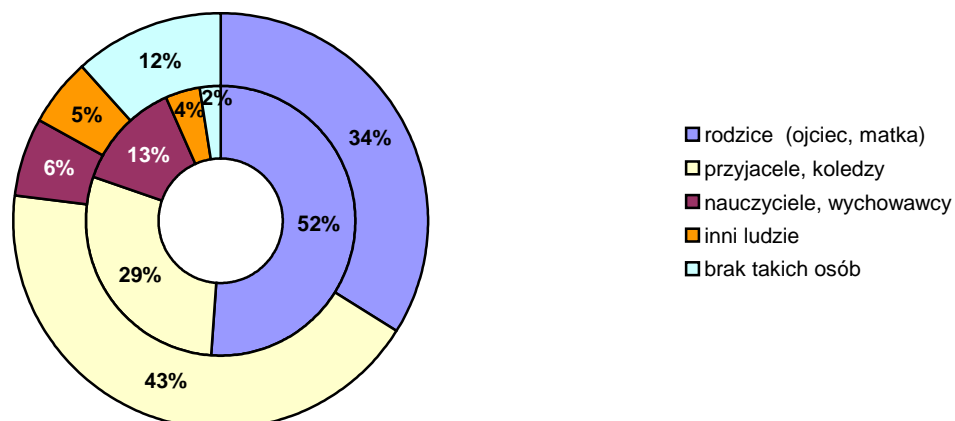
Porównując listy osób, do których w opinii badanych można mieć zaufanie i liczyć na ich pomoc w trudnych sytuacjach życiowych, młodzież szkolna najczęściej wymieniała rodziców, podczas, gdy nieletni przyjaciół i kolegów. Obie grupy badanych wykazały stosunkowo niski autorytet nauczycieli i wychowawców. Wśród młodzieży, która popełniła czyn karalny znaczny odsetek nie miał w swoim otoczeniu osób godnych zaufania.

Na uwagę zasługują ogromne rozbieżności w zasobach wolnego czasu będącego w dyspozycji nieletnich i młodzieży nieprzestępczej. Młodzież szkół średnich narzekała na brak wolnego czasu, a nieletni mieli go w nadmiarze dysponując w dni powszednie trzykrotnie większą ilością wolnego czasu. Co drugi nieletni, który naruszył normy prawa karnego dysponował od pięciu do sześciu godzinami czasu wolnego. Dwie trzecie młodzieży nie będącej w konflikcie z prawem mogło korzystać co najwyżej z dwóch godzin.

Osoby mające autorytet wśród nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem i młodzieży szkolnej nie będącej w konflikcie z prawem (w wieku 15-19 lat)

koło zewnętrzne – odsetek młodzieży szkolnej (N=618)

koło wewnętrzne – odsetek nieletnich, którzy weszli w konflikt z prawem (N=330)

Źródło: Tamże, s. 71-73.

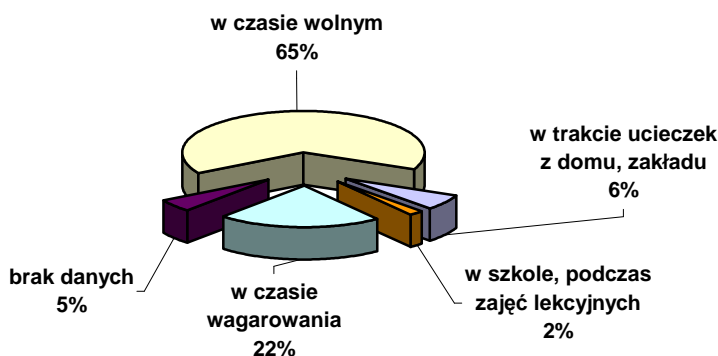
Średnia liczba czasu wolnego wśród nieletnich i młodzieży szkolnej nie będącej w konflikcie z prawem

Czas wolny w godzinach	Dzień powszedni				Dzień świąteczny			
	Nieletni (N=330)		Młodzież (N=618)		Nieletni (N=330)		Młodzież (N=618)	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
do 2 h	15	4,6	408	66,0	-	-	-	-
od 2 h – 4 h	56	17,0	130	21,0	7	2,1	320	51,8
od 5 h – 6 h	175	53,0	64	10,4	91	27,6	184	29,8
od 7 h – 8 h	84	25,4	16	2,6	147	44,5	86	13,9
od 9 h – 10 h	-	-	-	-	11	3,3	21	3,4
powyżej 10 h	-	-	-	-	74	22,4	7	1,1

Źródło: Tamże, s. 59.

Właściwe zagospodarowanie czasu wolnego młodzieży jest bardzo ważne ze względu na fakt, iż właśnie wtedy ma miejsce najwięcej zdarzeń związanych z popełnieniem czynów karalnych.

Czas popełnienia czynu karalnego przez nieletnich (N=330)

Źródło: Tamże, s. 60.

2.4.2. SPĘDZANIE WOLNEGO CZASU

Spędzanie wolnego czasu jest jednym z elementów stylu życia. Właściwe zagospodarowanie wolnego czasu jest szczególnie ważne w przypadku dzieci i młodzieży. Pozwala rozwijać zainteresowania, budować prawidłowe relacje społeczne, chroni przed podejmowaniem zachowań ryzykownych, patologiami społecznymi, w tym uzależnieniami.

Zajęcia dodatkowe

Zajęcia pozalekcyjne organizowane są przez szkołę oraz instytucje wewnątrzszkolne i mają na celu zapewnienie uczestnikom wybranych form spędzania czasu wolnego, kształcenie i pogłębianie wiedzy z poszczególnych dziedzin, rozwój zainteresowań i uzdolnień indywidualnych lub doskonalenie umiejętności w dziedzinie sportu. Jednym z celów organizacji zajęć pozalekcyjnych jest praca z uczniem zdolnym, co procentuje udziałem ich uczestników w konkursach międzyszkolnych oraz olimpiadach.

Organizowanie przez szkołę kół zajęć pozalekcyjnych wymaga zaangażowania nauczycieli i dyrekcji szkoły, środków finansowych i zainteresowania uczniów. Wśród wszystkich zajęć pozalekcyjnych, najpopularniejszymi są koła (kluby, zespoły): wiedzy, techniczne, artystyczne, sportowe, krajoznawczo – turystyczne⁵⁸. W województwie śląskim w roku szkolnym 2006/2007 działały łącznie 62 placówki wychowania pozaszkolnego (pałace

⁵⁸ *Oświata i wychowanie 2006/2007. Opracowania i informacje statystyczne*, GUS, Warszawa 2007, s. 63.

młodzieży, młodzieżowe domy kultury, ogniska pracy pozaszkolnej, międzyszkolne ośrodki sportowe, ogrody jordanowskie i inne), z których w ramach zajęć dodatkowych korzystało łącznie 165,7 tys. uczniów⁵⁹. Spośród uczestników stałych i okresowych form zajęć w woj. śląskim 75,5 tys. uczestniczyło w zajęciach naukowych, 38,3 tys. - w zajęciach artystycznych, 16,9 tys. - w sportowych, 3,3 tys. - w technicznych oraz 31,7 tys. - w innych typach zajęć.

Młodzież 15-letnia zaangażowana w działalność klubów, kół zainteresowań lub organizacji (Polska)

Młodzież 11-, 13- i 15-letnia	Klub sportowy	Klub młodzieżowy	Stowarzyszenie*	Organizacja religijna	Wolontariat lub działalność społeczna	Organizacja młodzieżowa (np. harcerstwo)	Inne
OGÓLEM	31,3	15,5	37,0	17,5	12,8	8,4	12,4
Chłopcy	40,3	17,2	25,8	15,5	7,1	8,4	14,2
Dziewczęta	23,0	14,0	47,1	19,3	17,9	8,3	10,8

*np. kulturalne, naukowe, muzyczne lub kółko zainteresowań.

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Sposoby spędzania wolnego czasu

Jak wykazały badania *Diagnoza Społeczna 2007* osoby z niskimi wskaźnikami cywilizacyjnymi (niskim wykształceniem, o niskich dochodach i słabym wyposażeniu gospodarstw domowych w nowoczesne technologie komunikacyjne) rzadko korzystają z dóbr kultury. Uczestniczą w kulturze, ale niemal wyłącznie w jednej formie – poprzez oglądanie telewizji.

Jak pokazują badania ESPAD 2007, przeprowadzone w województwie śląskim, najbardziej rozpowszechnioną formą aktywności pozaszkolnej jest używanie Internetu dla rozrywki – w przypadku obu poziomów nauczania robi to prawie codziennie 66,5% badanych uczniów. Inne wskazywane relatywnie często sposoby spędzania czasu pozaszkolnego to: wychodzenie z przyjaciółmi do centrów handlowych, na podwórko, do parku (prawie codziennie robi to 35% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 35,7% uczniów trzecich klas gimnazjum), granie w gry komputerowe (prawie codziennie robi to 24,3% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 38,6% uczniów trzecich klas gimnazjum) i aktywne uprawianie sportu, lekkoatletyki lub gimnastyki (prawie codziennie robi to 23,9% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych i 40,6% uczniów trzecich klas gimnazjum). Za niepokojące uznać należy relatywnie duże odsetki uczniów, którzy nigdy nie

⁵⁹ Tamże.

czytają książek dla przyjemności (26,2% wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 26,9% wśród uczniów trzecich klas gimnazjum) lub nie posiadają żadnego hobby (30,2% wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 26,7% wśród uczniów trzecich klas gimnazjum).

Sposoby spędzania wolnego czasu		Nigdy	Kilka razy do roku	Raz lub dwa razy na miesiąc	Przynajmniej raz na tydzień	Prawie codziennie
Granie w gry komputerowe	III kl. gimnazjum	5,8	14,9	15,6	25,2	38,6
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	10,0	26,7	18,8	20,2	24,3
Aktywne uprawianie sportu, lekkoatletyki lub gimnastyki	III kl. gimnazjum	6,8	7,2	10,4	34,9	40,6
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	10,6	13,1	13,5	38,9	23,9
Czytanie książek dla przyjemności (z wyłączeniem lektur szkolnych)	III kl. gimnazjum	26,9	32,4	19,2	10,1	11,4
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	26,2	40,4	17,2	8,1	8,1
Wychodzenie wieczorem z przyjaciółmi (do dyskoteki, kawiarni, na prywatkę)	III kl. gimnazjum	15,7	25,5	24,3	25,1	9,4
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	6,4	15,2	25,6	40,8	12,0
Posiadanie jakiegoś hobby (gra na instrumencie, śpiew, rysowanie, pisanie itp.)	III kl. gimnazjum	26,7	10,3	11,9	22,8	28,4
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	30,2	13,5	12,6	21,8	22,0
Wychodzenie z przyjaciółmi do centrów handlowych, na podwórko, do parku	III kl. gimnazjum	3,7	6,4	18,1	36,1	35,7
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	2,6	6,7	18,4	37,3	35,0
Używanie Internetu dla rozrywki (czat, gry, muzyka, filmy itp.)	III kl. gimnazjum	5,1	3,7	7,4	17,4	66,5
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	4,4	4,3	7,1	17,7	66,5
Granie na automatach (takich, na których można wygrać pieniądze)	III kl. gimnazjum	75,1	15,8	5,5	1,7	1,9
	II kl. szkół ponadgimnazjalnych	77,0	16,3	4,3	1,2	1,2

Zródło: *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD). Badania przeprowadziła Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source”. Raport opracowany w zespole M. Korczyński, M. Sarapata. Poznań, listopad 2007. Badania przygotowano na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.*

Dane z badań ESPAD 2007⁶⁰, pokazują, iż w przypadku zdecydowanej większości uczniów rodzice dysponują wiedzą na temat miejsca, w którym ich dzieci spędzają wolny czas. Jedynie w przypadku 5,9% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 6,5%

⁶⁰ *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD). Badania przeprowadziła Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source”. Raport opracowany w zespole M. Korczyński, M. Sarapata. Poznań, listopad 2007. Badania przygotowano na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.*

uczniów trzecich klas gimnazjum rodzice zazwyczaj nie wiedzą, gdzie ich dziecko spędza sobotni wieczór. Warto też zauważyć, iż rozkłady odpowiedzi w odniesieniu do obu poziomów nauczania różnią się nieznacznie. Oznacza to, iż starsi uczniowie nie dysponują jeszcze wobec swoich rodziców taką autonomią, by mogli nie informować ich o miejscu, w którym spędzają wolny czas. Dziewczęta w większym stopniu informują swoich rodziców o miejscu spędzania sobotnich wieczorów – w przypadku uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych 48,1% dziewcząt zawsze informuje swoich rodziców o tym, dokąd wychodzi w sobotni wieczór, podczas gdy wśród chłopców odsetek ten wynosi jedynie 35,3%. Z kolei wśród uczniów trzecich klas gimnazjum odsetki te wyniosły odpowiednio: 51,3% i 39,1%.

3. PROBLEMY SPOŁECZNE DOTYKAJĄCE DZIECI I MŁODZIEŻ

Podobnie jak w Polsce, rodziny w województwie śląskim borykają się z różnymi problemami społecznymi. Problemy te mogą stać się przyczyną nieporozumień, konfliktów małżeńskich, dysfunkcji, a nawet rozpadu rodziny. Trzeba pamiętać o tym, że dzieci często dziedziczą położenie społeczne swoich rodziców, w tym m. in. poziom wykształcenia, sposób radzenia sobie w różnych sytuacjach, wraz z całym kontekstem społecznym, w jakim funkcjonują rodzice⁶¹.

2.5. BEZRADNOŚĆ W SPRAWACH OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH

W literaturze przedmiotu opieką określa się ogół działań służących zaspokojeniu potrzeb dzieci i młodzieży podejmowanych przez rodziców (opiekunów) oraz właściwe instytucje. Są to działania o charakterze świadczeń materialnych, jak również pomocy psychiczno-emocjonalnej nastawionej na rozumienie potrzeb drugiego człowieka, wspieranie jego zachowań samowychowawczych i tworzenie więzi emocjonalnej między wychowankiem

⁶¹ E. Karmolińska-Dziurko, *Marginalizacja społeczna młodzieży w kontekście ograniczania jej podmiotowości*, w: K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej. Wokół zagadnień teoretycznych*. Toruń 2006, s.172-173.

a wychowawcą. Natomiast wychowanie jest definiowane jako świadomy proces zmierzający do osiągnięcia możliwie trwałych skutków w rozwoju fizycznym, umysłowym, społecznym, kulturalnym i duchowym dzieci i młodzieży. Proces ten powinien zaowocować przekazaniem wychowankom dziedzictwa kulturowego, wiedzy o otaczającym świecie, wreszcie przygotowaniem do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Opieka stwarza niezbędne warunki dla wychowania, a wychowanie dostarcza metod służących aktywizacji jednostki⁶².

Zaniedbywanie bądź niewypełnianie funkcji opiekuńczo-wychowawczej przez rodziców wywołuje wśród dzieci poczucie niepewności, osamotnienia oraz brak poczucia bezpieczeństwa⁶³. Do ważnych czynników mających wpływ na taką sytuację można zaliczyć: brak więzi emocjonalnej w relacji rodzice – dzieci, autokratyzm w wychowaniu, system kar i nagród, narodziny młodszego rodzeństwa, brak czasu dla dziecka, kłótnie rodzinne, rozwód rodziców lub rekonstrukcję rodziny, chorobę lub niepełnosprawność dziecka, patologię rodziny, status społeczny rodziny⁶⁴.

Niemожność zaspokojenia w rodzinie emocjonalnych potrzeb dziecka uniemożliwia jego prawidłowy rozwój. Przy czym brak więzi uczuciowych, poczucie alienacji i odrzucenia może być czynnikiem znacznie bardziej patogennym niż niedostatek materialny, czego dowodem mogą być przypadki niedostosowania społecznego bądź wykolejenia dzieci i młodzieży z rodzin dobrze sytuowanych⁶⁵.

Istotną właściwością stanów patologicznych w funkcjonowaniu rodziny jest ich destrukcyjny, deprawacyjny charakter w odniesieniu do poszczególnych członków rodziny, prowadzący do izolacji psychicznej i społecznej. Wśród tego rodzaju zachowań można wymienić m. in. zorganizowaną przestępczość, rozboje, kradzieże, wymuszanie okupu, przemoc i maltretowanie, kazirodztwo, dzieciobójstwo, pedofilię, podejmowanie – pod wpływem środków psychoaktywnych – ważnych decyzji (takich jak np. ślub, płodzenie dzieci)⁶⁶. Na nieprawidłową socjalizację i wychowanie dzieci wpływają także drastyczne sytuacje konfliktowe (często połączone z biciem słabszych i alkoholizmem), złe warunki materialno-bytowe (bezrobocie, pasożytnictwo), a zwłaszcza współwystępowanie „syndromu

⁶² J. Izdebska, *Teoretyczne przesłanki wychowania i opieki nad dzieckiem*, w: W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krześcińska-Zach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 1995, s. 13-15.

⁶³ K. Pospieszyl, *Ojciec a rozwój dziecka*, Warszawa 1980, za B. Stańkowski, *Problemy dorastającej młodzieży. Rodzina i szkoła w oczach nastolatków – raport z badań empirycznych na Podhalu*, Kraków 2005, s. 23.

⁶⁴ Z. Węgiński, *Osamotnienie człowieka we współczesnym świecie i jego konsekwencje* (wykład). Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Warszawie, www.wsseuczelnia.edu.pl/public/PS4.ppt (14.05.2007).

⁶⁵ S. Kawula, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, w: S. Kawula, J. Brągiel, A. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń 2007, s.140-141.

⁶⁶ E. Czyż, J. Szymańczyk, *Dziecko krzywdzone, próba opisu zjawiska*. Warszawa 1995. Podają za: S. Kawula, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, op. cit.

sytuacyjnego” (określonego splotu negatywnych cech statusu ekonomicznego, społecznego i kulturalnego) w życiu rodziny.

Rodziny, które nie potrafią pomyślnie rozwiązywać swoich sytuacji kryzysowych i wypełniać swoich funkcji wystarczająco dobrze można nazwać rodzinami dysfunkcyjnymi⁶⁷. Podając za S. Kawulą, dysfunkcjonalność rodziny może dotyczyć różnego zakresu realizowanych zadań, może to być:

- dysfunkcja całkowita, oznaczająca, że w rodzinie występuje kompletne niepowodzenie w realizacji zadań rodziny i muszą ją w tym zastąpić wyspecjalizowane podmioty,
- dysfunkcja częściowa, oznaczająca, że rodzina nie potrafi realizować prawidłowo pewnych jej zadań i podstawowych funkcji.

Dysfunkcjonalność może obejmować niepowodzenia w realizacji zadań wychowawczych, w walce z kryzysem małżeńskim, związane z walką o niewykluczenie rodziny z określonego kręgu rodzinnego, w zaspakajaniu potrzeb dziecka bądź dotyczących innych zadań i sfer życia rodzinnego⁶⁸.

W rodzinach dysfunkcyjnych, rodzice często nie są w stanie zapewnić dzieciom (zwłaszcza małym) właściwej ochrony w sferach: fizycznej, seksualnej, emocjonalnej, intelektualnej i duchowej. Sposób traktowania dzieci w takich rodzinach jest źródłem ich cierpienia i często prowadzi do deformacji rozwoju, negatywnych skutków emocjonalnych, zaniżonych osiągnięć edukacyjnych, aspiracji, kariery zawodowej i osobistej⁶⁹.

Środowisko lokalne reaguje na krzywdzenie dzieci dopiero wówczas, kiedy mają miejsce rażące zaniedbania rodziców przekraczające powszechnie przyjęte normy – pozostawienie małego dziecka na dłużej bez opieki, widoczne skutki stosowanej przemocy fizycznej zagrażającej zdrowiu lub życiu dziecka, wykorzystywanie seksualne czy drastyczna demoralizacja dziecka. Ustawowy obowiązek nauki w szkole powinien determinować współpracę rodziców z nauczycielami i wychowawcami. Jak wynika z badań przeprowadzonych w roku 2006 w ramach kampanii „Szkoła bez przemocy”⁷⁰, poziom tej współpracy nie napawa optymizmem, ponieważ rodzice niewystarczająco interesują się, jak radzą sobie ich dzieci w szkole, ale też nauczyciele nie są przygotowani do współpracy z rodzicami. Ze strony szkół brakuje oferty partnerskiej współpracy, a rodzice o nią nie

⁶⁷ E. Syrek, *Teoretyczne standardy zdrowia dzieci i młodzieży a ich środowiskowe uwarunkowania w rejonie górnośląskim. Studium pedagogiczno-społeczne*, Katowice 1997, s. 17. Podaję za S. Kawulą, *Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych*, op. cit.

⁶⁸ S. Kawula, *Rodzina ...*, op. cit. s. 152.

⁶⁹ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Opole 1996, s. 41-42. Podaję za S. Kawulą, *Rodzina...* op. cit.

⁷⁰ Badania przeprowadzone zostały w 3 tys. szkół we wszystkich województwach w kraju w ramach kampanii „Szkoła bez przemocy”, www.szkolabezprzemocy.pl/?menu_id=51, (22.01.2007).

zabiegają. Zaledwie 55% rodziców zawsze chodzi na wywiadówki, 15% pojawia się sporadycznie, a 16% nie pojawia się wcale.

W sytuacji, gdy dziecko zostaje osierocone w wyniku utraty jednego lub obojga rodziców na skutek ich śmierci (sieroctwo naturalne pełne lub półsieroctwo), wymaga ono takiego wsparcia z zewnątrz, by mogło przygotować się do życia w społeczeństwie. W rodzinach dotkniętych dysfunkcją lub patologią pojawia się problem sieroctwa społecznego polegającego na pozbawieniu dziecka naturalnego środowiska rodzinnego na skutek rozbitcia rodziny lub jej wykołajenia⁷¹. Jednocześnie w rodzinach, w których rodzice nie okazują swoim dzieciom miłości, serdeczności, dostatecznego zainteresowania ich problemami i narażają je na poczucie osamotnienia (rozbitcie więzi uczuciowo-rodzinnej), ma miejsce sieroctwo emocjonalne (duchowe) – stan emocjonalny groźny dla zdrowia psychicznego⁷². Wymienione wyżej rodzaje sieroctwa różnią się między sobą zarówno pod względem przyczyny powstania jak również skutków oraz możliwości kompensacji. Można wymienić za M. Jakubowskim następujące postacie utraty przez dziecko naturalnego środowiska:

- zawężenie funkcji opiekuńczej rodziny (dziecko zaniedbane),
- rozbitcie więzi uczuciowo-rodzinnej (dziecko odrzucone przez rodzinę),
- demoralizacja środowiska rodzinnego (dziecko przymusowo zabrane – rodzice pozbawieni prawa opieki),
- dezintegracja strukturalna rodziny (dziecko opuszczone przez małżeństwo rozbite),
- śmierć jednego z rodziców (dziecko półsierota),
- śmierć obojga rodziców (dziecko sierota)⁷³.

Do innego podziału odwołuje się T. E. Olearczyk⁷⁴, która podaje następujące rodzaje sieroctwa:

- *sieroctwo naturalne pełne i półsieroctwo* (brak rodziców biologicznych na skutek ich śmierci),

⁷¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2005.

⁷² J. Papież, *Samotność młodzieży jako syndrom wykluczenia społecznego* w: T. Sołtysiak (red.) *Zagrożenia w wychowaniu i socjalizacji młodzieży oraz możliwości ich przewycięzania*, Bydgoszcz 2005, ss. 87-110. Por. także A. Kelm, *Węzłowe problemy*, op. cit., s. 67. Por. także W. Danilewicz, *Zagrożenia realizacji funkcji współczesnej rodziny*, w: W. Danilewicz, J. Izdebska, B. Krzesińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, Białystok 1995, s. 47-54.

⁷³ M. Jakubowski, *Podstawowe pojęcia, przedmiot i zadania pedagogiki opiekuńczej*, w: *Pedagogika opiekuńcza. Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*, Warszawa 1977, s. 21-22. Podaję za A. Kelm, *Węzłowe problemy*, op. cit.

⁷⁴ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy kryzysu współczesnej rodziny*. Kraków 2007, s. 102-115.

- *sieroctwo emocjonalne* – duchowe (brak więzi emocjonalnej pomiędzy członkami rodziny),
- *sieroctwo społeczne* (brak sprawowanych funkcji opiekuńczo-wychowawczych przez rodziców, dysfunkcja rodziny jako wspólnoty),
- *sieroctwo migracyjne* (rodziny rozłączone, czasowo niepełne na skutek migracji),
- *sieroctwo utajone* (dzieci ulicy pozostawione same sobie).

Zjawisko sieroctwa społecznego przybiera coraz większe rozmiary, gdyż przybywa dzieci, którymi rodzice nie opiekują się z różnych powodów – sieroty naturalne stanowią mniej niż 5% wychowanków przebywających w domach dziecka (A. Kelm, 2000, s. 67). Zbadanie wielkości tego zjawiska jest bardzo trudne, podobnie jak ustalenie w ilu rodzinach naturalnych dzieci narażone są na sieroctwo społeczne bądź emocjonalne. Dla przybliżenia rozmiarów zjawiska sieroctwa społecznego w województwie śląskim można posłużyć się następującymi danymi za 2006 r.:

- liczba orzeczeń o pozbawieniu, zawieszeniu, bądź ograniczeniu władzy rodzicielskiej – 4,2 tys.,
- liczba dzieci przebywających w rodzinach zastępczych – 9 tys.,
- liczba dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych – 3,8 tys.,
- liczba dzieci przebywających w rodzinnych domach dziecka – 198,
- liczba dzieci przysposobionych orzeczeniem sądu – 0,5 tys.⁷⁵.

Według oceny sędziów rodzinnych w ostatnich dziesięciu latach w Polsce, skala potrzeb w zakresie organizowania opieki zastępczej zwiększa się z uwagi na obiektywną sytuację i warunki życia dziecka, ale też wzrost społecznej świadomości⁷⁶. Dzieci odrzucone przez własne rodziny i pozbawione opieki rodzicielskiej, trafiające do placówek opiekuńczo-wychowawczych, znajdują się w szczególnie trudnej sytuacji. Przychodzą tam z bagażem złych doświadczeń, jakie wyniosły z domu rodzinnego, kiedy kryzys, który trawił ich rodzinę wszedł w bardzo głęboką i ostrą fazę „zakończoną” orzeczeniem sądu. Jednak dom rodzinny na długo pozostaje tym miejscem, za którym dziecko tęskni i do którego pragnie powrócić⁷⁷. To rozdarcie i życie w ciągłej niepewności spowodowanej wciąż zmieniającymi się osobami

⁷⁵ Dane niepełne udostępnione przez Sądy Okręgowe w Gliwicach, Katowicach i Zawierciu oraz Sądy Rejonowe w Bielsku-Białej i Żywcu; Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Sprawozdanie MPiPS-03. Stan na dzień 31.12.2006 r.

⁷⁶ J. Hryniewicz, *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki*. Warszawa 2006, s. 68.

⁷⁷ M. Andrzejewski, *Domy na piasku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Poznań 1997, s. 19; 28-29.

uniemożliwia powstanie trwałych, głębokich więzi – mimo naturalnej potrzeby nawiązania kontaktu z drugą osobą. Sytuacja taka nie daje poczucia bezpieczeństwa, możliwości zaspokojenia elementarnej potrzeby przynależności, co powoduje, że dzieci w domach dziecka wzdychają jako dzieci „niczyje”. Wychowywanie dziecka w tak trudnych warunkach wymusza na wychowawcy podejmowanie działań dojrzałych i profesjonalnych⁷⁸. Zdarza się, że opiekunowie całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych (zwłaszcza o charakterze interwencyjnym) nie radzą sobie z dziećmi, wykazującymi zaburzenia zachowania oraz inne problemy właściwe dla okresu dorastania (problemy adaptacyjne, ADHD, trudności szkolne, zachowania opozycyjno-buntownicze). Rzecznik Praw Obywatelskich zwrócił uwagę na niepokojącą - rosnącą liczbę wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych umieszczanych z powodu zaburzeń zachowania w szpitalach psychiatrycznych. W latach 2004-2006 na terenie województwa śląskiego 80 wychowanków (w tym 17 wielokrotnie) z 25 placówek opiekuńczo-wychowawczych przebywało w tego typu szpitalach⁷⁹.

W badaniach Instytutu Spraw Publicznych, pracownicy socjalni i sędziowie sądów rodzinnych wskazali kilka grup przyczyn, które w konsekwencji prowadzą do utraty przez dziecko opieki rodziców. Należą do nich: pijaństwo i alkoholizm rodziców, opuszczenie małego dziecka, przemoc w rodzinie i przestępstwa seksualne wobec dzieci, narkomania rodziców, upośledzenie umysłowe rodziców, choroby rodziców, w tym choroby psychiczne, niewydolność rodziny, spowodowana wieloma przyczynami⁸⁰.

Rodziny dzieci umieszczonych w domu dziecka są zazwyczaj długoletnimi klientami lokalnych ośrodków pomocy społecznej, jednak systematyczna praca socjalna z rodzinami tych dzieci nie jest podejmowana, mimo obowiązków podzielonych między ośrodek pomocy społecznej, sąd rodzinny, kuratora sądowego, powiatowe centrum pomocy rodzinie oraz dom dziecka⁸¹. Współpraca jednostek pomocy społecznej z sądami rodzinnymi napotyka na trudności, które mogą powodować wydłużanie procedury postępowania wobec dziecka. Zdarza się, że pozbawianie lub ograniczanie praw rodzicielskich na drodze prawnej trwa nawet kilka lat uniemożliwiając dziecku szansę na adopcję. W konsekwencji nieskuteczne rozwiązania prawne skupiają się na odrzuconym przez rodzinę dziecku⁸².

⁷⁸ Tamże.

⁷⁹ Rzecznik Praw Obywatelskich, *Analiza dokumentacji pobytu wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w szpitalach psychiatrycznych w latach 2004-2006 – wyniki* (RPO-533352-XI/06).

⁸⁰ J. Hrynkiewicz, tamże, s. 31-33, 75.

⁸¹ Tamże, s. 56, 64-65; M. Andrzejewski, *Domy na piasku...* op. cit. s. 120-121; 126-127.

⁸² M. Raclaw-Markowska (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa 2005, s. 180-181 oraz tej autorki *System pomocy rodzinom i dzieciom jako narzędzie*

Równocześnie w środowisku szkolnym istnieje silnie utrwalony stereotyp wychowanka domu dziecka jako dziecka trudnego o niskiej motywacji do nauki. Z relacji wychowawców placówek opiekuńczo-wychowawczych wynika, że nauczyciele nie wykazują zainteresowania sytuacją ich wychowanków i rzadko przyjmują zaproszenia do domów dziecka. Ponadto postępują oni często według schematów utrwalających zły obraz dzieci z domu dziecka, co może prowadzić do ich stygmatyzacji, a nawet dyskryminacji. Na takie traktowanie w szkole wychowankowie reagują odmową podjęcia wysiłku związanego z nauką szkolną. Na krzywdzenie dziecka rzadko reaguje policja, przede wszystkim po zgłoszeniu zaniepokojonej przypadkowej osoby bądź przy okazji interwencji w sprawach rodziców naruszających prawo, kiedy „odkryją” złą sytuację dziecka⁸³.

Sprawozdania Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej wskazują, że wiele rodzin z dziećmi objętych jest z różnych powodów pomocą społeczną – w 2006 r. w Polsce było ich 945,4 tys. (w tym 329,5 tys. rodzin z trójką lub więcej dziećmi), z czego w województwie śląskim 77,0 tys. (w tym 23,7 tys. rodzin z trójką lub więcej dziećmi). Dane dotyczące liczby rodzin korzystających z pomocy społecznej z tytułu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego wskazują na dużą skalę problemów opiekuńczo-wychowawczych. W 2006 r. w Polsce odnotowano 332,2 tys. takich rodzin, w tym 32,5 tys. z terenu województwa śląskiego. Dane te sytuowały województwo śląskie na drugiej pozycji w kraju po województwie mazowieckim⁸⁴. W ujęciu dynamicznym liczba rodzin objętych pomocą społeczną z tytułu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych w województwie śląskim od 2002 r. systematycznie spada – wówczas skorzystało z pomocy 43,4 tys. rodzin i 162,3 tys. osób w rodzinach, w 2007 r. – 29,6 tys. rodzin i 110,5 tys. osób w rodzinach⁸⁵.

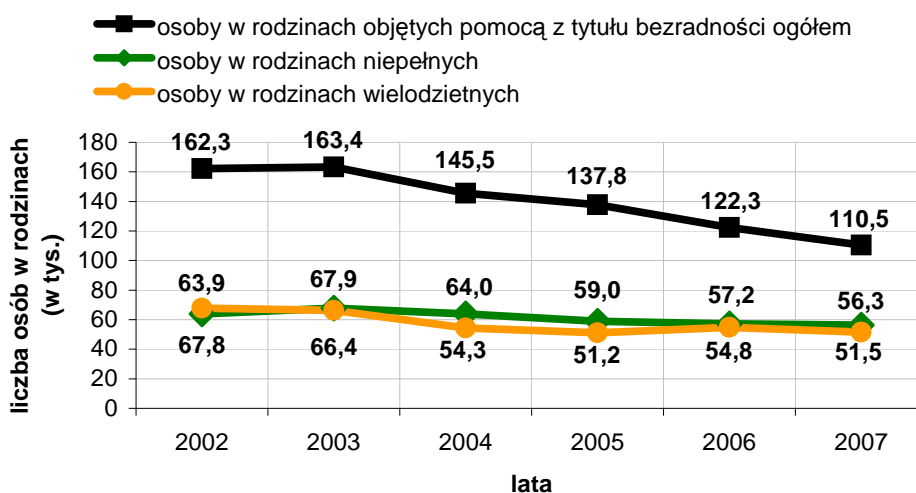
przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, w: L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne*. Katowice, 2005, s. 293-304.

⁸³ J. Hryniewicz, *Odrzuceni...* op. cit., s. 48-49, 185-188; M. Andrzejewski, *Domy na piasku...* op. cit. s. 43.

⁸⁴ *Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002–2006. Stan na koniec roku*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz *Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r.*, Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego..

⁸⁵ Tamże.

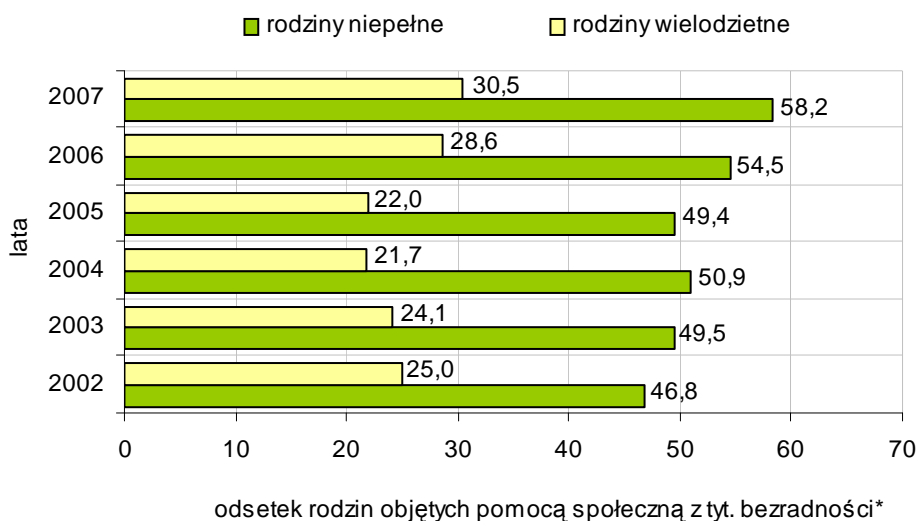
Liczba osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego w województwie śląskim w latach 2002-2007 z uwzględnieniem rodzin niepełnych i wielodzietnych

Źródło: *Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku.* Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

W latach 2002-2007 w województwie śląskim malała liczba rodzin niepełnych korzystających z omawianej pomocy. Liczba rodzin wielodzietnych zwiększyła się w 2006 r. (o 12% w stosunku do 2005 r.) i w 2007 r. utrzymała się na podobnym poziomie. Jednak w strukturze rodzin objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego w województwie śląskim widać wyraźny wzrost odsetka zarówno rodzin niepełnych jak i wielodzietnych.

Odsetek ogółu rodzin objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego w województwie śląskim w latach 2002-2007 w podziale na rodziny niepełne i wielodzietne

Uwaga : Dana rodzina mogła być zarówno rodziną niepełną jak i wielodzietną

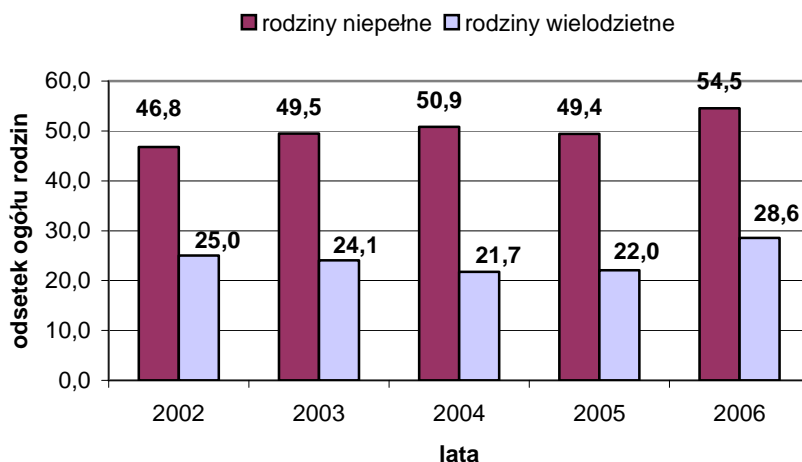
*w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego

Źródło: *Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku.* Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Problem bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych może dotyczyć nie tylko tzw. rodzin ryzyka, ale także rodziny nowoczesnej, o wysokim statusie materialnym, nastawionej na sukces i zmiany w systemie wartości, których wyznacznikiem jest m.in. podnoszenie kwalifikacji dzieci i rodziców za wszelką cenę. Chęć zapewnienia dzieciom dobrego wykształcenia i wychowania łączy się z koniecznością zwiększenia nakładów na edukację. Należy zauważyć, że rodzicom w obecnych czasach częściej zależy na rozwijaniu poziomu intelektualnego niż na pielęgnowaniu wspólnoty rodzinnej, opartej na autentycznych kontaktach rodziców z dziećmi. Spotkać można dzieci, które reprezentują wysoki poziom erudycji w zakresie znajomości techniki, mają wysoki poziom inteligencji, przewyższający ich rówieśników, ale nie potrafią tworzyć relacji interpersonalnych z powodu uboższego lub nieadekwatnego systemu operacyjnego w wymiarze społecznym, który J. Kozielecki uznał za ważne źródło samotności człowieka.⁸⁶ Dziecko, które nie otrzymuje wsparcia w domu rodzinnym, próbuje zaspokajać swoje potrzeby w środowisku pozarodzinnym.

⁸⁶ J. Kozielecki, *Człowiek wielowymiarowy*, Warszawa 1998, s. 242. Podaję za: J. Biąta, *Przemiany środowiska opiekuńczo-wychowawczego rodziny*, w: B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce 2005, s. 58.

Odsetek ogółu rodzin objętych pomocą społeczną z powodu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego w województwie śląskim w latach 2002-2006 w podziale na rodziny niepełne i wielodzietne

Źródło: *Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2006. Stan na koniec roku*. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Rodziny o wysokim stopniu aspiracji w zakresie realizacji wszystkich funkcji rodzinnych nastawione są na inną organizację życia. Rozwój ekonomiczny tej grupy rodzin zajmuje podstawowe miejsce w hierarchii wartości. Dla wielu konsumpcji podporządkowane są wszystkie sfery życia rodzinnego. Następuje konieczność zmiany ról rodziców, tj. poświęcanie mniej czasu dzieciom, które w tej sytuacji najczęściej korzystają z lansowanych przez mass-media wzorów życia rodzinnego o charakterze konsumpcyjnym⁸⁷. Tak ukształtowany wzór w funkcjonowaniu rodziców i dzieci prowadzi do tych samych skutków, jakie wynikają z biedy i niedostatku życia rodzinnego, niewydolności jej funkcji opiekuńczo-wychowawczych, tj. osamotnienia dziecka w rodzinie.⁸⁸

⁸⁷ Por. B. Frączak-Rudnicka, *Dzieci w roli konsumentów. Przyspieszona socjalizacja konsumencka*, w: *Zmiana czy stagnacja*, red. M. Marody, Warszawa 2004, s. 88-99.

⁸⁸ J. Biała, *Przemiany środowiska opiekuńczo-wychowawczego rodziny*, w: B. Matyjas (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce 2005, s. 56-57.

2.6. UBÓSTWO I WYKLUCZENIE SPOŁECZNE

Problemy finansowe, z jakimi boryka się część rodzin w Polsce powodują ograniczenia w zaspokojeniu podstawowych potrzeb – w zakresie wyżywienia, zakupu odzieży, zapewnienia wypoczynku, wyposażenia gospodarstwa domowego itp. Zarówno na podstawie wyników badania budżetów gospodarstw domowych, jak i na podstawie zrealizowanego przez Polskę badania EU-SILC można powiedzieć, że w latach 2004 – 2005 nie odnotowano radykalnych zmian w poziomie życia przeciętnego Polaka.

W kraju przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na jedną osobę w 2005 r. wynosił 761 zł, podczas gdy w województwie śląskim – 793 zł. W 2006 r. w gospodarstwach domowych przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w Polsce wyniósł 835 zł, zaś w województwie śląskim – 848 zł. Wzrost realnego poziomu dochodów odnotowano we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych.

Województwo śląskie jest drugim, co do wielkości regionem o najwyższym poziomie przeciętnego wynagrodzenia miesięcznego brutto. W 2007 r. wynosiło ono 2.560 zł (Polska – 2.476 zł)⁸⁹. Najwyższym statusem materialnym charakteryzują się w Polsce gospodarstwa utrzymujące się głównie z pracy na rachunek własny poza rolnictwem. Grupę gospodarstw domowych, w której następuje kumulacja zagrożeń w różnych wymiarach życia stanowią gospodarstwa, dla których podstawę dochodu stanowią niezarobkowe źródła utrzymania, w tym różnego rodzaju świadczenia społeczne (dotyczy to w dużym stopniu gospodarstw z osobami bezrobotnymi) oraz gospodarstwa utrzymujących się z rent z tytułu niezdolności do pracy.

W największym stopniu budżet przeciętnego gospodarstwa domowego w Polsce obciążony jest nadal wydatkami na żywność. Kwoty przeznaczone na żywność i napoje bezalkoholowe stanowiły w 2005 r. ponad 28% ogółu wydatków. Relatywnie w największym stopniu wydatkami na żywność (łącznie z napojami bezalkoholowymi) obciążone były rodziny wielodzietne. Wśród rodzin z 4 i większą liczbą dzieci na utrzymaniu na ten cel przeznaczano ponad 38% ogólnej kwoty wydatków. Wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii w 2005 r. stanowiły one ok. 19% ogółu miesięcznych wydatków przeciętnego gospodarstwa domowego. Na odzież i obuwie przeciętna polska rodzina przeznaczała co dwudziestą (5%) wydaną przez siebie złotówkę. Około 9% wydatków przeciętnego gospodarstwa w kraju stanowiły wydatki na transport.

⁸⁹ *Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2007*. Urząd Statystyczny w Katowicach, 2007.

Przeciętne gospodarstwo domowe w kraju przeznaczało na ochronę zdrowia co dwudziestą złotówkę (5%). Wydatki na łączność stanowiły 5% ogólnej sumy wydatków statystycznego gospodarstwa domowego w kraju. Nieco większy – 7% – był udział wydatków związanych z rekreacją i kulturą.

W 2006 r. udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe obniżył się we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych. Wzrósł natomiast udział wydatków na nośniki energii w wydatkach ogółem. Większy był także udział wydatków na rekreację i kulturę, na odzież i obuwie oraz wydatków na transport.

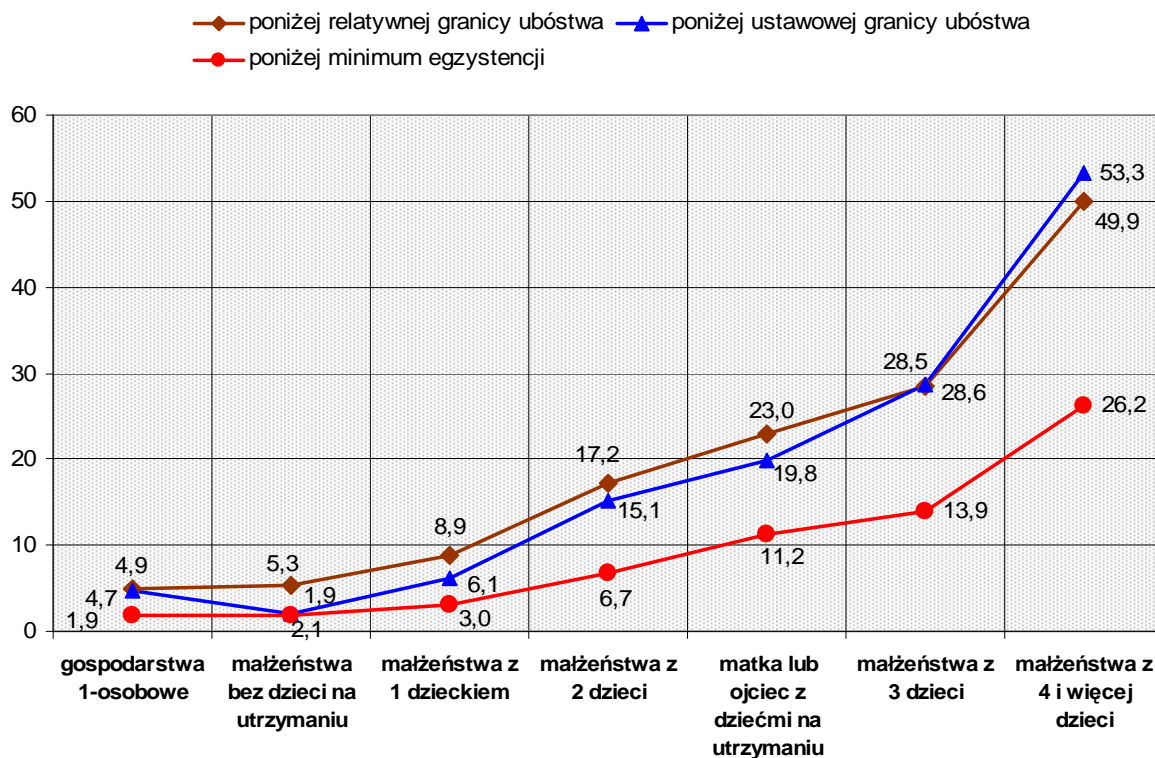
Z przeprowadzonych przez GUS analiz⁹⁰ wynika, że podobnie jak w latach poprzednich, również w 2005 r. ubóstwo dotykało najczęściej dzieci i młodzież. Zjawisko nadreprezentowania dzieci i młodzieży w strukturze wiekowej osób ubogich określa się mianem juwenalizacji biedy lub w odniesieniu do rodzin – materialnym upośledzeniem rodzin rozwojowych.

W 2005 r. wskaźnik zagrożenia ubóstwem skrajnym wśród dzieci do lat 14 wynosił ok. 19%, a wśród osób w wieku 15-19 lat – podobnie – bo ok. 18,5%. W konsekwencji dzieci i młodzież do lat 19 stanowiły 40% populacji osób żyjących w gospodarstwach domowych o wydatkach niższych od minimum egzystencji.

W 2006 r. utrzymało się zjawisko relatywnie częstszego zagrożenia ubóstwem ludzi młodych, w tym dzieci, głównie z rodzin wielodzietnych, szczególnie tych, w których jest czworo lub więcej dzieci na utrzymaniu. W 2006 r. poniżej minimum egzystencji żyło 26,2% małżeństw z 4 i więcej dzieci na utrzymaniu i 13,9% małżeństw z 3 dzieci na utrzymaniu. Stopa ubóstwa wśród samotnych matek i ojców (11,2%) była wyraźnie wyższa niż wśród małżeństw z 2 dzieci, ale niższa od stopy ubóstwa w rodzinach z 3 dzieci na utrzymaniu.

⁹⁰ *Sytuacja gospodarstw domowych w 2006 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych. Notatka informacyjna, GUS 2007.*

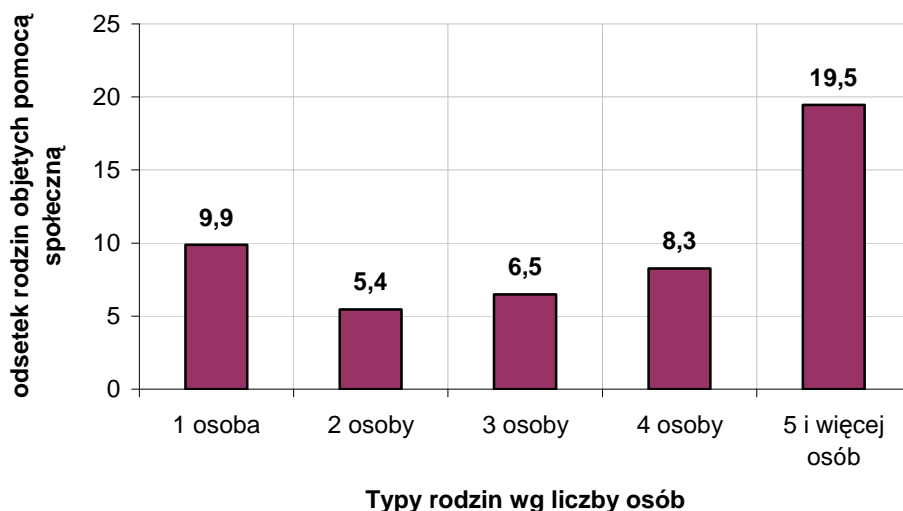
Odsetek gospodarstw domowych zagrożonych ubóstwem wg typu gospodarstwa i liczby dzieci w Polsce w 2006 r.

Źródło: *Sytuacja gospodarstw domowych w 2006 r. w świetle wyników badań budżetów gospodarstw domowych. Notatka informacyjna*, GUS 2007.

Analiza udziału rodzin objętych pomocą społeczną w ogólnej liczbie gospodarstw domowych potwierdza tę tendencję, wskazując na istnienie silnej korelacji dodatniej pomiędzy wielkością gospodarstwa domowego a faktem korzystania ze wsparcia pomocy społecznej.

Typy rodzin objętych pomocą społeczną, jako odsetek ogółu rodzin o tej samej liczbie członków w województwie śląskim w 2007 r.

Źródło: Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, *Sprawozdanie MPiPS-03, meldunek za okres I-XII 2007; Prognoza gospodarstw domowych według liczby osób na rok 2007*. GUS, www.stat.gov.pl (24.04.2008 r.).

W przypadku niedostatków i zagrożeń wynikających z niestabilnej sytuacji ekonomicznej rodziny naruszone zostają i zubożone niemal wszystkie więzi, np.:

- brak czasu dla rodziny, dla wspólnego spędzania czasu wolnego, co w konsekwencji godzi w relacje wynikające ze wspólnoty doświadczeń i wzajemnych wysiłków (więź uczuciowa);
- brak wspólnego przeżywania wartości duchowych, moralnych, religijnych prowadzi do poddawania krytyce ich sensu, utraty wiary w ich znaczenie dla rozwoju społecznego człowieka, dewaluację autorytetów itp.
- brak odpowiednich wzorów życia rodzinnego w przypadku pojawiających się zagrożeń patologiami życia rodzinnego prowadzi do osłabienia więzi wychowawczej;
- w konsekwencji wcześniej niewłaściwie kształtowanych więzi pojawiają się u dziecka zachowania, które niekorzystnie wpływają na jakość jego kontaktów społecznych, które w różnej formie kształtują więź psychospołeczną rodziny⁹¹.

Do środowiskowych wskaźników kultury ubóstwa mających wpływ na wypełnianie opiekuńczo-wychowawczej funkcji rodziny można zaliczyć:

- brak lub znaczące ograniczenie okresu dzieciństwa,
- przedwczesną inicjację seksualną i rodzicielstwo,

⁹¹ A. W. Janke, *Współczesna rodzina a wychowanie*, Toruń 1988, s. 203-207.

- brak prywatności i ograniczoność sfery intymności w życiu codziennym,
- brak szacunku dla wartości rodziny – niestałe związki, brak ojców,
- przesunięcie na kobietę odpowiedzialności za życie codzienne – kobiety jako „menedżerki biedy”⁹².

Gettyzacja biednych dzieci, rozumiana jako ich koncentracja na określonych terytoriach jest szczególnie zagrażającym zjawiskiem. Badania PISA⁹³ dowodzą, że środowisko społeczne kolegów ma szczególnie znaczący wpływ na rezultaty szkolne. Dzieci ze środowisk społecznie zaniedbanych rozwijają się lepiej wśród kolegów pochodzących z rodzin o wyższym statusie społeczno-ekonomiczno-kulturowym, a gorzej wśród podobnych sobie. Enklawa biedy nie dostarcza bowiem wzorców pozytywnego awansu, obniża aspiracje i wiarę we własne siły.

Udział biednych rodzin w Polsce wzrasta wraz z liczbą dzieci. W porównaniu do rodzin z jednym dzieckiem wśród rodzin z trojgiem biednych jest trzy razy więcej, a wśród rodzin z czworgiem dzieci – rodzin biednych jest pięć i pół razy więcej. Oznacza to, że wśród rodzin z jednym dzieckiem biedna jest co dziesiąta, a wśród mających co najmniej czworo dzieci – prawie 2/3.

Biorąc pod uwagę strukturę polskich rodzin, rodziny wielodzietne są nielicznie reprezentowane i zdecydowana większość polskich dzieci żyje w rodzinach małodzietnych. Problem biedy wśród dzieci nie ogranicza się zatem do osób małoletnich wychowujących się z licznym rodzeństwem. Zdecydowana większość dzieci żyjących w niedostatku wychowuje się w rodzinach małodzietnych i pełnych i takie też przeważają w mieście i na wsi wśród klientów pomocy społecznej.

Sytuacja socjalno-bytowa nie rzutuje w istotny sposób na prawidłowe funkcjonowanie rodziny, ale ma wpływ na zaspokajanie potrzeb życiowych i zdrowotnych dziecka. Jeżeli gęstość zaludnienia przekracza 2,5 osób na izbę, występują rozmaite stany zaburzeń w zachowaniu dzieci i dorosłych. Wynikają one z szybszego powstawania bałaganu, hałasu, z odmiennych upodobań i zainteresowań, które w ciasnych pomieszczeniach nie mogą być równolegle zaspokajane. Z kolei konflikty między rodzeństwem prowadzą do wzmożenia

⁹² R. Lister 1995, podają za: J. Wasilewski (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie. Dynamika zmian*, Warszawa 2006, s. 358.

⁹³ Międzynarodowy Program Oceny Umiejętności Uczniów (Programme for International Student Assessment - PISA) prowadzony w 55 krajach pod auspicjami OECD poświęcony jest badaniu kompetencji piętnastolatków w trzech obszarach: rozumienia tekstu, myślenia matematycznego i myślenia naukowego. Jest szeroko zakrojonym przedsięwzięciem, mającym na celu usystematyzowane i cyklicznie powtarzane w odstępach trzyletnich badanie poziomu wiedzy i umiejętności uczniów, którzy zbliżają się do końca obowiązkowej edukacji. W Polsce badania PISA zostały przeprowadzone w 2000, 2003 i 2006 r.

sankcji ze strony rodziców⁹⁴. Jak pokazują badania *Diagnoza Społeczna 2007*⁹⁵ w prawie 7% gospodarstw domowych dzieci nie miały własnego miejsca do nauki.

Bieda dzieci to niedożywienie, podatność na choroby, trudne warunki nauki, wczesnie podejmowana praca zarobkowa (często kosztem nauki), ograniczone kontakty rówieśnicze, różnego rodzaju wyrzeczenia i rozwój patologii. Niepokój mogą budzić wyższe niż w kraju odsetki młodzieży, która czasami chodzi głodna z powodu doświadczanej biedy w domu.

Z badań HBSC⁹⁶ wynika, że przed wyjściem do szkoły nie jada nigdy śniadań 17,4% polskiej młodzieży. Doświadczana przez dzieci bieda powoduje, że zdarzają się przypadki omdleń z głodu podczas lekcji, kradzieży kanapek czy zjadania resztek śniadań przyniesionych przez innych uczniów. Niektóre dzieci przyznają, że jedynym ich powodem chodzenia do szkoły jest talerz gorącej zupy, którą tam dostają. Z drugiej strony wiele młodych ludzi zaniedbuje posiłki, zapomina o nich wychodząc do szkoły lub też odchudza się.

Na jakość życia i funkcjonowanie dzieci młodzieży w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym ma wpływ m.in. stan zdrowia. W Polsce nadwaga i otyłość, obok takich chorób jak: choroby alergiczne, stres, nerwice szkolne, wady wzroku i zaburzenia statyki ciała, należą do najczęściej występujących chorób w populacji dzieci i młodzieży szkolnej. Na nadwagę w Polsce cierpi co dwunaste dziecko⁹⁷. Śląskie Centrum Zdrowia Publicznego podaje, że głównymi przyczynami hospitalizacji dzieci i młodzieży w woj. śląskim w 2005 roku były: choroby układu oddechowego, urazy i zatrucia i choroby układu trawiennego. Najczęstszymi problemami zdrowotnymi wśród dzieci i młodzieży były: zniekształcenia kręgosłupa, zaburzenia widzenia oraz choroby alergiczne. Wzrosła liczba dzieci, u których po raz pierwszy rozpoznano dychawicę oskrzelową, otyłość i zaburzenia rozwoju. Odnotowano wzrost liczby dzieci i młodzieży hospitalizowanych z powodu zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania⁹⁸.

⁹⁴ K. Żóławik-Rusnak, *Wpływ rodziny na zachowanie dzieci*, w: Edukacja i Dialog, nr 3 (126), marzec 2001.

⁹⁵ T. Panek, *Kształcenie dzieci*, w: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2007, s. 83.

⁹⁶ A. Oblacińska, *Występowanie otyłości i spostrzeganie własnej masy ciała*, w: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 42-45.

⁹⁷ *Zdrowie dzieci i młodzieży w województwie śląskim w oparciu o dane z chorobowości hospitalizowanej*. Śląskie Centrum Zdrowia Publicznego, Katowice 2006, www.sczp.gov.pl/doc/dzieci_mlodziuz_2006.pdf (26.10.2007), s. 9.

⁹⁸ Tamże, s. 11.

Młodzież, która przychodzi rano do szkoły lub kładzie się spać głodna, ponieważ w domu jest za mało jedzenia – odpowiedzi młodzieży z poszczególnych województw

Wyszczególnienie	Zawsze	Często	Czasem	Nigdy
POLSKA	0,4	0,7	10,2	88,7
Dolnośląskie	0,2	0,2	5,9	93,6
Kujawsko-pomorskie	0,0	0,5	9,1	90,5
Łódzkie	0,4	1,1	12,3	86,2
Małopolskie	0,2	1,2	9,1	89,4
Mazowieckie	0,6	1,0	11,7	86,7
Podkarpackie	0,0	0,2	12,3	87,4
Podlaskie	0,0	0,3	13,8	85,9
Śląskie	0,7	1,0	9,7	88,6
Warmińsko-mazurskie	0,3	0,0	10,1	89,6
Wielkopolskie	0,6	0,4	9,6	89,4
Zachodniopomorskie	1,6	0,8	9,3	88,3

Uwaga: Zestawienie dotyczy wyników uzyskanych z 11 województw; odsetki z poszczególnych województw należy traktować jako dane szacunkowe.

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Badania pokazują, że istnieje związek między samooceną zdrowia i zadowoleniem z życia, a podejmowaniem wielu zachowań ryzykownych⁹⁹. Młodzież w okresie dojrzewania płciowego i dorastania charakteryzuje pobudzenie i chwiejność emocjonalna. Towarzyszą jej różnorodne objawy somatyczne i stany emocjonalne. Wyniki badań HBSC ujawniły, że prawie codzienne 6,8% młodzieży w wieku 11-15 lat¹⁰⁰ doświadcza bólów głowy (częściej dziewczęta), przygnębienia (9%), rozdrażnienia, złego humoru – po 12,1% (częściej dziewczęta), zdenerwowania – 14,7% (częściej chłopcy).

Jedna trzecia badanych 16- i 18-latków zgłaszała częste występowanie (prawie codziennie lub częściej niż 1 raz w tygodniu) zdenerwowania (38,5%), silnego zmęczenia i wyczerpania (34,5%) oraz rozdrażnienia lub złego humoru (28,7%). Co piąty uczeń odczuwał często przygnębienie, bóle głowy, a także trudności w zasypianiu¹⁰¹.

⁹⁹ J. Mazur, B. Woynarowska, *Zespół zachowań ryzykownych a zdrowie i zadowolenie z życia młodzieży szkolnej*. Medycyna Wieku Rozwojowego. Developmental Period Medicine 2004; 8 (3) cz. I:567-584. Podaję za: M. Jodkowska, *Samoocena zdrowia i wyglądu* w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit, s. 17-18.

¹⁰⁰ W trzech grupach wiekowych: 11-, 13 i 15 - latki.

¹⁰¹ M. Jodkowska, *Samoocena zdrowia i wyglądu*, w: tamże, s.20.

Młodzież w wieku 11-18 lat chorująca na choroby przewlekłe, niepełnosprawna lub mająca inne poważne kłopoty ze zdrowiem

Grupy wieku	Choroba przewlekła, niepełnosprawność lub inne kłopoty ze zdrowiem	Ograniczenia obecności szkole i udziału w zajęciach
11-latkowie	11,4	5,8
13-latkowie	11,2	5,7
15-latkowie	11,8	5,1
16- i 18-latkowie	14,8	8,3

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.; A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

2.6.1. BARIERY W WYRÓWNYWANIU SZANS EDUKACYJNYCH

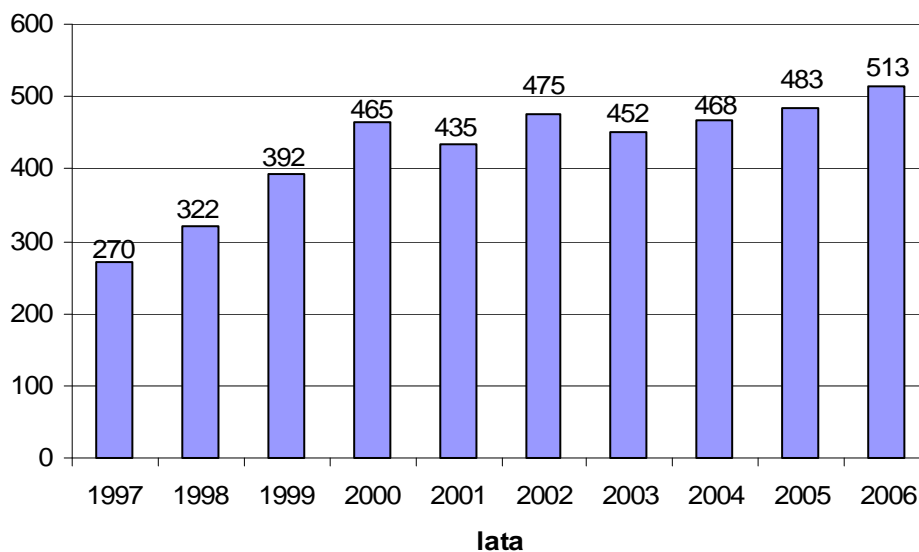
Badania przeprowadzone przez CBOS¹⁰² pokazują, że w 2006 roku na potrzeby dzieci związane z rozpoczęciem roku szkolnego rodzice wydali średnio 800 zł, czyli o 6% więcej niż przed rokiem. W przeliczeniu na jedno dziecko w wieku szkolnym wydatki te wyniosły średnio 513 zł, tj. o 6% więcej niż w roku 2005. Koszty poniesione przez rodziców w 2006 r. były najwyższe od 1997 roku. Na wydatki związane z rozpoczęciem roku szkolnego składają się przede wszystkim koszty podręczników (48% ogólnych kwot) oraz ubrań (32%) i przyborów szkolnych (20%).

W porównaniu z rokiem 2005 w 2006 r. zmalały nakłady finansowe rodziców na dodatkowe zajęcia uczniów. W przeliczeniu na jedno dziecko korzystające z płatnych zajęć wynosiły miesięcznie 167 zł i były najniższe od 2000 roku. Rodzice najczęściej opłacali swoim dzieciom dodatkową naukę języków obcych (25%) oraz zajęcia sportowe (16%) i artystyczne (12%), znacznie rzadziej – korepetycje, kursy przygotowawcze (6%), kursy informatyczne (5%) i inne zajęcia (2%). W 2006 roku dodatkowe zajęcia finansowało swoim dzieciom 36% rodziców a znacząca większość (64%) nie stwarzała im takich możliwości.

Szanse uczniów pochodzących z różnych środowisk społecznych na uczestnictwo w płatnych formach edukacji są silnie zróżnicowane – zależą od materialnego i społecznego położenia rodziny oraz od wielkości miejsca jej zamieszkania. Obecnie prawie połowa rodziców finansujących dzieciom w wieku szkolnym dodatkowe zajęcia przeznaczała na ten cel miesięcznie do 100 zł w przeliczeniu na jedno dziecko, 42% - od 101 zł do 300 zł, a co dziesiąty rodzic wydawał powyżej 300 zł.

¹⁰² Wydatki rodziców na edukację uczniów w latach 1997-2006. Komunikat z badań. CBOS, Warszawa, październik 2006. Badania przeprowadzone zostały na reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski (N=999).

**Średnie wydatki rodziców związane z rozpoczęciem roku szkolnego
w przeliczeniu na jedno dziecko w wieku szkolnym w Polsce w latach 1997-2006**

Źródło: Wydatki rodziców na edukację uczniów w latach 1997-2006. Komunikat z badań. CBOS, Warszawa, październik 2006.

Liczba dzieci w rodzinie a wydatki na edukację w latach 1997-2006

Liczba dzieci w wieku szkolnym na utrzymaniu rodziny	Średnie wydatki (w zł) rodziców w związku z rozpoczęciem roku szkolnego na wszystkie dzieci w roku szkolnym										Zmiany 2005/2006
	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
Jedno	300	387	484	522	439	517	511	505	550	573	wzrost o 4%
Dwoje	521	547	690	859	770	901	826	872	863	872	wzrost o 1%
Troje i więcej*	681	728	986	1.153	1.104	1.217	1.067	1.289	1.237	1.601	wzrost o 23%
Ogółem	446	496	653	723	669	744	697	725	755	800	wzrost o 6%

Źródło: Tamże.

W 2006 r. – podobnie jak w całej minionej dekadzie – znacząca większość rodziców nie zapewniała swoim dzieciom możliwości uczestniczenia w płatnych zajęciach edukacyjnych i ogólnorozwojowych. Z deklaracji badanych wynika, że szanse uczniów na uczestnictwo w płatnych zajęciach stwarzała swoim dzieciom mniej więcej połowa rodziców osiągających dochody powyżej 500 zł na osobę w rodzinie, dobrze oceniających własne warunki materialne, posiadających co najmniej średnie wykształcenie, mieszkających w dużych i wielkich miastach, a także ponad dwie piąte rodziców pracujących zawodowo. Dla porównania, możliwości takie zapewniało swym dzieciom zaledwie 12% respondentów o dochodach poniżej 300 zł *per capita* oraz mniej więcej co piąty badany żyjący w złych

warunkach materialnych, mający wykształcenie zasadnicze zawodowe lub podstawowe, niepracujący zawodowo, a także co czwarty mieszkaniec wsi.

Uczęszczanie na zajęcia dodatkowe a sytuacja bytowa rodziny w 2006 r.

Charakterystyka społeczna ankietowanych mających dzieci w wieku szkolnym*		Odsetki rodziców w deklarujących, że ich dzieci uczęszczają lub będą uczęszczać w bieżącym roku szkolnym na płatne dodatkowe kursy, zajęcia						
		ogółem uczęszczający	języki obce	zajęcia sportowe	zajęcia artystyczne	korepetycje	kursy komputerowe	inne
OGÓŁEM		36	25	16	11	6	5	2
Miejsce zamieszkania	wieś	25	15	8	6	4	4	2
	miasto do 20 tys. ludności	35	29	15	9	9	9	3
	miasto 20-100 tys. ludności	42	25	23	13	8	7	2
	miasto powyżej 100 tys. ludności	51	40	23	21	7	5	2
Wykształcenie	podstawowe	22	10	4	3	5	3	2
	zasadnicze zawodowe	19	12	9	5	3	5	3
	średnie lub wyższe	55	42	25	20	9	6	1
Sytuacja zawodowa	niepracujący	20	17	8	6	3	5	1
	pracujący	42	28	19	13	7	5	2
Miesięczne dochody w rodzinie	do 300 zł	12	10	2	0	2	2	2
	301-500 zł	30	15	16	9	1	3	2
	powyżej 500 zł	55	38	25	21	11	7	2
Ocena warunków materialnych gospodarstwa domowego	złe	19	11	5	2	4	4	2
	średnie	40	30	19	13	7	7	2
	dobrze	49	34	24	20	8	3	1

* Niektóre kategorie społeczne zostały połączone z powodu małych liczebności ankietowanych.

Źródło: Tamże.

Jak wynika z badań J. Czapińskiego i T. Panka *Diagnoza Społeczna 2007* w r. szkolnym 2006/2007 wiele gospodarstw domowych było zmuszonych ze względów finansowych do rezygnacji z zajęć dodatkowych i korepetycji dla dziecka. Należały do nich najczęściej gospodarstwa osób utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów oraz gospodarstwa małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych. Ponad 77% gospodarstw domowych uważało w marcu 2007 r., że poziom zaspokojenia ich potrzeb związanych z kształceniem dzieci w porównaniu do sytuacji sprzed dwóch lat nie zmienił się, niecałe 12%

odczuło pogorszenie i także niecałe 12% poprawę. Najczęściej zmiany na gorsze deklarowały gospodarstwa domowe utrzymujące się z niezarobkowych źródeł oraz gospodarstwa domowe rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych.

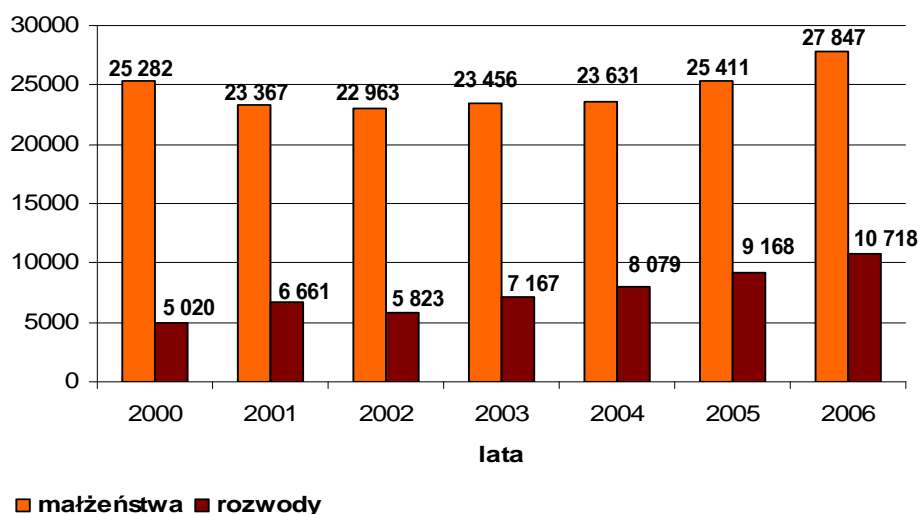
Nierówność szans edukacyjnych dzieci pochodzących z rodzin społecznie uprzywilejowanych i upośledzonych jest widoczna na przykładzie większości rodzajów płatnych zajęć dodatkowych. Im gorsze położenie materialne i społeczne rodzin oraz mniejsza miejscowość, w której mieszkają, tym na ogół mniejsze odsetki rodziców opłacających dzieciom udział w kursach języków obcych, zajęciach sportowych i artystycznych. Natomiast znacznie mniej zależne od położenia społecznego rodziny jest finansowanie korepetycji i kursów przygotowawczych, a zupełnie niezależne od niego jest uczestnictwo dzieci w kursach informatycznych.

Opisane nierówności w dostępie uczniów do płatnych zajęć edukacyjnych i ogólnorozwojowych mają nie tylko ekonomiczne uwarunkowania. Ważny jest także czynnik kulturowy, jakim są aspiracje rodziców dotyczące edukacji potomstwa. Rodzice mający wyższe wykształcenie przywiązują większą wagę nie tylko do formalnego wykształcenia dzieci, ale także do rozwoju ich osobowości i zapewne częściej mają świadomość, że uczestnictwo w płatnych zajęciach dodatkowych zwiększa szanse ich dzieci na sukces edukacyjny i życiowy. Natomiast nierówność szans uczniów ze wsi oraz miast wynika zarówno ze zróżnicowania struktury społecznej i różnic kulturowych, jak i z różnic cywilizacyjnych, które przejawiają się m.in. znacznie bogatszej ofercie propozycji edukacyjnych i ogólnorozwojowych w dużych ośrodkach miejskich niż w mniejszych miastach, a szczególnie na wsi.

2.7. ROZWODY I SEPARACJE

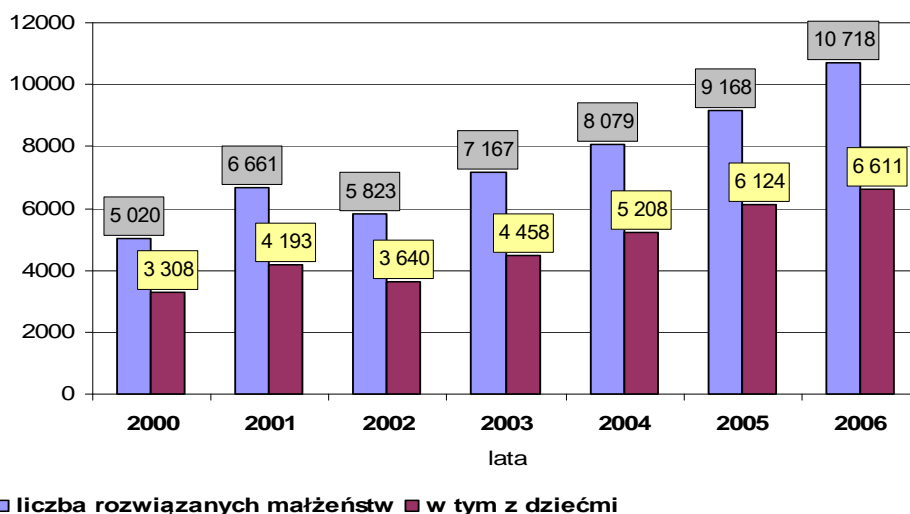
Rozwiedzeni i separowani w Polsce to niespełna 4% populacji w wieku 15 lat i więcej. W 2006 r. w województwie śląskim rozwiódło się 10.718 małżeństw, w tym 6.611 były to małżeństwa z małoletnimi dziećmi (ponad 60%).

Małżeństwa zawarte i rozwody w województwie śląskim w latach 2000-2006

Źródło: Roczniki statystyczne województwa śląskiego z lat 2001-2006, Urząd Statystyczny w Katowicach; *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31 XII 2006 r. Informacje i opracowania statystyczne*. GUS, Warszawa 2007.

Liczba małżeństw rozwiązanych przez rozwód z małoletnimi dziećmi w województwie śląskim w latach 2000-2006

Źródło: Tamże.

Wzrastająca liczba rozwodów niewątpliwie przyczynia się do wzrostu społecznego przyzwolenia na rozwiązywanie małżeństw w drodze postępowania sądowego oraz do liberalizacji społecznych poglądów w tym zakresie. Opinie na temat rozwodów w największym stopniu uzależnione są od stanu cywilnego respondentów, częstości ich udziału w praktykach religijnych oraz deklarowanych poglądów politycznych. Im więcej dzieci mają respondenci, tym częściej wyrażają sprzeciw wobec rozwiązywania małżeństw.

Idea rozwodów znajduje natomiast stosunkowo najwięcej zwolenników wśród osób mających jedno dziecko oraz bezdzietnych¹⁰³.

Bardzo rzadko w literaturze przedmiotu oraz w badaniach poruszany jest problem relacji dziecka z rodzicami rozwiedzionymi, szczególnie z tymi, z którymi dziecko nie mieszka. Takie informacje znalazły się w badaniach HBSC, które uwzględniło odpowiedzi 11-, 13- i 15-latków, dotyczące czasu przeznaczanego na pobyt „w drugim domu”.

**Młodzież, która ma drugi dom (np., gdy rodzice są rozwiedzeni lub żyją w separacji)
oraz czas spędzany w drugim domu**

Wiek	Ma drugi dom	Czas spędzany w drugim domu			
		połowę czasu	regularnie, ale mniej niż połowę czasu	czasami	prawie nigdy
11 lat	7,0	18,7	16,8	33,6	30,8
13 lat	6,9	19,6	17,9	35,7	26,8
15 lat	8,9	10,9	17,3	43,1	28,7

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.
Raport techniczny z badań HBSC 2006, Instytut Matki i Dziecka. Zakład Epidemiologii, Warszawa, luty 2007.

Biorąc pod uwagę strukturę przyznawania przez sądy dzieci rodzicom rozwiedzionym, można się domyślać, że „drugi dom” to dom ojca. Potwierdzają to wyniki NSP 2002 pokazujące typy rodzin w województwie śląskim – małoletnie dzieci wychowuje 204,0 tys. samotnych matek (15,3% ogółu rodzin) oraz 29,3 tys. samotnych ojców (2,2% ogółu rodzin).

Rozbicie wspólnoty małżeńskiej w zasadzie uniemożliwia zrealizowanie podstawowych funkcji rodziny oraz naraża dobro i interesy nieletnich dzieci. Sytuacje przed, w czasie i po rozwodzie, należą do negatywnych zjawisk wychowawczych, socjalizacyjnych i emocjonalnych, które dostarczają dzieciom wielu traumatycznych przeżyć. Literatura przedmiotu podaje, że w skali nasilenia odczuć, tylko utrata lub śmierć osoby najbliższej jest przeżyciem silniejszym¹⁰⁴. Tymczasem w rodzinach zrekonstruowanych będących efektem rozwodów pojawienie się obok naturalnego rodzica nowej osoby może pogłębić u dziecka poczucie osamotnienia¹⁰⁵.

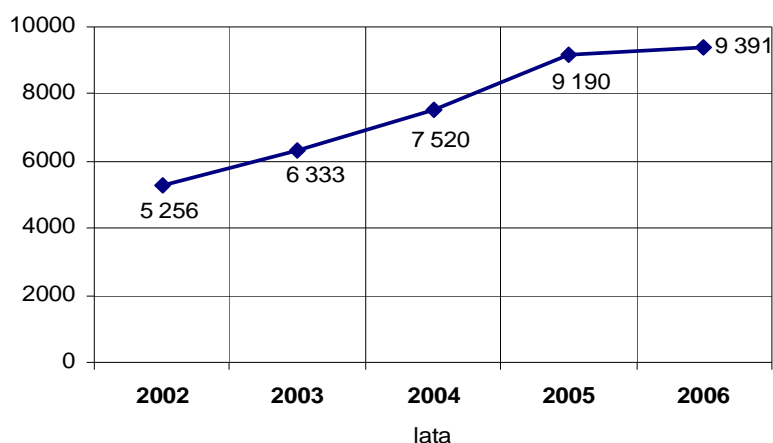
¹⁰³ CBOS, *Stosunek Polaków do rozwodów. Komunikat z badań*, Warszawa, marzec 2008. Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” zrealizowano w dniach 1-4 lutego 2008 roku na liczącej 1137 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

¹⁰⁴ S. Kawula, *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, w: *Pedagogika rodzin...* Op. cit., s. 376.

¹⁰⁵ J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne...* Op. cit. s. 124.

Dorośle dzieci rozwiedzionych rodziców doświadczają wielu problemów w bliskich relacjach w swoich związkach i w nowo założonych rodzinach¹⁰⁶. Czasami mówi się także o „rodzinnej tradycji rozwodowej”¹⁰⁷, czyli o „dziedziczeniu rozwodu” traktowanego jako sposób rozwiązywania konfliktów rodzinnych w następnym pokoleniu.

Małoletnie dzieci z rozwiedzionych małżeństw pozostające na utrzymaniu w województwie śląskim w latach 2002-2006

Źródło: *Przemiany demograficzne w województwie śląskim w latach 2000-2006*. Urząd Statystyczny w Katowicach, lipiec 2007.

W 2005 r. na 6.124 rozwiedzionych małżeństw z małoletnimi dziećmi w województwie śląskim, 5.524 małżeństw sąd przyznał wykonywanie władzy rodzicielskiej matce, 283 – ojcu, 167 – razem matce i ojcu, 67 – oddzielnie matce i ojcu, 50 – placówce wychowawczej, 13 – rodzinie zastępczej, a 20 – innym podmiotom. W 2006 r. sąd najczęściej przyznawał dzieci matce (około 90% rozwiedzionych małżeństw posiadających wspólnie małoletnie dzieci). Niezwykle rzadko sąd przyznawał dzieci ojcu – w około 5% przypadków.

Rozwody wg liczby małoletnich dzieci w Polsce i w woj. śląskim w 2006 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Rozwiedzone małżeństwa					Przeciętna liczba dzieci z rozwiedzionych małżeństw
		Bez dzieci	O liczbie dzieci				
			1	2	3	4 i więcej	
Polska	71 912	26 888	28 225	12 938	2 815	1 046	1,49
Woj. śląskie	10 718	4 107	4 418	1 746	344	103	1,42

Źródło: *Rocznik Demograficzny 2007*, GUS, Warszawa.

¹⁰⁶ A. Szymański, *Zagrożenia i rozpad rodziny – rozwody, separacje*. Wystąpienie wygłoszone podczas konferencji „W trosce o rodzinę” w dniu 16.11.2006 roku w Gdańsku, <http://www.antoniszymanski.pl/?o=publikacje&n=21> (11.06.2007).

¹⁰⁷ W 1984 r. K. Davis sformułował określenie, że „rozwód zasila rozwód”. Podają za: K. Slany, *Alternatywne formy życia małżeńskiego i rodzinnego w ponowoczesnym świecie*. Kraków 2002, s. 77.

**Małoletnie dzieci z rozwiedzionych małżeństw pozostające na utrzymaniu
wg wieku dzieci w województwie śląskim w latach 2002-2006**

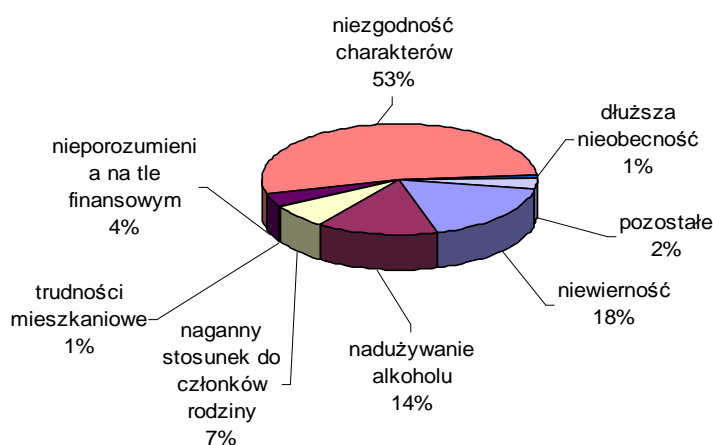
Lata	Ogółem	Wiek dzieci w latach				Dzieci dotknięte rozwozem na 10 tys. w wieku poniżej 18 lat
		0-2 lata	3-6 lat	7-15 lat	16-17 lat	
2002	5 256	546	1 372	3 004	334	53
2003	6 333	740	1 637	3 559	397	67
2004	7 520	818	1 905	4 322	475	82
2005	9 190	911	2 188	5 523	568	104
2006	9 391	938	2 341	5 508	604	109

Źródło: *Przemiany demograficzne w województwie śląskim w latach 2000-2006*. Urząd Statystyczny w Katowicach, lipiec 2007.

Skala problemu nieletnich dzieci w rozwiedzionych małżeństwach wzrasta. W latach 2002–2006 r. na jedno rozwodzące się małżeństwo w województwie śląskim przypadało średnio 1,4 dziecka. W 2002 r. 53 dzieci na 10 tys. w wieku poniżej 18 lat było dotkniętych rozwodem rodziców, natomiast w 2006 r. aż 109 dzieci, co oznacza 100% wzrost.

Można sądzić, że obecnie rozwody stały się utrwalonym zjawiskiem życia społecznego, jedną z form rozwiązywania kryzysów małżeńskich. Rozwody i towarzyszące im okoliczności mają również znaczenie demograficzne. Hamują prokreację i przyczyniają się do zmniejszenia przyrostu naturalnego. Jako główne przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego od lat niezmiennie wymienia się niezgodność charakterów, niedochowanie wierności małżeńskiej, nadużywanie alkoholu i naganny stosunek do członków rodziny.

**Przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego jako powody orzeczenia rozwodu
w Polsce w 2006 r.**

Uwaga: Odsetki odnoszą się do przyczyny separacji podanej jako przyczyna wyłączna (bez występującej z innymi przyczynami).

Źródło: *Rocznik Demograficzny 2007*, GUS, Warszawa.

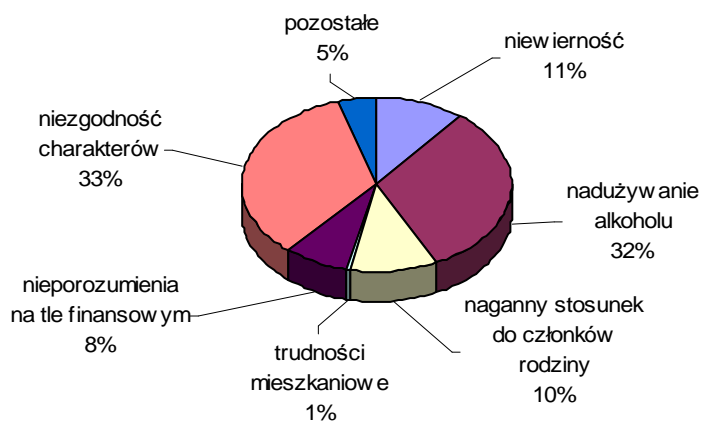
Separacje

Separacja jest z pewnością łagodniejszą formą rozstania od rozwodu. Daje czas obojemu zainteresowanym na dokonanie ważnych wyborów i decyzji, ochłonięcia z negatywnych emocji nad refleksją – co dalej z sobą zrobić?¹⁰⁸. Pierwsza próba wprowadzenia separacji do polskiego prawa miała miejsce w 1929 r. Ostatecznie przegłosowano ją w Sejmie w kwietniu 1999 r. O tego czasu liczba orzekanych sądowo separacji wzrastała bardzo szybko. W ostatnich latach ich liczba uległa zmniejszeniu (w 2006 r. orzeczono ok. 8 tys. separacji – o ponad 3 tys. mniej niż w 2005 r.).

Separacja jest orzekana w przypadku „zupełnego” rozkładu małżeństwa. Do orzeczenia rozwodu potrzebny jest dodatkowy rozkład „trwały” – to znaczy ustanie więzi uczuciowej, fizycznej i ekonomicznej. Separacja dla dzieci oznacza ograniczony kontakt z jednym z rodziców.

Wg danych *Rocznika Demograficznego 2007* w 2006 r. w woj. śląskim orzeczono 1.396 separacji, co stanowiło 17,5% separacji orzeczonych w kraju. W 2006 r. współczynnik separacji na 100 tys. ludności w województwie śląskim wynosił 29,9.

Przyczyny rozkładu pożycia małżeńskiego jako powody orzeczenia separacji w Polsce w 2006 r.

Uwaga: Odsetki odnoszą się do przyczyny separacji podanej jako przyczyna wyłączna (bez występującej z innymi przyczynami).

Źródło: Tamże.

W województwie śląskim z małżeństw separowanych w 2006 roku pozostało 1.752 dzieci, w tym najwięcej dzieci – 1.070 było w wieku 7-15 lat.

¹⁰⁸ St. Kawula, *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, w: St. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń 2007, s. 376.

**Małoletnie dzieci z separowanych małżeństw pozostające na utrzymaniu rodziców
wg wieku dzieci w województwie śląskim w 2006 r.**

Wyszczególnienie	Ogółem	Wiek dzieci w latach			
		0-2 lata	3-6 lat	7-15 lat	16-17 lat
Polska	11 226	1 094	2 042	6 986	1 104
Woj. śląskie	1 752	188	334	1 070	160

Źródło: Tamże.

Separacje orzeczone wg liczby małoletnich dzieci w Polsce i w woj. śląskim w 2006 r.

Wyszczególnienie	Ogółem	Separowane małżeństwa					Przeciętna liczba dzieci z separowanych małżeństw
		Bez dzieci	O liczbie dzieci				
			1	2	3	4 i więcej	
Polska	7 978	2 155	2 480	2 034	841	468	1,94
Woj. śląskie	1 396	397	508	319	112	60	1,75

Źródło: Tamże.

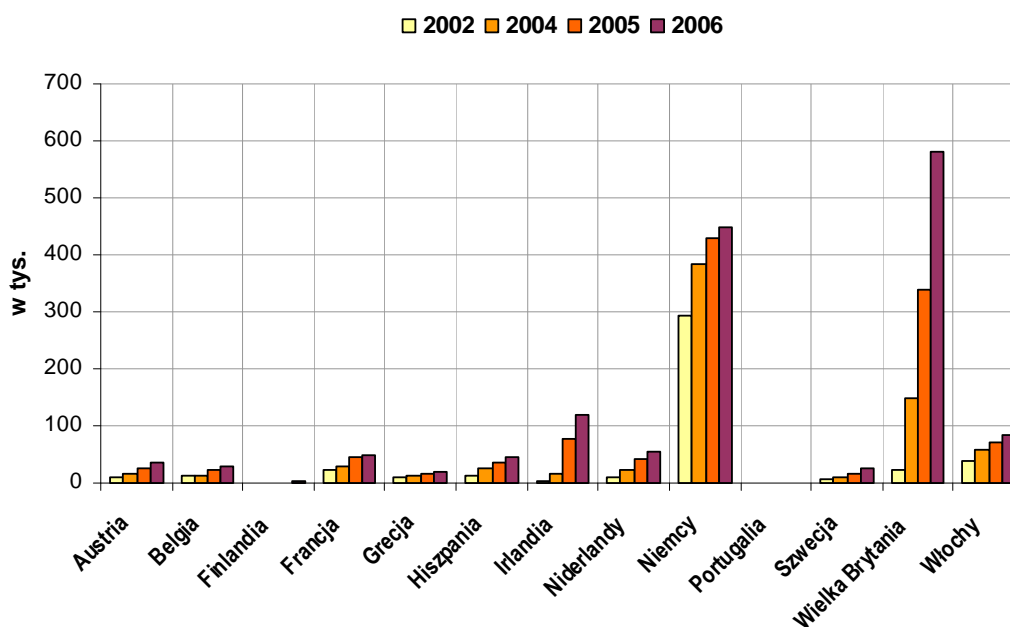
2.8. MIGRACJE ZAROBKOWE

Szacuje się, że w końcu 2006 roku poza granicami Polski przebywało czasowo ok. 1.950 tys. osób (ok. 1000 tys. w 2004 r. oraz 1450 tys. w 2005 r.) – mieszkańców naszego kraju, przy czym ponad 1600 tys. w Europie (ok. 1200 tys. w 2005 roku). Kierunki emigracji zagranicznych, jakie obserwujemy począwszy od maja 2004 roku są jednoznacznie uzależnione od rynków pracy w poszczególnych krajach członkowskich UE, dlatego zdecydowana większość emigrantów z Polski przebywała w krajach członkowskich UE - ok. 1.550 tys. w 2006 r. i liczba ta zwiększyła się o 380 tys. w ciągu tylko jednego roku i prawie podwoiła się w okresie członkostwa Polski w UE. Szacunek ten uwzględnia także tych Polaków, którzy od dłuższego czasu przebywali poza granicami Polski, w tym w krajach UE, bez względu na ich status pobytu.

Wśród krajów docelowej emigracji Polaków po wejściu Polski do Unii Europejskiej zdecydowanie wyróżniają się Wielka Brytania oraz Niemcy, przede wszystkim ze względu na skalę zjawiska. Szacuje się, że w końcu 2006 roku w Wielkiej Brytanii przebywało ok. 580 tys. emigrantów z Polski, zaś w Niemczech - ok. 450 tys.; kolejne miejsca zajmują: Irlandia – ok. 120 tys., Włochy - ok. 85 tys. oraz Niderlandy - ok. 55 tys. Polaków. Jednocześnie – ze względu na skalę zjawiska emigracji oraz dynamikę jej rozwoju należy wyróżnić Irlandię (w

stosunku do 2002 r., kiedy zaobserwowano 50-krotny wzrost liczby emigrantów, a w okresie 2004-2006 – wzrost 8-krotny) oraz Wielką Brytanię (wzrost prawie 20-krotny w porównaniu do 2002 r. oraz prawie 4-krotny – w ostatnich trzech latach).

Emigracja z Polski do państw europejskich na pobyt czasowy w latach 2002-2006

Źródło: Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004 – 2006 Notatka informacyjna. Wyniki badań. GUS, Departament Badań Demograficznych, październik 2007.

Zdecydowana większość (80-90%) polskich emigrantów, którzy wyjechali w okresie od maja 2004 do końca 2006 roku - przebywa za granicą w związku z pracą.

Wg danych *Rocznika Statystycznego Województwa Śląskiego 2007* liczba ludności, która wyemigrowała za granicę w 2006 r. wyniosła 9.865 osób (w 2005 r. – 6.861). Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały w województwie śląskim w 2006 r. wynosiło -2,6 (-12 189), co plasuje to województwo na 12 miejscu w Polsce¹⁰⁹.

Migracje zagraniczne (stałe i sezonowe) są głównym czynnikiem powodującym zaburzenia w ruchu naturalnym ludności. Kształtują procesy demograficzne, wyrażające się spadkiem urodzeń, zawieranych małżeństw, spadkiem dzietności poniżej prostej zastępowalności pokoleń. W niekorzystny sposób zmieniają strukturę ekonomicznych grup wieku ludności („drenaż” osób w wieku produkcyjnym i rozrodczym).

Migracje zarobkowe dają szansę znalezienia pracy, a także zarobków wielokrotnie przekraczających dochód uzyskiwany w kraju pochodzenia. Dawniej migracja zarobkowa

¹⁰⁹ Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004 – 2006. Notatka informacyjna. Wyniki badań. GUS Departament Badań Demograficznych.

dotyczyła wyjazdów „za chlebem” ludzi samotnych lub całych rodzin. Obecnie coraz częściej wyjeżdża tylko jedna strona, mąż lub żona. Najczęściej wyjazd za granicę, motywowany obiektywnymi potrzebami, jest przejawem ogromnego poświęcenia dla rodziny, który łączy się z szeregiem innych niedogodności i wyrzeczeń, takich jak praca przez 7 dni w tygodniu po 10-12 godzin, zamieszkanie w wieloosobowych pokojach, zrezygnowanie z urlopów spędzanych z rodziną, doświadczenie samotności i wyobcowania¹¹⁰.

W literaturze przedmiotu można spotkać się z określeniem rodzin rozłączonych, czasowo niepełnych z powodu długotrwałego pobytu rodzica poza miejscem zamieszkania rodziny, tj. pobytu w zakładzie karnym, wykonywanej pracy, czy właśnie pobytu za granicą w celach zarobkowych. We współczesnym społeczeństwie występują zawody, których wykonywanie wymaga dłuższej nieobecności rodzica w domu rodzinnym. W Polsce pojawiły się lub zwiększyły liczbę rodziny, których rodzice, głównie ojcowie, wykonują pracę poza miejscem zamieszkania rodziny. Są to np. kierowcy TIR-ów, przedstawiciele handlowi oraz coraz liczniejsza grupa osób, które ze względu na brak pracy w miejscu zamieszkania lub oferowane lepsze warunki finansowe wyjeżdżają do oddalonych miast lub za granicę.¹¹¹

A. Kwak w zarobkowych migracjach rodziców upatruje źródła wielu zagrożeń dla członków rodziny. Jej zdaniem wyjazdy, jeśli są powtarzane lub trwają dłuższy okres, niosą ze sobą deprivację potrzeb seksualnych, emocjonalnych, przeciążenie obowiązkami pozostałego z dziećmi współmałżonka. Nawet okresowa nieobecność w domu matki lub ojca powoduje wyłączenie z udziału w bieżącym życiu rodziny, niezajomość powszednich problemów, sposobów reagowania, zaspokajania potrzeb itp.¹¹² Coraz częściej podkreśla się także problemy, jakie mogą się pojawić po powrocie do kraju, do rodziny.¹¹³ Z każdym powrotem związana jest ponowna nauka ról męża/ ojca i żony/matki. Towarzyszą temu sytuacje stresowe, które często prowadzą do niezadowolenia i konfliktów. Następstwem może być ponowny wyjazd lub emocjonalny rozpad rodziny. Wśród rodzin nastawionych na emigrację zarobkową, gdzie przez dłuższy okres jest nieobecne jedno z rodziców, kontakty z dziećmi rodzica pozostającego w domu ograniczane są do rozmów przybierających formę codziennie powielanych schematów (np. pytania odnośnie odrobionych lekcji).

¹¹⁰ J. Gocko, *Aspekty etyczne wyjazdów zarobkowych*, w: K. Glombik, P. Morciniec (red.), *Wyjazdy zarobkowe - szansa czy zagrożenie? Perspektywa społeczno-moralna*. „Człowiek, rodzina, społeczeństwo” 5, Opole 2005, s. 191-192.

¹¹¹ W. Danilewicz, *Oblicza dzieciństwa w rodzinach rozłączonych*, w: B. Matyjas, *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce 2005, s. 74.

¹¹² A. Kwak, *Rodzina i jej przemiany*, Warszawa 1994.

¹¹³ D. Osipowicz, *Marginalizacja społeczna migrantów*, w: E. Jadźwińska, M. Okólski (red.), *Ludzie na huśtawce; Migracje powrotne*. Warszawa 2001. Podają za: W. Danilewicz, *Oblicza dzieciństwa w rodzinach rozłączonych*, w: B. Matyjas, *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Kielce 2005, s. 75-76.

Przedłużona nieobecność rodziców wywiera znaczący wpływ na osiągnięcia szkolne dzieci/młodzieży. Wedle innych autorów, którzy przeprowadzili stosowne badania, najlepsze osiągnięcia w szkole mają dzieci pozostające pod opieką matki. W sytuacji, kiedy poza granicami kraju przebywa obydwój rodziców, wyniki osiągnięte przez ucznia pozostają na poziomie przeciętnych bądź słabych¹¹⁴.

Migracje wewnętrzne i zagraniczne członków rodziny powodują określone konsekwencje¹¹⁵. Rozłąka spowodowana wyjazdami rodziców w celach podbudowania stanu finansów domowych jest czynnikiem zmieniającym normalny rytm życia rodziny¹¹⁶. Negatywne skutki dla rodziny, jakie przynosi rozłąka z powodu pracy zarobkowej za granicą, przedstawiają badania przeprowadzone pod koniec lat 90.¹¹⁷

Nieobecność jest szczególnie trudna wtedy, gdy dotyczy to młodych małżeństw oraz wtedy, gdy w domu pozostają dorastające dzieci, które na co dzień potrzebują obojga rodziców. Zatraskanie i przepracowanie związane ze staraniami o urządzenie wspólnego życia przez każdego z małżonków osobno, może doprowadzić do osłabienia wzajemnej atrakcyjności¹¹⁸.

L. Dyczewski pisze, że separacja ojca lub matki na dłuższy czas, bądź na krótsze okresy, lecz częściej, z zasady wprowadza zaburzenia w funkcjonowanie rodziny. Wskazuje na następujące zaburzenia: rozejście się małżonków, zaburzenia w procesie socjalizacji dziecka, narastanie uczuć tęsknoty zarówno w relacji małżeńskiej, jak i relacji rodzice-dzieci, powstawanie stanów nerwicowych i apatii u członków rodziny¹¹⁹. Nieobecność jednego z rodziców, implikuje problemy wychowawcze – „nieobecni nie wychowują”. Uczucie

¹¹⁴ Powyższe stwierdzenia uzyskano na podstawie analizy porównawczej osiągnięć szkolnych dzieci z rodzin czasowo niepełnych z powodu nieobecności rodzica w domu (wyjazdy zarobkowe). Jak twierdzi autor, różnice nie są duże, ale sugerują, iż owe wyjazdy wpływają negatywnie na osiągnięcia szkolne uczniów. Zob. W. Danilewicz, *Problemy rodzin czasowo niepełnych ze względu na długotrwały pobyt rodziców za granicą*, w: E. Marynowicz-Hetka, J. Piekarski, E. Cyrańska, *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka*, Łódź, 1998, s. 292.

¹¹⁵ Por. Pielkowska J. A., *Zmiany w pełnieniu funkcji socjalizacyjnej w rodzinie*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbior. pod red. Z. Tyszkę, Poznań 2001, s. 259-260.

¹¹⁶ W wyniku przeprowadzonych badań wykazano, że nawet wyjazdy stosunkowo krótkie (trzymiesięczne), powodują problemy rodzinne. Na uwagę zasługuje fakt, iż badani niechętnie mówią o następstwach rozłąki, aczkolwiek potrafią trafnie sprecyzować, iż ów wpływ nieobecności w domu na pożycie małżeńskie i relacje ze swoimi dziećmi jest niezaprzeczalny. Zob. J. Korczyńska, *Sezonowe wyjazdy zarobkowe Polaków do Niemiec*, Warszawa 2003, s. 182. Podaję za: B. Stankowski SDB, *Współczesna rodzina podhalańska. Wpływ emigracji zarobkowej na wychowanie dzieci i młodzieży – wyniki badań empirycznych*. Seminare, 23 * 2006 * s. 239–259, <http://www.seminare.pl/23/Stankowski.pdf> (11.09.2007).

¹¹⁷ Blisko 53% badanych wskazuje na negatywne konsekwencje dłuższej absencji w domu dla życia rodzinnego. 10% respondentów sygnalizuje, że wśród aspektów negatywnych są problemy wychowawcze z dziećmi. Zob. T. Frejka, M. Okólski, K. Sword, *In-depth studies on migration in Central and Eastern Europe: the case of Poland*, „Economic Studies” 11 (1998), s. 119–120. Podaję za: B. Stankowski SDB, tamże.

¹¹⁸ J. Gocko, tamże.

¹¹⁹ L. Dyczewski, *The Family in a Transforming Society*, Lublin 1999, s. 184. Podaję za: K. Wojaczek, *Rodzina w konfrontacji z migracją zarobkową*, w: K. Głombik, P. Morciniec (red.), tamże, s. 214-215.

tęsknoty za nieobecny rodzicem staje się dla dziecka filtrem przeżywania innych uczuć i doświadczania wydarzeń dnia codziennego. Z powodów długich nieobecności w domu, jego osoba może być postrzegana przez dzieci jako autorytet o charakterze interwencyjnym, działającym raz na jakiś czas, wymierzającym karę, a nie instruującym czy przekształcającym.¹²⁰

Każde z małżonków pozostających w stanie rozłąki nie żyje w społecznej próżni. Obracają się w kręgu osób, z którymi częstotliwość spotkań, odpowiadająca optymalizacji procesu przyciągania emocjonalnego może w końcu doprowadzić do sytuacji, której uczucia do współmałżonka będą stopniowo zastępowane uczuciami do osoby trzeciej. Jest to jedna z najczęstszych przyczyn rozpadu małżeństw pozostających w stanie rozłąki z przyczyn ekonomicznych¹²¹.

Najbardziej dramatycznym skutkiem rozłąki jest rozkład małżeństwa zakończony rozwodem. Rozwody prowadzą często do powtórnych związków, konkubinatów czy powtórnych małżeństw. Specyficznym rodzajem konkubinatu są tzw. „małżeństwa wiedeńskie” występujące wśród emigrantów w Austrii¹²². Chodzi tu o sytuację, kiedy mąż lub żona mieszka w Wiedniu w stałym konkubinacie z inną osobą, nie zrywając jednocześnie małżeństwa w Polsce i nie przestając łożyć na utrzymanie dzieci współmałżonka. „Małżeństwa wiedeńskie” stanowią nieformalne uzupełnienie małżeństwa oficjalnego lub jego zastępstwo w kraju migracji.

Rozdzielenie rodzin prowadzi także do innego rodzaju zastępczych małżeństw, a mianowicie tzw. „małżeństw weekendowych”. Związane są one z dojeżdżaniem do pracy za granicą, w których zwykle małżonek przez cały tydzień pracuje za granicą, a w piątek powraca do rodziny w Polsce. Ten sposób życia prowadzi do rozkładu małżeństwa. Zanika z czasem potrzeba odwiedzin w kraju, a potrzeby finansowe rodziny w Polsce stają się pretekstem do pozostawania za granicą w roli rodzinnego sponsora¹²³.

Czasami migracje członka rodziny, zarówno wewnętrzne, jak i zagraniczne nabierają ściśle indywidualistycznego charakteru. Wysunięcie na pierwszy plan konsumpcyjnego

¹²⁰ T. Reroń, *Współczesne migracje zarobkowe jako problem moralny*, w: K. Glombik, P. Morciniec (red.), tamże, s. 204-205.

¹²¹ Por. K. Wojacek, *Rozłąka z przyczyn ekonomicznych, czy więź małżeńska?*, w: P. Jaskóła, R. Porada (red.), *Ad plenam unitatem. Księga pamiątkowa dedykowana ks. abp Alfonsowi Nossolowi Wielkiemu Kanclerzowi Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego z okazji 25-lecia święceń biskupich i 70. rocznicy urodzin*, Opole 2002, s. 606. Podają za: K. Wojacek, *Rodzina w konfrontacji z migracją zarobkową*, w: K. Glombik, P. Morciniec (red.), tamże, s. 212.

¹²² Por. K. Romaniszyn, *Wpływ migracji zagranicznych na formę organizacji rodziny*, „*Studia Polonijne*” 21 (2000), s. 26. Podają za: T. Reroń, *Współczesne migracje zarobkowe jako problem moralny*, w: K. Glombik, P. Morciniec (red.), tamże, s. 204.

¹²³ T. Reroń, tamże, s. 204.

posiadania przekreśla wiele wartości dotychczas uważanych za niepodważalne, prowadzi do głębokiego uprzedmiotowienia człowieka, rozluźnia więzy rodzinne i międzyludzkie i podważa wiarę w bezinteresowność. Zdobyte dobra materialne często stają się podstawową wartością rodziny, a zaspokajanie indywidualnych celów staje się egoistyczne i bierze górę nad interesem rodziny jako całości¹²⁴.

Badania przeprowadzone na przełomie 2004 i 2005 r. na Podhalu¹²⁵ z członkami rodzin, w których są osoby migrujące zarobkowo do USA, Austrii, Niemiec i Włoch pokazują brak pełnej jednogłośności respondentów w kwestii wpływu wyjazdów rodzica na rodzinę/dzieci. Respondenci przyznawali, iż zagraniczne wyjazdy powodują, że dzieci odczuwają nostalgię za brakującym rodzicem. Również w kwestii wychowania dzieci, nieobecność rodzica przysparzała większych problemów pozostającemu w kraju współmałżonkowi/ce. Połowa rodziców uważała, że z powodu wyjazdów zagranicznych męża/żony, mniej czasu poświęcają swoim dzieciom, gdyż zwiększają się im obowiązki domowe. Twierdzili, że stabilizacja rodzinna w Polsce zdecydowanie lepiej wpłynęłaby na wychowanie ich dzieci. Blisko połowa rodziców przyznała również, że ich wyjazdy nie sprzyjają przekazywaniu dzieciom wartości moralnych i rodzimych zwyczajów. Ponadto samotność spowodowaną nieobecnością męża/żony odczuwała ponad połowa ankietowanych.

Z kolei badania przeprowadzone w latach 1998-2005 w województwie opolskim wśród osób żyjących w związkach małżeńskich i pozostających w sytuacji rozłąki z przyczyn ekonomicznych¹²⁶ potwierdzają wpływ rozłąki na poznawczy, emocjonalny i behawioralny aspekt więzi małżeńskiej. Pod wpływem rozłąki, jak wykazały badania, zniekształceniu uległa wiedza na temat oczekiwań, stanów emocjonalnych i poczucia wartości współmałżonka, wpływając tym samym na rozwój więzi małżeńskiej. Choć badani częściej niż przez rozłąką doświadczali tęsknoty, osamotnienia i braku poczucia bezpieczeństwa, paradoksalnie uważali, że uczucia te umacniają ich więź. Znaczna część badanych wyraźnie wskazywała na proces osłabiania przez rozłąkę więzi emocjonalnej małżonków oraz pojawiania się uczuć rozczarowania małżeństwem i złości do współmałżonka. Odnosząc się do wyników badań dotyczących aspektu behawioralnego, związanego z wymiarem działaniowym, można było zaobserwować nierzadkie deklaracje na temat małej częstotliwości komunikowania się małżonków w czasie rozłąki, małej ilości czasu spędzanego ze współmałżonkiem w czasie

¹²⁴ Por. B. Stankowski SDB, tamże.

¹²⁵ B. Stankowski SDB, tamże. Wyniki badań opracowano na podstawie 103 ankiet.

¹²⁶ K. Wojacek, *Więź małżeńska w sytuacji rozłąki z przyczyn ekonomicznych*. „Człowiek, rodzina, społeczeństwo” 9, Opole 2007. Badania zostały przeprowadzone w latach 1998-2005 w 16 miejscowościach na terenie Opolszczyzny. W badaniach wzięło udział 796 osób – 396 małżonków pracujących za granicą i 400 pozostających w domu, których współmałżonek pracował za granicą.

odwiedzin w domu, utrudniania przez rozłąkę rozmów między małżonkami, generowania konfliktów, czy negatywnego wpływu na współżycie seksualne małżonków. Widoczne było także rozwarstwienie opinii pomiędzy małżonkami pracującymi za granicą a pozostającymi w domu na temat wpływu rozłąki na istotne elementy struktury więzi behawioralnej – na podejmowanie ważnych dla małżeństwa decyzji, na powstawanie konfliktów, na zabieganie o względy współmałżonka.

Analizując problem wpływu migracji, w tym szczególnie migracji zarobkowych na sytuację dziecka w rodzinie, należy pamiętać zarówno o korzyściach, jak i niebezpieczeństwach związanych z takimi wyjazdami, ale także o poważnych i wieloaspektowych kosztach pozostawania rodziny w sytuacji bezrobocia w kraju. Analogicznie do dziedziczenia bezrobocia w wielu rodzinach, można mówić o pewnym trendzie dziedziczenia stylu życia rodzinnego, w który wpisana jest rozłąka z przyczyn ekonomicznych. Pojawia się nowe zagrożenie w postaci kulturowo-społecznego usankcjonowania modelu rodziny funkcjonującej w stanie permanentnej rozłąki małżonków.¹²⁷

2.9. ZANIEDBANIE I PRZEMOC DOMOWA

Przemoc w rodzinie i społeczności lokalnej została uznana przez WHO za narastający problem społeczny. Przemoc wobec dzieci i ich zaniedbywanie może prowadzić do długotrwałych zaburzeń zdrowia psychicznego, takich jak depresja i niska samoocena. Może także powodować znaczące konsekwencje dla szerszej społeczności. Niekiedy dzieciom – ofiarom przemocy, zaniedbanym lub porzuconym – trzeba zapewnić alternatywne formy opieki rodzinnej (takie jak przekazanie pod opiekę krewnych, do rodzin zastępczych) czy też instytucjonalnej. Koszty ekonomiczne przemocy i zaniedbywania dzieci obciążają system opieki zdrowotnej, system sądowniczo – penitencjarny, system pomocy społecznej i edukacji.

Można wyróżnić cztery rodzaje maltretowania dziecka: *fizyczne* – bicie lub innego rodzaju nadużywanie siły wobec dziecka, *seksualne* – naruszanie intymnej przestrzeni dziecka, dotykanie o podtekście seksualnym, nadużycie, gwałt, *emocjonalne* – poniżanie dziecka i niszczenie jego poczucia własnej godności, *zaniedbywanie* – ignorowanie podstawowych potrzeb dziecka¹²⁸.

¹²⁷ K. Wojaczek, tamże, s. 217.

¹²⁸ Zjawisko przemocy w rodzinie zostało szeroko omówione m.in. w książce I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*. Warszawa 1994.

Maltretowanie fizyczne dziecka jest zwykle zauważalne przez innych, bo pozostawia ślady na ciele. Maltretowanie psychiczne (duchowe) nie pozostawia cielesnych symptomów, ale wywołuje negatywne przeżycia: strach, obawę, poczucie niesprawiedliwości, świadomość braku miłości rodzicielskiej, bunt, chęć zemsty lub inne dotkliwe przeżycia. Do maltretowania psychicznego można zaliczyć: straszenie dziecka, wychowywanie krzykiem, stosowanie przezwisk poniżających godność dziecka i wywołujących poczucie niepełnej wartości.

Przemocą psychiczną można nazwać także gwałcenie prawa dziecka do posiadania prywatności, intymności, własnych tajemnic, ośmieszanie, izolację przestrzenną i społeczną (tzw. „szlaban” na wychodzenie z domu). Szkody dziecku przynosi również zaborczość matki, tzw. „ślepa miłość”. W najtrudniejszej sytuacji są dzieci niechciane, niekochane, odrzucone – sieroty społeczne, a także dzieci z rodzin, które cechuje oschłość emocjonalna. W tym wypadku możemy mówić o sieroctwie ukrytym, spowodowanym brakiem miłości rodzicielskiej.

W szkole dziecko maltretowane, krzywdzone przez rodzinę starannie ukrywa swoją nienormalną sytuację. Boi się ośmieszenia wobec kolegów, sądzi, że nauczyciel nie potrafi zachować bolesnej tajemnicy, że wreszcie będzie również bezsilny wobec przemocy rodziców, którzy zaprzeczają, a następnie wymierzają dziecku karę. Dzieci bite spotyka się zarówno w tzw. rodzinach patologicznych, jak i w takich, które nie można uznać za patologiczne. Są rodziny, w których bije się dzieci za rzeczywiste lub domniemane przewinienia, ale w taki sposób, aby nie pozostawić wyraźnych śladów.¹²⁹ Z wypowiedzi uczniów najstarszych klas szkoły podstawowej wynika, że dzieci otrzymują kary fizyczne za nieposłuszeństwo i złe oceny w szkole.¹³⁰ W 2001 r. ponad 36% Polaków uważało, że są sytuacje, które usprawiedliwiają fizyczne karanie dzieci¹³¹.

Częstość przypadków maltretowania dzieci w Polsce wydaje się stale wzrastać. Niestety, wykrywalność tego zjawiska jest dalece niewystarczająca. Zwracają uwagę dane o najcięższych postaciach urazów zamierzonych wśród dzieci do 14-tego roku życia. W Polsce zabójstwa stanowią 11,1% ogółu zgonów niemowląt z powodu przyczyn zewnętrznych. Wśród dzieci w wieku od 1-4 lata zabójstwa są przyczyną 4,6% zgonów, a u dzieci w wieku 5-14 lat - 1,8%. Tak więc najmłodsze dzieci obciążone są największym

¹²⁹ I. Jundziłł, *Dziecko – ofiara przemocy*. Warszawa 1993, s. 35. Badania przeprowadzone techniką ankietową na 233 uczniach.

¹³⁰ I. Jundziłł, *Rola zawodowa pedagoga szkolnego*. Warszawa 1980.

¹³¹ G. Fluderska, M. Sajkowska, *Problem krzywdzenia dzieci. Postawy i doświadczenia dorosłych Polaków. Raport z badań*. Warszawa 2001. Badania zostały przeprowadzone w styczniu 2001 r. na 1058-osobowej, ogólnopolskiej, reprezentatywnej próbie dorosłych Polaków.

ryzykiem przemocy. Według Światowej Organizacji Zdrowia zabójstwa dzieci w wieku 0-4 lata są dwukrotnie częstsze niż dzieci w wieku 5-14 lat (odpowiednio 5,2 i 2,1 na 100.000 populacji). Najczęściej bezpośrednią przyczyną zgonu jest uraz głowy, jamy brzusznej i zamierzone uduszenie¹³².

**Liczba przestępstw stwierdzonych z art. 149 i art. 210 par. 1 kk
– dzieciobójstwo i porzucenie w Polsce w latach 2000-2006**

Liczba przestępstw stwierdzonych w Polsce	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Dzieciobójstwo	47	26	28	25	19	12	10
Porzucenie	71	76	63	86	58	70	94

Źródło: Komenda Główna Policji, <http://www.policja.pl/porta/pol/4/331/> (7.05.2007 r.).

Od 20% do 40% dorosłych kobiet i 10% mężczyzn przyznawało się do bycia wykorzystywanymi seksualnie w dzieciństwie. Wyniki większości badań wskazują na związek przemocy w rodzinie z takimi dysfunkcjami rodzinnymi jak rozwód emocjonalny pomiędzy małżonkami, częstość kar fizycznych, brak ciepła w procesie wychowywania, a także choroba psychiczna lub alkoholizm jednego z partnerów. Podkreśla się także, że ojcowie posługujący się przemocą wobec dziecka lub wykorzystujący je seksualnie sami byli w dzieciństwie ofiarami takich zachowań¹³³.

2.10. PODEJMOWANIE ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH

Terminem zachowań ryzykownych określa się różne działania niosące ryzyko negatywnych konsekwencji dla zdrowia fizycznego, psychicznego jednostki, jak i dla jej otoczenia społecznego. Do najpoważniejszych zachowań ryzykownych zalicza się: palenie tytoniu, picie alkoholu, zażywanie narkotyków, środków wziewnych, leków, sterydów, przemoc rówieśniczą, zachowania agresywne i przestępcze, wczesną aktywność seksualną, porzucanie nauki, ucieczki z domu, materializm życiowy, stosowanie szkodliwych dla zdrowia diet w celu poprawienia atrakcyjności fizycznej. Liczne badania wykazały, że zachowania ryzykowne najczęściej ze sobą współwystępują. Picie alkoholu czy odurzanie się

¹³² *Narodowa Strategia Bezpieczeństwa Dzieci (projekt)*, Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa, listopad 2006; http://www.brpd.gov.pl/uploadfiles/bezpj_projekt.pdf (1.10.2007).

¹³³ Tamże.

narkotykami często współwystępuje z zachowaniami agresywnymi, przestępczymi i wczesną aktywnością seksualną.

Podjęciu zachowań ryzykownych sprzyjają: powszechne wydłużenie się okresu szkolnego przygotowania do zawodu, intensyfikacja więzi czasowo-przestrzennych młodzieży w grupach rówieśniczych, rozbieżności pomiędzy wpływami socjalizacyjnymi różnych środowisk wychowawczych oraz treścią programów szkolnych, silna ruchliwość przestrzenna i społeczna młodych roczników.

2.10.1. AGRESJA I PRZEMOC

Agresja oznacza „działanie skierowane przeciwko osobom lub przedmiotom, wywołujące u jednostki niezadowolenie lub gniew”.¹³⁴ Agresja może występować w postaci fizycznej lub słownej. Może występować w formie bezpośredniej – skierowanej na osobę lub rzecz wywołującą uczucie wrogości i w formie przemieszczonej – skierowanej na obiekt zastępczy. Przemoc – to zachowania agresywne i jednocześnie destruktywne w stosunku do innej osoby lub grupy osób, (...) w wyniku których inne osoby ponoszą uszczerbek na ciele lub w zakresie funkcji psychicznych¹³⁵. Za przemoc odpowiedzialny jest sprawca, bez względu na to, co zrobiła ofiara. Nie każda forma przemocy jest jednak ścigana przez prawo.

Zachowanie młodego człowieka zależy od jego indywidualnych cech oraz od czynników występujących w środowisku. Mogą one mieć charakter chroniący (czynniki chroniące) lub zwiększający możliwość podjęcia określonego zachowania (czynniki ryzyka). Do czynników chroniących należą: silna więź emocjonalna z rodzicami, zainteresowanie nauką szkolną, regularne praktyki religijne, poszanowanie prawa, norm, wartości i autorytetów społecznych, przynależność do pozytywnej grupy.¹³⁶ Czynniki ryzyka to cechy, sytuacje, warunki sprzyjające powstawaniu zachowań ryzykownych, np.: wysoki poziom lęku i niepokoju, niska samoocena, niedojrzałość emocjonalna i społeczna, słaba kontrola wewnętrzna, nierealistyczne oczekiwania wobec siebie i otoczenia, brak zainteresowania nauką szkolną, zaburzenia więzi z rodzicami, nieprawidłowa struktura rodziny, itd. Prawdopodobieństwo podjęcia zachowania ryzykownego jest tym większe, im jest więcej czynników ryzyka, im bardziej są one szkodliwe i im dłużej trwa ich działanie.

¹³⁴ J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole*, CMPP-P, Warszawa 2000, s. 13.

¹³⁵ K. Kmiecik-Baran, *Młodzież i przemoc*, Przegląd Oświatowy, Gdańsk 2000, s. 72.

¹³⁶ W. Hansen: *School-based alcohol prevention programs*, Alcohol Health and Research World 1993, Vol. 17, No 1. W: *Zapobieganie uzależnieniom uczniów*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 1997, s. 17.

Obecnie powszechnym i przybierającym na sile zjawiskiem w Polsce jest przemoc słowna, która łączy się z wulgaryzacją języka. Zjawisko to zauważa się w domu, w szkole i na ulicy. Dotyczy ono zarówno dorosłych, jak dzieci i młodzieży¹³⁷.

W badaniach ankietowych nad zachowaniami agresywnymi młodzieży najczęściej bada się uczestniczenie w bójkach (...) oraz typowe dla środowiska szkolnego zjawisko dręczenia jednego ucznia przez innego lub grupę uczniów¹³⁸, określane w literaturze obcej jako „bullying” lub „mobbing”. W definicji dręczenia zwraca się uwagę na trzy elementy:

- świadome, celowe działania w celu zrobienia drugiej osobie przykrości lub krzywdy,
- działania te są systematycznie powtarzane,
- występuje brak równowagi sił, ofiara jest słabsza od osoby lub grupy osób napadających ją¹³⁹.

Najczęstsze formy dręczenia w szkole to: przezywanie, odtrącanie – pozostawianie na uboczu, wyłączenie z grupy, lekceważenie oraz oczernianie – mówienie fałszywych opinii¹⁴⁰.

Ze względu na trudności finansowe i lokalowe polskich szkół skala problemów związanych z niepożądanymi zachowaniami młodzieży rośnie, ponieważ w jednym miejscu spotyka się duża liczba uczniów z podobnymi problemami. Pojawiają się kłopoty z dyscypliną, z frekwencją, z rosnącą agresją skierowaną do innych osób, do rzeczy - mienia szkolnego. W efekcie z roku na rok pogłębia się erozja środowiska wychowawczego szkoły. Najczęściej opisywane są przejawy agresji uczniów wobec kolegów bądź uczniów wobec nauczycieli. Zachowania te przyjmują nie tylko formę przemocy werbalnej, nieraz także przemocy fizycznej.

W szkole dochodzi do poniżania uczniów i naruszania ich godności osobistej, a także od paru lat godności nauczycieli. Młodszy i słabszy uczniowie oraz wrażliwi i niepewni siebie nauczyciele, wyobcowani i często nie akceptowani w środowisku szkolnym, są najczęściej narażeni na agresję szkolną - ośmieszanie, upokarzanie, znęcanie się, szantaż, groźby, agresję werbalną, zmuszanie do upokarzających i ośmieszających zachowań, naruszanie nietykalności fizycznej, seksualnej, godności osobistej. Każdy nauczyciel niejednokrotnie doświadcza trudnych emocji w kontakcie z uczniem i klasą. Niemal 1/3

¹³⁷ J. Jakubiec, *Agresji słownej można położyć tamę!*, w: Edukacja i Dialog, nr 3 (126), marzec 2001.

¹³⁸ E. Smith-Khuri i wsp.: *A cross-national study of violence-related behaviors in adolescents*. Arch Pediatr Adolesc Med 2004, 158, 539-544. Podaję za: J. Mazur, *Przemoc wśród uczniów w szkole i noszenie przedmiotów służących do samoobrony*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit, s. 83.

¹³⁹ D. Olewus: *Mobbing – fala przemocy w szkołach. Jak ją powstrzymać?* Jacek Santorski & CO, Warszawa 1998. Podaję za J. Mazur, *Przemoc wśród uczniów...* op. cit.

¹⁴⁰ J. Mazur, *Przemoc wśród uczniów...* op. cit.

uczniów twierdzi, że w ich szkole zdarza się, że uczniowie są agresywni wobec wychowawców¹⁴¹. Trudności w relacjach z agresywnymi uczniami wynikają często z doznawanych wówczas uczuć: lęku, poczucia bezradności czy gniewu. Część nauczycieli obawia się, że może stać się ofiarą agresji ze strony wychowanków, stąd często przyjmują postawę uległości wobec niewłaściwego zachowania ucznia. Ponadto nauczyciele boją się reakcji zwierzchników (zwolnienie z pracy) i negatywnego rozgłosu (bezradność)¹⁴².

Badania dotyczące rozmiarów zjawiska agresji i przemocy w środowisku szkolnym¹⁴³ ujawniły, że w szkole można spotkać się z następującymi agresywnymi zachowaniami uczniów:

- oszukiwanie nauczycieli – 43,6% badanych;
- utrudnianie prowadzenia lekcji nauczycielom – 40,8% badanych;
- obrażanie i wymyślanie innym uczniom – 40,3 % badanych;
- bazgranie, pisanie na ścianach, ławkach – 37,5% badanych;
- umyślne potrącanie innych – 32,9% badanych;
- upijanie się – 30,1% badanych;
- rozpowszechnianie kłamstw o innych (oszczerstwa) – 28,2% badanych;
- bicie się z koleżankami i kolegami (bójki) – 25,3% badanych.

Uczniowie dopuszczają się także zachowań, które noszą znamiona czynów karalnych. Wprawdzie odsetek takich uczniów nie jest duży, to jednak ujawniane przez media drastyczne wydarzenia z zastosowaniem przemocy w szkole znalazło potwierdzenie zarówno w badaniach z 1997, jak i 2003 roku. 11,3% uczniów przyznaje się do zmuszania innych do robienia czegoś, na co oni nie mają ochoty, czyli do klasycznej przemocy, 4,5% badanych przyznało, że biło tak silnie, iż ktoś odniósł obrażenia, a 1,8% badanych, że uderzyło nauczyciela. Do zachowań noszących znamiona naruszania prawa przyznało się od 1,4% do 2,9% badanych uczniów, w tym:

¹⁴¹ http://www.szkolabezprzemocy.pl/index.php?menu_id=57

¹⁴² Por. T. Garstka, *Jak zapobiegać agresji uczniów i jak się przed nią bronić?*, w: *Poradnik wychowawcy*, Warszawa, nr 13, listopad 2003.

¹⁴³ Badania te zostały przeprowadzone przez Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej we współpracy z Uniwersytetem w Eichstedt w Bawarii oraz Instytutem Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Uniwersytetu Warszawskiego i sfinansowane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej. Do tej pory miały miejsce 3 edycje badań - w 1997 r., w 2002 r. i w roku szkolnym 2003/2004. Wyniki tych badań przedstawiono w następujących publikacjach: pod red. prof. K. Ostrowskiej i J. Tatarowicza pt. „Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich”. CMPP-P, MEN 1998 r.; J. Surzykiewicz „Agresja i przemoc w szkole”, CMPP-P, 2001; „Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997-2003” K. Ostrowska, J. Surzykiewicz CMPP-P, Warszawa 2005. Podają za: *Zero tolerancji dla przemocy w szkole*. Rządowy program poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach. Projekt z dn. 9 stycznia 2007 r., Warszawa styczeń 2007, s. 6 i nast.

- 1,4% do grożenia użyciem pistoletu;
- 1,8% do uderzenia nauczyciela;
- 1,8% do przywłaszczenia pieniędzy powyżej 100 zł;
- 2,0% do przymuszania do zachowań seksualnych;
- 2,3% do grożenia użyciem gazu, noża, żyłki;
- 2,5% do niszczenia rzeczy nauczyciela;
- 2,8% do używania w czasie bójki ostrych narzędzi;
- 2,8% do podpalania miejsc w szkole lub poza szkołą;
- 2,9% do zaczepiania i prowokowania zachowań seksualnych.

Badaniami objęta była reprezentatywna próba ogólnopolska uczniów (uczniowie szkół wszystkich typów: podstawowych, gimnazjów i ponadgimnazjalnych), a więc uprawnionym jest sformułowanie, iż we wszystkich szkołach istnieją sytuacje noszące znamiona naruszeń norm moralnych, prawnych i społecznych. Najczęściej do różnych form zachowań agresywno-przemocowych przyznają się uczniowie gimnazjów i szkół zawodowych. Należy jednak wskazać, iż istnieje niemała przestrzeń uczniowskiego środowiska wolna od agresji i przemocy. Analiza liczby zachowań agresywnych charakterystycznych dla danego ucznia pozwoliła wyróżnić w całej badanej grupie 5 podgrup:

- 1) Wolna od zachowań agresywnych – dotyczy 19,8% badanych.
- 2) Przypadkowych agresorów – dotyczy 22,5% uczniów (1-2 zachowania agresywne w ciągu roku).
- 3) Okazjonalnych agresorów – dotyczy 24,1% uczniów (od 3 do 5 zachowań agresywnych).
- 4) Kulturowych agresorów – dotyczy 29,2% uczniów (od 6 do 16 zachowań agresywnych).
- 5) Nałogowych agresorów – dotyczy 4,4% uczniów (od 17 do 41 zachowań agresywnych w ciągu roku).

Warto przy tym wyraźnie podkreślić, że uzyskane wyniki badań dotyczyły zachowań, które miały miejsce nie tylko na terenie szkoły. Większość zdarzeń miała miejsce poza szkołą, po zajęciach dydaktycznych.

Z badań przeprowadzonych przez CBOS w szkołach wynika, że uczniowie śląskich szkół częściej niż w kraju przyznawali się do bycia świadkami różnych aktów przemocy i agresji, m.in. bójek z ostrymi narzędziami (4% badanych), pobicia, którego skutkiem były obrażenia cielesne (11,7%), przymuszania do robienia czegoś (28%), kradzieży pieniędzy lub

przedmiotów (48%), umyślnego potrącania lub przewracania kogoś (50%), rozpowszechniania szkodliwych kłamstw (61%) oraz obrażania i zwymyślania (79%)¹⁴⁴.

Wyniki badań HBSC¹⁴⁵ wykazują, że 30,3% uczniów w wieku 11 – 15 lat w Polsce było ofiarami dręczenia przez innych uczniów w szkole, w tym 10,3% często, to znaczy co najmniej 2-3 razy w miesiącu. Dzieci młodsze i chłopcy są częściej ofiarami dręczenia niż starsi i dziewczęta. Poza wymiernymi skutkami fizycznymi do bezpośrednich następstw urazu zaliczyć można stałe „wdzieranie się” w życie dziecka – ofiary, przeżyć urazowych, dezorganizujących jego rozwój oraz zawężających przeżycia psychiczne, co przejawia się specyficznymi zmianami świadomości.

Młodzież, która uczestniczyła w bójkach w ostatnich 12 miesiącach

Grupy wieku	Nie uczestniczyli w bójkach	1 raz	2 razy	3 razy	4 razy lub więcej
11-latkowie	53,7	20,2	9,1	4,9	12,1
13-latkowie	58,1	19,9	8,2	5,0	8,7
15-latkowie	65,5	17,2	7,1	3,9	6,3

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Osoby, z którymi młodzież biła się w czasie ostatniej bójki

Grupy wieku	Nie uczestniczyłem w bójkach	Z osobą nieznaną	Z rodzicem lub dorosłym członkiem rodziny	Z bratem lub siostrą	Z moim chłopakiem lub dziewczyną	Z kolegą, koleżanką lub z kimś, kogo dobrze znam	Z inną osobą
11-latkowie	56,3	4,3	0,3	14,5	0,7	19,5	4,4
13-latkowie	59,8	5,8	0,3	10,8	0,9	18,5	4,0
15-latkowie	67,4	9,3	0,7	7,4	0,2	12,2	2,9

Źródło: Tamże.

Wyniki badań HBSC wskazują, że w ciągu ostatnich 12 miesięcy w bójkach brało udział 38,9% uczniów w wieku 11 – 15 lat.

¹⁴⁴ *Szkoła bez przemocy*. Badania zrealizowane przez CBOS na zlecenie dzienników regionalnych Grup Wydawniczych Polskapresse i Orlika Press Polska. Badania przeprowadzono w marcu 2006 r. w oparciu o wywiady z uczniami (N=3085) ze 150 szkół (50 podstawowych, 50 gimnazjów i 50 ponadgimnazjalnych) z terenu całej Polski. W każdej szkole audytoryjnym wywiadem kwestionariuszowym była objęta tylko jedna klasa, www.szkolabezprzemocy.pl/index.php?menu_id=56 (22.01.2007).

¹⁴⁵ J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

Młodzież, która była dręczona/ dręczyła innych uczniów w szkole w ostatnich dwóch miesiącach

Częstość	Nie byli dręczeni/ nie dręczyli innych	Zdarzyło się 1 lub 2 razy	2 lub 3 razy w miesiącu	Przeciętnie 1 raz w tygodniu	Kilka razy w tygodniu
----------	---	------------------------------	----------------------------	---------------------------------	--------------------------

MŁODZIEŻ, KTÓRA BYŁA DRĘCZONA

11-latkowie	69,7	18,5	4,1	2,5	5,1
13-latkowie	68,5	20,7	4,1	2,3	4,3
15-latkowie	80,6	12,8	3,1	1,8	1,8

MŁODZIEŻ, KTÓRA DRĘCZYŁA INNYCH

11-latkowie	71,6	19,0	4,1	2,4	3,0
13-latkowie	67,7	22,5	4,5	2,6	2,7
15-latkowie	65,1	23,2	6,0	2,8	2,8

Źródło: Tamże.

Z tych samych badań wynika, że 37,0% uczniów było sprawcami dręczenia innych uczniów w szkole, w tym 12,0% często. Łącząc dane na temat uczestników bójek i sprawców dręczenia stwierdzono, że w Polsce co najmniej jedno z tych dwóch agresywnych zachowań dotyczyło 54,3 % uczniów, w tym u 21,7% występowały oba te zachowania.

Badania młodzieży w szkołach Wałbrzycha, którego celem było postawienie diagnozy, co do rozmiarów jak i form przemocy rówieśniczej (na próbie 1.528 osób) pokazują, że (...) uczeń doświadczający przemocy jest zazwyczaj ofiarą przez dłuższy czas i bywa, że ma niewielkie szanse na wyrwanie się z tego układu bez otrzymania pomocy z zewnątrz¹⁴⁶.

¹⁴⁶ D. Olewus, *Przemoc w szkole: wyniki badań oraz program skutecznej interwencji*, w: *Agresja i przemoc wśród dzieci i młodzieży*, red. A. Frączek, J. Pufal-Strózik. Kielce 1996, s. 30-31. Podają za: J. Brągiel, *Przemoc międzyrówieśnicza na terenie szkoły*, s. 23-34, w: *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole* (red. J. Brągiel, Z. Jasiński). Wałbrzych 2002, s. 30-31.

Miejsca doświadczania przemocy w szkole

Miejsca doświadczania przemocy w szkole	Liczba odpowiedzi	Odsetek
Droga do domu	412	26,9
Szkoła w czasie przerw	182	11,9
Nie ma takiego miejsca	172	11,3
Toaleta szkolna	139	9,1
Szkoła w czasie lekcji	82	5,4
Ulica	58	3,8
Boisko szkolne	48	3,1
Podwórko szkolne	48	3,1
Ciemne zaułki i inne dzielnice miasta	21	1,4
Podwórko domowe	20	1,3
Dyskoteka	8	0,6
Park	5	0,3

Źródło: J. Brągiel, *Przemoc międzyrówieśnicza na terenie szkoły*, s. 23-34, w: *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole* (red. J. Brągiel, Z. Jasiński). Wałbrzych 2002.

Długotrwałe skutki bycia ofiarą to zaniżone poczucie własnej wartości i samooceny, izolacja społeczna, tendencja autodestrukcyjna i utrwalanie „syndromu ofiary”¹⁴⁷.

Najczęstsze ofiary przemocy

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	Odsetek
Otyłe	669	44,8
Z jakąś wadą fizyczną	475	31,1
Noszące okulary	425	27,8
Dobrzy uczniowie	348	22,8
Innego wyznania	290	19,0
Mieszkające na wsi	239	15,6
Inne odpowiedzi	74	4,8

Źródło: Tamże.

„(...) Młodzież pozostaje pod urokiem siły, gdyż pozwala ona «imponować innym», sprawia, że osoby dobrze zbudowane i silne «są w szkole bezpieczne», mogą «bić innych». Siła daje władzę i pozwala dyktować wymagania i standardy «drugiego życia», ale silny to nie zawsze zły. Co piąty badany twierdził, że «silni bronią słabszych», np. przed wymuszaniem pieniędzy i sprawiają, że czują oni mniej lęku. Młodzież czuje, że siła daje przewagę nad słabszymi i zaleknionymi. To ona staje się przyczyną strachu i w rezultacie

¹⁴⁷ H. Rylke, *Pokolenie zmian. Czego boją się dorośli?*, Warszawa 1999, s. 51. Podaję za: J. Brągiel, *Przemoc międzyrówieśnicza na terenie szkoły*, s. 23-34, w: *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole* (red. J. Brągiel, Z. Jasiński). Wałbrzych 2002, s. 30-31.

blokuje ujawnienie sprawców przemocy. (...) Ofiary przemocy rzadko informują o swoich doświadczeniach”¹⁴⁸.

Osoby poinformowane o doznanej przemocy

Wyszczególnienie	Liczba odpowiedzi	Odsetek
Matka	49	3,2
Kolega, koleżanka	46	3,0
Nauczyciel	44	2,9
Ojciec	39	2,6
Brat lub siostra	36	2,4
Inna osoba	18	1,2
Nikogo nie poinformowano	16	1,1

Źródło: Tamże.

Dominującym motywem milczenia jest chęć sprostowania rówieśniczym standardom współżycia w grupie, aby nie być z niej wykluczonym oraz strach przed karą, gdyż sprawcy są brutalni i pozbawieni jakichkolwiek sentymentów. Najczęściej też nie ponoszą za swe czyny kary, bo po okazaniu skruchy pozostają nadal w szkole i mogą wziąć odwet na „skarżącym”, w najgorszym wypadku czeka ich przeniesienie do innej szkoły, a „porachunki” zostaną wówczas przeniesione w inne miejsce, np. na drogę do szkoły¹⁴⁹. Sytuacja taka jest groźna, bo sprzyja utrwalaniu się postawy bycia ofiarą i paraliżuje jej zdolność do obrony. Jak piszą znawcy problemu – to, czy dziecko stanie się ofiarą przemocy, zależy od stopnia aprobaty danej społeczności dla prześladowań oraz stopnia bezsilności samej ofiary. Bezsilność ofiar może wynikać z nieumiejętności obronienia się albo z lęku, że obrona tylko rozzuchwali prześladowców¹⁵⁰. Do napaści skłania sprawców najczęściej brak reakcji na zaczepki.¹⁵¹

W szkołach ponadgimnazjalnych odsetek młodzieży mającej czynny kontakt z przemocą jest mniejszy niż w szkołach podstawowych i gimnazjach, ale utrzymuje się na dość wysokim poziomie. Wyniki cytowanych badań przeprowadzonych w roku 2006 wśród polskiej młodzieży 16- i 18-letniej¹⁵² wskazują, że 14,7% uczniów było ofiarami dręczenia przez innych uczniów w szkole, co najmniej 1 raz w ostatnich kilku miesiącach. Dręczenia

¹⁴⁸ J. Brągiel, *Przemoc międzyrówieśnicza na terenie szkoły*, s. 23-34, w: tamże, s. 31.

¹⁴⁹ J. Brągiel, *Przemoc międzyrówieśnicza na terenie szkoły*, s. 23-34, w: *Przemoc międzyrówieśnicza w szkole* (red. J. Brągiel, Z. Jasiński). Wałbrzych 2002, s. 32.

¹⁵⁰ K. Kmieciak-Baran, *Młodzież i przemoc. Mechanizmy socjologiczno-psychologiczne*. Warszawa 2000, s. 39.

¹⁵¹ H. Hamer, *Demon nietolerancji*, Warszawa 1994.

¹⁵² A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit. s. 10-12.

uznawanego za częste (2-3 razy w miesiącu lub częściej) doświadczało 3,8% ankietowanych¹⁵³.

Młodzież 16- i 18-letnia, która była dręczona lub dręczyła innych uczniów w szkole w ostatnich kilku miesiącach (badanie z 2006 roku)

Młodzież		Częstość dręczenia				
		Nie uczestniczyli w dręczeniu	Zdarzyło się 1 lub 2 razy	2 lub 3 razy w miesiącu	Przeciętnie 1 raz w tygodniu	Kilka razy w tygodniu
Ofiary dręczenia	16-latkowie	83,3	11,9	1,4	1,2	2,2
	18-latkowie	87,4	9,8	1,6	0,5	0,7
Sprawcy dręczenia	16-latkowie	70,3	20,2	4,6	1,8	3,1
	18-latkowie	75,6	18,5	2,4	2,0	1,5

Źródło: J. Mazur, *Przemoc wśród uczniów...*op. cit.

Sprawcami dręczenia innych uczniów w szkole okazało się ok. 30% (w tym ok. 8% często) badanych. Biorąc pod uwagę, że niektórzy uczniowie występowali zarówno w roli ofiar, jak i sprawców, stwierdzono, że czynnie z przemocą w szkole w ostatnich miesiącach zetknęło się 35,3% młodzieży 16- i 18-letniej, w tym 43,0% chłopców i 32,1% dziewcząt. Chłopcy, częściej niż dziewczęta, byli zarówno ofiarami, jak i sprawcami dręczenia, przy czym różnica na niekorzyść chłopców znacznie nasila się w przypadku sprawców przemocy. Można jednak przypuszczać, że odsetki sprawców przemocy wśród dziewcząt mogą być zaniżone, ponieważ często nie kojarzy się powszechnie stosowanej przez nastolatki przemocy emocjonalnej (słownej i niewerbalnej) z dręczeniem innych¹⁵⁴.

Bardzo dużą rolę w wywoływaniu zachowania agresywnego przypisuje się także coraz większej ilości przemocy w środkach masowego przekazu.

Jak pokazały badania z 1996 r.¹⁵⁵, im więcej przemocy oglądają w telewizji dziewczynki, tym większa jest u nich napastliwość fizyczna, słowna, pośrednia, negatywizm, podejrzliwość, i co za tym idzie, wyższy ogólny poziom agresywności. Dziewczynki te mają tendencję do używania siły fizycznej przeciw innym, wdawania się w bójki, kłócenia się, krzyku i wrzeszczenia. Skłonne są też do obgadywania, niszczenia cudzej własności, do buntu przeciw prawu i utartym zwyczajom, nieufności, zazdrości, złości do całego świata i wybuchów negatywnych uczuć z byle powodu. U chłopców preferujących agresję telewizyjną ujawnił się spadek poczucia winy. Niskie poczucie winy, przy wysokiej

¹⁵³ J. Mazur, *Przemoc wśród uczniów w szkole i noszenie przedmiotów służących do samoobrony*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit, s. 83.

¹⁵⁴ Tamże.

¹⁵⁵ W badaniach prowadzonych przez M. Braun-Gałkowską i I. Ulfik-Jaworską wzięło udział 120 dzieci w młodszym wieku szkolnym, czyli w wieku od 7-12 lat. M. Braun-Gałkowska, I. Ulfik-Jaworska, *Zabawa w zabijanie*. Lublin 2002.

agresywności, jaka wystąpiła u badanych chłopców, wskazuje na tendencje psychopatyczne. Ponadto badania wykazały związek między technikami wychowawczymi modelującymi agresję a preferowaniem agresji w telewizji. Technika okazywania mocy (bicie i krzyk) stosowana zarówno przez matkę jak i ojca korelowała u badanych dzieci w sposób statystycznie istotny z wszystkimi prawie wskaźnikami agresywności dzieci.

W dobie społeczeństwa informacyjnego nie sposób pominąć agresji związanej z grami komputerowymi. Producenci gier komputerowych odkryli, że największym popytem cieszą się wśród nabywców treści zawierające silną dawkę agresji, która oddaje zresztą realny obraz współczesnego świata. Od kilku lat zauważa się gwałtowny przyrost (ok. 90%) gier, których podłożem są ostre konflikty między postaciami, wyrażające się w brutalnych scenach¹⁵⁶.

„Scenariusze najpopularniejszych gier charakteryzuje niezwykle okrucieństwo: (...) z medyczną szczegółowością demonstrują sceny śmierci, a obrazy zniszczeń – wręcz z sadystycznym zacięciem¹⁵⁷. Obok herosów w grach występuje pewien typ nieudaczných postaci, z góry przewidzianych bez litości do zniszczenia.¹⁵⁸ Niestety jest tak, że wszelkie próby podejmowania w dyskursach społecznych problematyki gier o wymowie agresywnej dla dzieci i młodzieży są celowo wyciszane przez lobby producentów, które z ich rozpowszechniania czerpie ogromne zyski.¹⁵⁹

Stosunek znawców problemu, do skutków gier wideo w odniesieniu do psychiki człowieka, szczególnie gracza w młodym wieku – nie jest jednoznaczny. Według jednej grupy badaczy gry wideo prowadzą do rozładowania przed monitorem agresywnych tendencji człowieka, inni zaś uważają, że są one w stanie wpływać na wzmocnienie zachowań agresywnych. Z pewnością zgubny wpływ gry o treściach agresywnych mają na osoby ze środowisk patologicznych, w których postawa zewnętrznego wyrażania agresji jest normą, a treści prezentowane w grach wideo prowadzą do wzmocnienia niepożądanych zachowań¹⁶⁰.

¹⁵⁶ S. Glaziński, *Agresja w grach komputerowych*, www.vulcan.edu.pl?eid/archiwum/2007/gry.html (30.07.2007).

¹⁵⁷ Dwanaście tytułów najpopularniejszych gier komputerowych z lat 2004-2005, w których stopień nasycenia treściami agresywnymi jest szczególnie silny: Grand Theft Auto: San Andreas, Half-Life 2, Sid Meier's Pirates, Prince of Persia: Warrior Within, The Lord of the Rings: Bitwa o Śródziemie, Doom 3, Medal of Honor: Pacific Assault, SWAT 4, Call of Duty: United Offensive, The Punisher, Postal 2, Painkiller: Battle Out of Hell. Podaję za: S. Glaziński, tamże.

¹⁵⁸ A. Rejzner, *Agresja w szkole-spojrzenie wieloaspektowe*, Warszawa 2004. Podaję za: S. Glaziński, tamże.

¹⁵⁹ S. Glaziński, tamże.

¹⁶⁰ Tamże.

2.10.2. UZALEŻNIENIA

Z badań ogólnopolskich i regionalnych wynika, że używania substancji psychoaktywnych przez dzieci i młodzież jest poważnym problemem społecznym¹⁶¹. Dostrzega się zjawisko wcześniejszej inicjacji nikotynowej, korzystania z alkoholu i upijania się, używania narkotyków i innych środków psychoaktywnych. Pojawiają się nowe środki i rodzaje uzależnień, nasila się przestępczość związana z uzależnieniami – przemoc w rodzinie, przestępstwa drogowe, przestępczość wśród młodzieży, chuligaństwo. Niepokoi łatwy dostęp do alkoholu i narkotyków, niewystarczająca w stosunku do potrzeb liczba programów promujących zdrowy i trzeźwy styl życia, kojarzenie używania środków psychoaktywnych z atrakcyjnymi formami spędzania wolnego czasu.

Obecnie obserwuje się zmniejszanie dystansu w podejmowaniu zachowań ryzykownych (picie alkoholu, zażywaniu narkotyków i paleniu papierosów) między mężczyznami i kobietami z młodszych grup wiekowych. J. Czapiński mówi nawet o pojawieniu się pokolenia „T”, czyli „żeńskie tsunami”. Wyniki badania *Diagnoza Społeczna* z 2007 r. dowodzą trwałości obserwowanego od 2005 r. trendu zrównywania się kobiet urodzonych po zmianie ustroju w 1989 r. z rówieśnikami mężczyznami w zakresie zachowań autodestrukcyjnych. Tendencje te potwierdzają również badania zrealizowane przez J. Czapińskiego na próbie 12 tys. uczniów ostatnich klas szkół podstawowych i wszystkich typów szkół ponadpodstawowych w ramach kampanii *Szkoła bez przemocy* na przełomie 2006/2007 r., zwane *Audytem szkolnym*. Pokazują one zmniejszanie się dystansu w nasileniu zachowań autodestrukcyjnych między dziewczętami i chłopcami w miarę przechodzenia do coraz młodszych grup wiekowych.

¹⁶¹ Badania Pracowni Badań Społecznych z Sopotu przygotowane na zlecenie Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, zamieszczone na stronie www.parpa.pl; *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną*. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD). Badania przeprowadziła Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source”. Raport opracowany w zespole M. Korczyński, M. Sarapata. Poznań, listopad 2007. Badania przygotowano na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.

Palenie tytoniu

Według Światowej Organizacji Zdrowia, palenie tytoniu stanowi obecnie najpoważniejszy czynnik ryzyka dla zdrowia, a także główną przyczynę przedwczesnej umieralności w krajach rozwiniętych¹⁶².

Jak wynika z badań *Diagnoza Społeczna* w 2007 r. tytoń paliło 15,7% badanych uczniów i studentów (w 2003 r. - 18,4%, w 2005 r. - 13,9%). Średnia liczba wypalanych przez nich papierosów w 2007 r. wynosiła 10,8 sztuk dziennie (w 2003 r. - 11,0, w 2005 r. - 11,3).

Do uzależnienia tytoniowego przyczyniają się czynniki fizjologiczne i psychologiczne, ale także socjologiczne – palenie najczęściej rozpoczyna się w okolicznościach towarzyskich i/lub przez naśladownictwo. Kolejne etapy na drodze do uzależnienia to eksperymentowanie z papierosami, uczenie się palenia i w końcu nawykowe używanie tytoniu, przy czym etapy te często następują szybko jeden po drugim. Około 20% młodzieży uzależnia się od nikotyny już po miesiącu okazjonalnego palenia, przy czym objawy uzależnienia u dzieci i młodzieży są równie silne jak u dorosłych palaczy. Firmy tytoniowe dobrze wiedzą, że uzależnienie najczęściej rozpoczyna się już w okresie dorastania, dlatego kierują reklamy papierosów szczególnie do osób młodych¹⁶³.

Szacuje się, że 50% młodych ludzi, którzy rozpoczynają palenie zostaje nałogowymi palaczami przez okres co najmniej 16-20 lat¹⁶⁴. Około 80% dorosłych palaczy rozpoczyna palenie przed 18 r. życia. Śledząc wyniki kolejnych edycji badań HBSC obserwujemy w Polsce zjawisko niwelowania różnic między częstością palenia przez chłopców i dziewczęta, szczególnie w miastach. Zjawisko to prognozowano już 10 lat temu, patrząc na zależne od płci różnice w częstości palenia w krajach zachodnich¹⁶⁵.

¹⁶² E. Godeau, G. Rahav, A. Hublet: *Tobacco smoking* w: Currie C. et al. (ed.): *Young peoples health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report from the 2001/2002 Survey*. WHO, Denmark 2004, s. 63-72. Podaję za: M. Jodkowska, *Palenie tytoniu*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań*. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2006, s. 68.

¹⁶³ *Nikotynizm*, <http://www.biomedical.pl/nalogi/nikotynizm-57.html> (26.09.2007).

¹⁶⁴ M.R. Crone, S.A. Reijneveld, M.C. Willemsen et al.: *Prevention of smoking in adolescents with lower education: a school based intervention study*. *J Epidemiol Community Health*. 2003, 57:675-680. Podaję za: M. Jodkowska, *Palenie tytoniu*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit.

¹⁶⁵ J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 175.

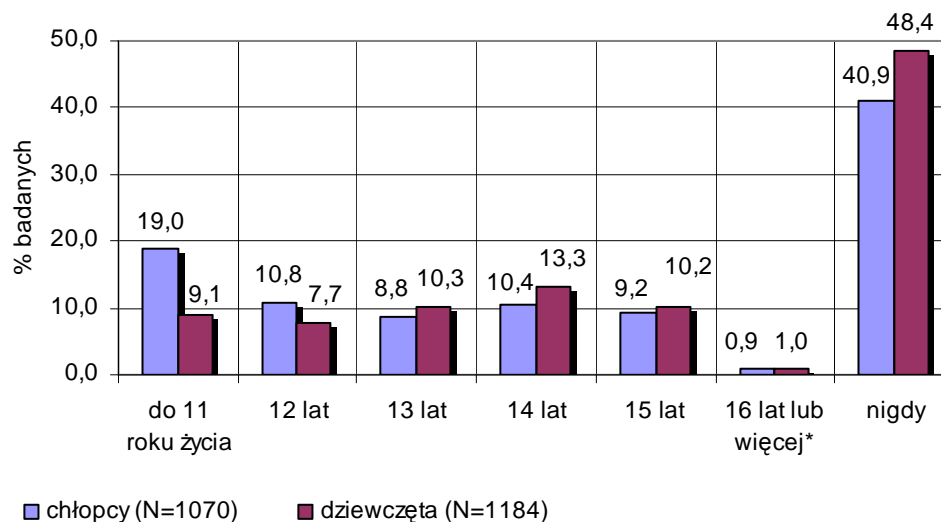
Próby palenia tytoniu i obecne palenie dzieci i młodzieży w Polsce w 2006 r.

Grupy wieku	Próbowali palić	Obecnie palący			
		codziennie	co najmniej 1 raz w tyg.	rzadziej niż 1 raz w tyg.	nie palili wcale
11-latkowie*	11,7	0,8	0,5	1,0	97,8
13-latkowie*	31,0	3,0	2,0	3,2	91,9
15-latkowie*	58,9	12,4	3,9	6,4	77,4
16-latkowie**	69,6	21,4	5,1	7,5	65,6
18-latkowie**	76,2	26,1	6,2	5,9	62,0

Źródło: * J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne, styl życia i środowisko psychospołeczne młodzieży szkolnej w Polsce. Raport techniczny z badań HBSC 2006*, Instytut Matki i Dziecka. Zakład Epidemiologii, Warszawa, luty 2007, s. 178; ** M. Jodkowska, *Palenie tytoniu*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 64.

W badaniach HBSC przeprowadzonych w 2006 roku w Polsce, 14% 15-latków deklaroowało, że po raz pierwszy zapaliło papierosa przed 11 rokiem życia, a 9%, że w wieku 12 lat¹⁶⁶. Z kolei blisko 1/5 18-latków przyznała się do zapalenia pierwszego papierosa przed 12 rokiem życia¹⁶⁷.

Wiek, w którym 15-letnia młodzież pierwszy raz zapaliła papierosa

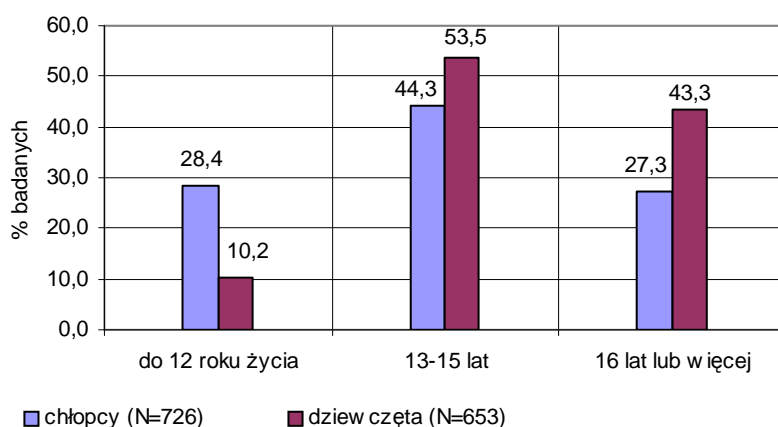
*dot. osób, które w momencie przeprowadzania badania ankietowego skończyły już 16 lat.

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, tamże.

¹⁶⁶ Tamże, s. 179.

¹⁶⁷ M. Jodkowska, *Palenie tytoniu*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), tamże.

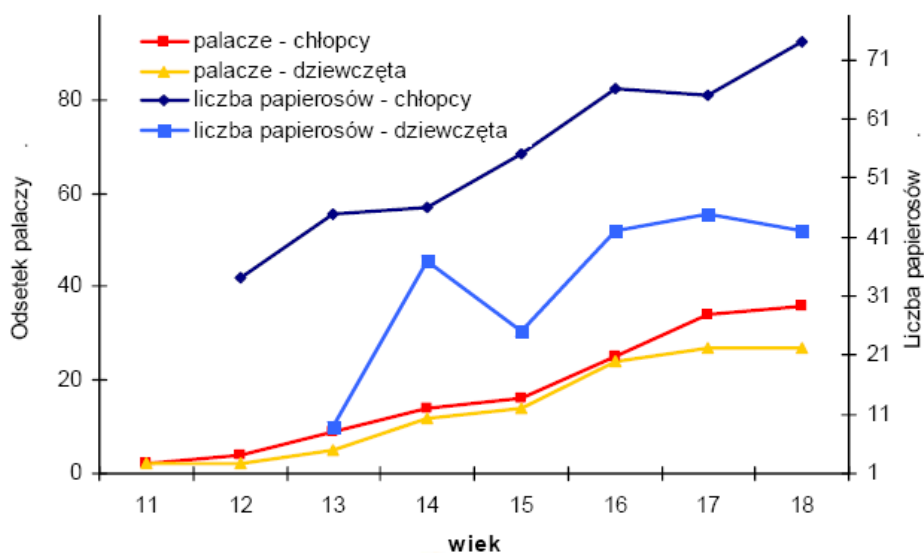
Wiek, w którym 18-letnia młodzież pierwszy raz zapaliła papierosa

Źródło: M. Jodkowska, *Palenie tytoniu*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 64.

Prawie 1/4 młodzieży w wieku 16-18 lat (24%) paliła codziennie tytoń, a prawie 2/3 nie paliła wcale, przy czym więcej palili chłopcy niż dziewczęta i więcej uczniowie mieszkający w mieście niż na wsi¹⁶⁸.

Odsetek chłopców i dziewcząt w wieku 11-18 lat palących papierosy i liczba wypalonych przez nich papierosów w ciągu tygodnia

Źródło: J. Czapiński, *Czy polska szkoła jest siedliskiem patologii?*, Prezentacja wyników badań przeprowadzonych w latach 2006-2007 w ramach programu *Szkoła bez przemocy*¹⁶⁹.

¹⁶⁸ J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 65.

¹⁶⁹ Badania przeprowadzone zostały w 3 tys. szkół na terenie kraju w ramach kampanii społecznej *Szkoła bez przemocy*. Kampania realizowana w dwóch etapach – pierwszy informacyjny odbył się na wiosnę 2006 roku, drugi w ciągu roku szkolnego 2006/2007. Jej organizatorami są Grupy Wydawnicze Polskapresse oraz Orkla Press Polska, a współorganizatorem jest Fundacja Grupy TP;

Badania *ESPAD* przeprowadzone w województwie śląskim w 2007 roku¹⁷⁰ pokazują, że problem regularnego palenia papierosów dotyczy mniejszości uczniów. W przypadku zdecydowanej większości uczniów reprezentujących oba poziomy nauczania uwzględnione w badaniu dominują osoby, które w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem wcale nie paliły papierosów – wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych odsetek tej kategorii badanych wyniósł 65,8%, zaś wśród uczniów trzecich klas gimnazjów – 78,1%.

Problem palenia regularnego identyfikowany w oparciu o dane dotyczące osób palących papierosy w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem dotyczy w większym stopniu chłopców. Do wypalenia przynajmniej jednego papierosa we wskazanym okresie przyznało się łącznie 36,4% chłopców z drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 25,9% chłopców z trzecich klas gimnazjów. W przypadku dziewcząt reprezentujących oba poziomy nauczania uwzględnione w badaniu odsetki te wyniosły odpowiednio: 32,2% i 17,7%.

W ciągu ostatnich 3 lat (2004-2007) wzorce palenia papierosów przez uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych i trzecich klas gimnazjum, którzy deklaruowali palenie w ciągu 30 dni poprzedzających badanie, nie uległy zasadniczej zmianie. Relatywnie niższy wiek inicjacji nikotynowej występuje wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych. Świadczy o tym wyższy odsetek w tej grupie osób, które po raz pierwszy zapaliły papierosa w wieku 10, 11 lub 12 lat. Z kolei w grupie uczniów trzecich klas gimnazjów wyższy – w porównaniu z uczniami drugich klas szkół ponadgimnazjalnych – okazał się odsetek osób, które deklarują późniejszy wiek inicjacji nikotynowej (w wieku 13 lub 14 lat).

Zdecydowana większość badanych uczniów nie pali papierosów regularnie (70,6% w przypadku uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych, 84,8% w przypadku trzecich klas gimnazjów). Ryzyko rozpoczęcia regularnego palenia papierosów wzrasta wraz z dorastaniem uczniów – osób w wieku do 11 lat problem ten dotyczy w bardzo niewielkim stopniu, by jego skala wzrastała w kolejnych (wyższych) grupach wiekowych. Zarówno w grupie chłopców, jak i dziewcząt wyraźnie dominują respondenci w odniesieniu do których nie mamy do czynienia z problemem regularnego palenia papierosów. Dostrzegalny jest stopniowy wzrost udziału poszczególnych kategorii respondentów wraz ze wzrostem deklarowanego wieku rozpoczęcia regularnego palenia papierosów.

www.szkolabezprzemocy.pl/?menu_id=51 (27.09.2007).

¹⁷⁰ *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r.* Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD), op. cit.

Spożywanie alkoholu

Problem spożywania alkoholu przez dzieci i młodzież jest bardzo poważny, gdyż do grona spożywających alkohol dołączają coraz młodsze roczniki, z których część może zostać w przyszłości alkoholikami. Pijące alkohol dzieci pochodzą zarówno z rodzin dysfunkcyjnych, jak i tzw. „normalnych” rodzin. Ryzyko sięgania po alkohol związane jest z czynnikami fizjologicznymi, środowiskowymi, indywidualnymi i makrospołecznymi.¹⁷¹

Problemem jest zarówno spożywanie alkoholu przez dzieci i młodzież, jak i nadużywanie go przez rodziców (opiekunów).

Z wychowawczego punktu widzenia, najbardziej niekorzystna dla dziecka jest sytuacja, gdy oboje rodzice piją alkohol w nadmiernych ilościach – młody człowiek nie znajduje wówczas oparcia i nie ma nikogo, kto by go obronił. Dorośli sprawujący władzę nad dzieckiem, a jednocześnie zbyt często sięgający po alkohol, przyczyniają się do uczuciowej deprawacji, do zaburzeń neurotycznych i obniżenia zdolności intelektualnych u dzieci. Prymitywne warunki kulturalne, jak i zaniedbania dydaktyczno-wychowawcze rodziców-alkoholików powodują opóźnienia lub trudności w nauce szkolnej.

Alkoholik poprzez swoje zachowanie zakłóca ustalony w rodzinie porządek, zaś pozostali członkowie rodziny dokonują różnorodnych prób przystosowania się do sytuacji aby zmniejszyć ból jaki niesie za sobą codzienność. Sposób dostosowania się członków rodziny może prowadzić do wytworzenia się zachowań prowadzących do podtrzymywania alkoholika w jego chorobie. Mogą one polegać na usprawiedliwianiu alkoholika przed otoczeniem, niwelowaniu konsekwencji związanych z piciem, ukrywaniu picia, etc. W rodzinie alkoholowej zachwane są granice psychologiczne poszczególnych osób, co powoduje zakłócenia w planowaniu, realizacji planów, komunikacji i reakcji emocjonalnych. Kolejną istotną sprawą jest niewyrażanie uczuć szczególnie tych związanych z piciem. Członkowie rodziny z powodu lęku również manipulują komunikatami pomiędzy sobą, co wprowadza dodatkowy chaos w rodzinie¹⁷². Wszystkie te zachowania adaptacyjne prowadzą do współzależnienia członków rodzin. Dzieci pochodzące z rodzin z problemem alkoholowym już jako dorosłe osoby mogą doświadczać różnorodnych trudności natury psychologicznej, spowodowanych wcześniejszymi doświadczeniami rodzinnymi. Warto tu także wspomnieć o problemie dzieci z zespołem FAS (*Fetal Alcohol Syndrome*), „karmionymi” przez matki

¹⁷¹ Za K. Okulicz-Kozaryn i K. Ostaszewskim. A. Olesińska, *Zjawisko alkoholizmu wśród dzieci i młodzieży*, w: *Psychologia i Rzeczywistość* (czasopismo internetowe), nr 2/2003; <http://www.psycholog.alleluja.pl/tekst.php?numer=3305> (29.08.2007).

¹⁷² A. Olesińska, *Zjawisko alkoholizmu wśród dzieci i młodzieży*, w: *Psychologia i Rzeczywistość* op. cit.

alkoholem już w życiu płodowym¹⁷³. Dzieci z syndromem FAS nie potrafią prawidłowo funkcjonować w codziennym życiu, cierpią na rozmaite zaburzenia zachowania, mają problemy z najprostszymi czynnościami, które spowodowane są zmianami organicznymi w ośrodkowym układzie nerwowym.

Dla dorastającego nastolatka istotną rolę odgrywa środowisko rówieśnicze. W grupach rówieśniczych panują swoiste normy. Jedną z nich może być picie alkoholu. Wszelkie próby niedostosowania się do grupy mogą spotkać się z dotkliwymi sankcjami – utratą pozycji społecznej w grupie, etykietą „bycia innym” czy odrzuceniem. Oprócz wpływu grupy rówieśniczej istotny wpływ na sięganie po mają indywidualne czynniki psychologiczne jak np. brak poczucia własnej wartości, nieumiejętność radzenia sobie ze złym nastrojem, kłopoty z nauką, chorobliwa nieśmiałość, a także ciekawość i przekora.

Inicjacja alkoholowa młodzieży 15-letniej oraz wiek pierwszego upicia się

Wiek, w którym młodzież 15-letnia po raz pierwszy	Odsetek odpowiedzi						
	Nigdy	11 lat lub mniej	12 lat	13 lat	14 lat	15 lat	16 lat lub więcej*
Piła alkohol	10,6	21,7	15,0	17,0	18,8	14,9	2,0
Upiła się	49,7	1,9	2,4	7,7	12,7	21,9	3,6

*dot. osób, które w momencie przeprowadzania badania ankietowego skończyły już 16 lat.

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoto, *Zdrowie subiektywne*, op. cit.

Z cyklicznych międzynarodowych badań HBSC przeprowadzonych w 2007 r. w Polsce wynika, że ponad połowa badanej młodzieży 15-letniej już kiedyś upiła się. Jedynie 10,6% należących do tej grupy nigdy nie piło alkoholu.

Wśród badanej młodzieży 16- i 18-letniej 90% odpowiedziało, że zdarzyło się im w życiu wypić alkohol. Odsetki chłopców i dziewcząt oraz młodzieży miejskiej i wiejskiej, która miała za sobą inicjację alkoholową były podobne¹⁷⁴.

¹⁷³ M. Klecka, *Poalkoholowe dzieci. Skutki spożywania alkoholu przez kobiety ciężarne*; <http://www.silesia-region.pl/rops/ropsnowa/artykulyalk.php>

¹⁷⁴ M. Jodkowska, A. Oblacińska, *Picie napojów alkoholowych*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne... op. cit.*, s. 67.

Inicjacja alkoholowa młodzieży 16- i 18-letniej oraz wiek pierwszego upicia się

Wiek, w którym po raz pierwszy młodzież 16- i 18-letnia		Odsetek odpowiedzi			
		Nigdy	do 12 roku życia	13-15 lat	16 lat i więcej
Piła alkohol	16-latkowie	12,9	27,0	53,8	20,1
	18-latkowie	7,8	20,9	45,6	33,5
Upiła się*	16-latkowie	-	11,2	59,6	29,2
	18-latkowie	-	4,3	36,0	59,7

* Uwaga: dotyczy odsetka młodzieży, która kiedykolwiek upiła się.

Źródło: M. Jodkowska, A. Oblacińska, *Picie napojów alkoholowych*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 68.

Wg danych *ESPAD 2007*¹⁷⁵ 14 lat to wiek, w którym najczęściej miało miejsce pierwsze wypicie piwa przez respondentów. Dotyczy to obu poziomów nauczania – w tym wieku po raz pierwszy wypilo piwo 16,7% respondentów z drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 18,4% respondentów z trzecich klas gimnazjum. Zwrócić należy także uwagę na fakt, iż wśród uczniów młodszych klas relatywnie większe okazały się odsetki osób, które po raz pierwszy wypily piwo w wieku 9 lat lub wcześniej, bądź w wieku lat 10. Choć różnice te są nieznaczne, to może to sygnalizować tendencję obniżania się wieku inicjacji alkoholowej w odniesieniu do picia piwa wśród młodszych respondentów.

Uczniowie z drugich klas szkół ponadgimnazjalnych najczęściej pierwszy raz wypili wino w wieku 16 lat i więcej. Z kolei wśród uczniów klas młodszych najczęściej deklarowany wiek inicjacji alkoholowej w odniesieniu do wina okazał się tożsamy z najczęściej wskazywanym wiekiem inicjacji alkoholowej dotyczącej piwa i wyniósł 14 lat.

Jeśli chodzi o inicjację alkoholową dotyczącą picia wódki, to wśród uczniów starszych najczęściej pierwsze wypicie wódki miało miejsce w wieku 16 lat lub powyżej tego wieku, podczas gdy wśród uczniów trzecich klas gimnazjum w wieku 14 lat.

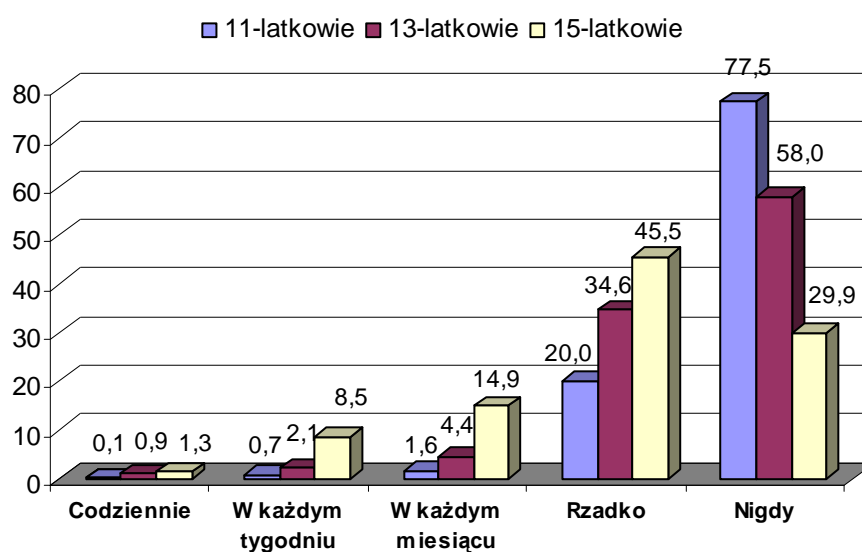
Regularne i nadmierne spożywanie alkoholu przez młodzież (i nie tylko) staje się problemem zarówno dla niej samej jak i dla społeczeństwa. Sięganie po napoje alkoholowe oraz rozmiary picia są zależne, przynajmniej w pewnym stopniu, od postaw i oczekiwań wobec alkoholu. Młodzież częściej spodziewa się doświadczenia pozytywnych następstw picia alkoholu, innymi słowy zdaje się oczekiwać po alkoholu więcej dobrego niż złego. Negatywne konsekwencje picia alkoholu obejmują szkody zdrowotne, problemy psychologiczne, urazy i wypadki, zachowania niezgodne z normami społecznymi (agresja,

¹⁷⁵ *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD)*, op. cit.

przestępczość). Nadużywanie alkoholu znacznie zwiększa ryzyko podejmowania innych, ryzykownych dla zdrowia zachowań (używanie innych substancji psychoaktywnych, przedwczesna inicjacja seksualna, uczestniczenie w bójkach)¹⁷⁶.

Biorąc pod uwagę rodzaj alkoholu, można powiedzieć, że młodzież w wieku 11-18 lat najczęściej spożywa piwo. Inne napoje jak wino, wódka były wypijane zdecydowanie rzadziej. Warto zaznaczyć, że każdego tygodnia piło piwo ponad 8% 15-latków, a każdego miesiąca prawie 15%. Z kolei wódkę każdego miesiąca piło 7% badanych 15-latków. Ponad jedna czwarta badanych w wieku 16-18 lat przyznała, że pije piwo co najmniej w każdym tygodniu. Jedyne 13% uczniów nie piło piwa wcale. Do częstego spożywania wódki (w każdym tygodniu, w tym codziennie) przyznało się 7,6% uczniów, a wina 4,9%. Ponad dwukrotnie więcej chłopców niż dziewcząt często piło wymienione napoje alkoholowe¹⁷⁷.

**Częstość picia piwa przez młodzież z podziałem na grupy wiekowe
(w %)**

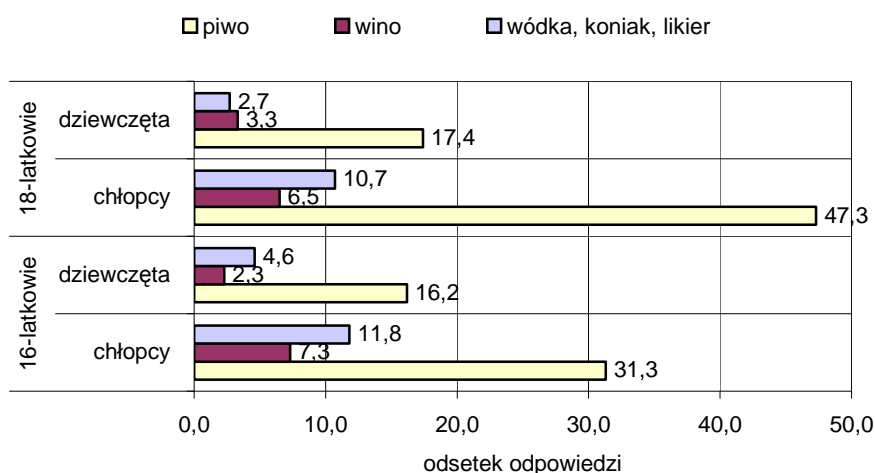

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołoło, tamże.

¹⁷⁶ J. Mazur, B. Woynarowska, *Współwystępowanie palenia tytoniu i picia alkoholu w zespole zachowań ryzykownych młodzieży szkolnej; tendencje zmian w latach 1990-2002*. Alkoholizm i Narkomania 2004, 18(1-2): 29-43. Podaje za: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...*, s. 67.

¹⁷⁷ M. Jodkowska, A. Oblacińska, *Picie napojów alkoholowych*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), op. cit., s. 68.

Regularne, cotygodniowe spożywanie napojów alkoholowych przez 16- i 18-latków

Źródło: M. Jodkowska, A. Oblacińska, *Picie napojów alkoholowych*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne...* op. cit., s. 68.

Jak pokazują badania *ESPAD 2007*¹⁷⁸, zdecydowana większość badanych uczniów w województwie śląskim miała już za sobą doświadczenia związane z pićm alkoholu – 95,8% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 86% uczniów trzecich klas gimnazjum piło w swoim życiu jakiś napój alkoholowy. Uczniowie, którzy w swoim dotychczasowym życiu w ogóle nie pili alkoholu stanowią – w szczególności w przypadku uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych – wyraźną mniejszość.

Dla niemalże połowy uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 1/5 uczniów trzecich klas gimnazjum dotychczasowe doświadczenia związane z pićm alkoholu zdecydowanie nie miały charakteru incydentalnego. W obu grupach wiekowych uczniów przeważają te osoby, które piły w ciągu ostatnich 12 miesięcy przed badaniem jakiś napój alkoholowy – wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych do tego rodzaju zachowań przyznało się 90,8% respondentów, zaś wśród uczniów trzecich klas gimnazjum – trzy czwarte badanych (74,9%).

W grupie uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych największy odsetek uczniów po raz pierwszy „upił się” w wieku 16 lat i więcej (25,5%), podczas gdy wśród uczniów młodszych klas najczęściej wskazywano na 14 lat jako wiek pierwszego „upicia się” (13,8% respondentów wybrało ten wariant odpowiedzi).

Najczęściej spotykanym miejscem zakupu alkoholu przez młodzież jest sklep lub stacja benzynowa. Czynniki wpływających na powyższą sytuację można wskazać kilka:

¹⁷⁸ *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD)*, op. cit.

wyższe ceny napojów alkoholowych w lokalach, co może ograniczać ich dostępność dla młodzieży; ograniczenia wiekowe dotyczące wstępu do części lokali przy jednoczesnym, relatywnie częstym nieprzestrzeganiu przez sprzedawców w sklepach zakazu sprzedaży alkoholu nieletnim; większa dostępność sklepów z alkoholem niż lokali, w których można nabyć napoje alkoholowe (szczególnie w mniejszych miejscowościach). Z raportu Pracowni Badań Społecznych z Sopotu¹⁷⁹ wynika, że w województwie śląskim 19% respondentów było świadkiem zakupu alkoholu przez osobę niepełnoletnią.

Wzorce picia alkoholu nie uległy zasadniczej zmianie w okresie 2004-2007. Wśród 16-latków:

- Spadł odsetek nastolatków pijących piwo (z 69,2% w roku 2004 do 61,4% w roku 2007), przy czym ilość wypijanego jednorazowo piwa nie uległa zmianie. Uczniowie trzecich klas gimnazjum nadal najczęściej jednorazowo spożywają po 1-2 typowe butelki, czyli od 0,5 do 1 litra piwa.
- Nie uległ zmianie odsetek pijących wino (33,3% w roku 2004 i 34% w roku 2007) oraz wzorce jego spożycia. Nadal wśród pijących wino dominuje spożycie w ilości poniżej 100g oraz na drugiej pozycji – powyżej 100 do 200g.
- Zmniejszył się odsetek młodzieży deklarującej picie wódki podczas ostatniego spożywania alkoholu (z 39,4% w 2004 do 32,8% w 2007 roku) i wydaje się, że jednorazowe spożycie tego alkoholu spada. Nadal uczniowie, którzy pili podczas ostatniej konsumpcji alkoholu wódkę najczęściej wskazywali, że spożyli jednorazowo 6 kieliszków lub więcej, ale różnice między uczniami, którzy spożyli 6 i więcej kieliszków oraz uczniami, którzy spożyli 2-5 kieliszków są zdecydowanie mniejsze niż w 2004 roku.
- O około 1/3 wzrósł natomiast odsetek uczniów spożywających Cider (z 6,3% w roku 2004 do 9,1% w roku 2007) oraz Alkopop (z 7% w roku 2004 do 10,7% w roku 2007).

Wśród 18-latków:

- spadł odsetek młodzieży pijącej piwo (z 78,8% w roku 2004 do 74,6% w roku 2007), przy czym ilość wypijanego jednorazowo piwa nie uległa zasadniczej zmianie. Uczniowie drugich klas szkół ponadgimnazjalnych nadal najczęściej jednorazowo spożywają po 1-2 typowe butelki, czyli od 0,5 do 1 litra piwa.

¹⁷⁹ Pracownia Badań Społecznych, *Wzorce konsumpcji alkoholu w województwie śląskim*. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w grudniu 2005 r., Warszawa-Sopot, styczeń 2006.

- nie uległ zmianie odsetek pijących wino (34,2% w roku 2004 i 34,9% w roku 2007), przy czym spożycie wina nieznacznie spadło. W roku 2004 dominowało spożycie w ilości od 100 do 200g jednorazowo, podczas gdy w roku 2007 najczęściej spożywano jednorazowo do 100g wina. Zmiana odsetka uczniów wskazujących na poszczególne kategorie nie jest jednak bardzo duża, w związku z tym prawidłowość ta może nie mieć stałego charakteru.
- zmniejszył się odsetek nastolatków deklarujących picie wódki podczas ostatniego spożywania alkoholu (z 50,4% w 2004 do 46,8 w 2007 roku) i wydaje się, że jednorazowe spożycie tego alkoholu spada. Nadal uczniowie, którzy pili podczas ostatniego razu wódkę najczęściej wskazywali, że spożyli jednorazowo 6 kieliszków lub więcej, ale różnice między uczniami, którzy spożyli 2-5 kieliszków są zdecydowanie mniejsze niż w 2004 roku.
- blisko dwukrotnie wzrósł odsetek uczniów spożywających Cider (z 4,6% w roku 2004 do 8,4% w roku 2007) oraz Alkopop (z 5,6% w roku 2004 do 10,8% w roku 2007).

Używanie narkotyków

Do szerokiej grupy innych niż alkohol i tytoń substancji psychoaktywnych należą takie substancje legalne jak leki przeciwbólowe i nasenne, sterydy anaboliczne czy substancje wziewne oraz szeroka gama substancji nielegalnych.

Wraz z postępem cywilizacyjnym w stosunku do lat 60. czy 70. ubiegłego wieku zwiększyła się liczba i siła oddziaływania substancji psychoaktywnych. Jest to wynik zmian jakie nastąpiły na rynku narkotykowym. Współczesne narkotyki są produkowane w innych, bardziej zaawansowanych technologiach niż jeszcze 20 czy 30 lat temu. T. Dimoff i S. Carper przytaczają następujące fakty:

- kokaina może dziś zawierać nawet 80% substancji aktywnej,
- dzisiejsza marihuana jest od 5 do 20 razy silniejsza niż ta z lat sześćdziesiątych,
- uliczna heroina zawiera przeciętnie 14% czystej substancji, a zdarza się, że ma 99%¹⁸⁰.

Jak wynika z badań *Diagnoza Społeczna 2007*, odsetek osób przyznających się do używania narkotyków w Polsce rósł do 2005 r. W 2007 r. nieco spadł, ale ciągle jest dużo wyższy niż w całym okresie transformacji do 2005 r. (wzrost trzykrotny w stosunku do 1991r.).

¹⁸⁰ T. Dimoff i S. Carper, *Jak rozpoznawać, czy dziecko sięga po narkotyki ?*, 1999. Podaję za: T. Dudek, *Społeczne przyczyny uzależnień*, w: *Edukacja i Dialog*, nr 3 (126), marzec 2001.

Odsetek osób przyznających się do używania narkotyków

Wyszczególnienie	2003	2005	2007
	w %		
Polska	0,87	1,20	1,01
Woj. śląskie	1,07	0,84	0,95
Polska - osoby do 24 lat	3,96	3,24	3,95

Źródło: J. Czapiński, T. Panek, *Diagnoza Społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2007.

Powyższe badania pokazują, że powiększa się zakres społeczny i terytorialny narkomanów. Podejmowaniu tego rodzaju zachowań ryzykownych sprzyjają następujące czynniki: bycie mężczyzną, przedsiębiorcą/ pracownikiem sektora prywatnego, absolwentem zasadniczej szkoły zawodowej oraz zamieszkiwanie w miastach o liczbie 200–500 tys. mieszkańców. Od niedawna sprzyja temu także status ucznia/ studenta oraz pozostawanie w bezrobociu.

W badaniach *ESPAD 2007*, przeprowadzonych w województwie śląskim znalazły się podstawowe dane na temat używania przez młodzież substancji psychoaktywnych. W przypadku uczniów 18-letnich (z drugich klas ponadgimnazjalnych) największy odsetek respondentów przyznaje się, iż w swoim dotychczasowym życiu używał następujących substancji psychoaktywnych: marihuana lub haszysz (28,7%), leki uspokajające lub nasenne bez przepisu lekarza (18,9%), alkohol razem z tabletkami dla wzmocnienia efektu odurzenia (13,2%), amfetamina (9,9%) oraz wziewne substancje chemiczne (9%).

W odniesieniu do uczniów 16-letnich (z trzecich klas gimnazjum) ranking ten jest bardzo podobny – największy odsetek uczniów deklaruje zażywanie (kiedykolwiek w swoim życiu) leków uspokajających lub nasennych bez przepisu lekarza (14,3%), wziewnych substancji chemicznych (14,1%), marihuany lub haszyszu (12%) oraz alkoholu razem z tabletkami dla wzmocnienia efektu odurzenia (8,2%). Trzecią najczęściej wskazywaną substancją okazały się jednak grzyby halucynogenne (5,6%), które jednocześnie okazały się być jedyną substancją psychoaktywną spośród wyróżnionych, na której używanie wskazał większy odsetek uczniów trzecich klas gimnazjum aniżeli osób z klas starszych, gdzie odsetek ten wyniósł 5,2%.

W przypadku wszystkich pozostałych substancji z większym odsetkiem mamy do czynienia wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych, co świadczy o większym stopniu rozpowszechnienia w tej grupie wyróżnionych substancji psychoaktywnych. Jeśli chodzi o skalę zjawiska używania poszczególnych kategorii substancji psychoaktywnych, to z największym problemem mamy do czynienia wśród uczniów drugich klas szkół

ponadgimnazjalnych w kontekście zażywania marihuany lub haszyszu – ponad 1/4 uczniów używała już tego narkotyku, co świadczy o jego dużej popularności wśród młodzieży ponadgimnazjalnej.

W przypadku chłopców na obu poziomach nauczania najczęściej uczniów miało dotychczas aktywny kontakt z marihuaną lub haszyszem. Natomiast w przypadku dziewcząt większy odsetek uczennic miał kontakt z lekami uspokajającymi lub nasennymi zażywany bez przepisu lekarza. Dwa kolejne rodzaje substancji psychoaktywnych, których używanie deklaruje relatywnie duży odsetek chłopców i dziewcząt to: alkohol w połączeniu z tabletkami wśród uczniów starszych i wziewne substancje chemiczne wśród uczniów młodszych. Co dziesiąty uczeń ze starszych klas i co dwudziesty z klas młodszych używa marihuany i haszyszu może być traktowany jako regularny konsument wskazanych rodzajów narkotyku.

Jak się wydaje, istotnym czynnikiem sięgania po narkotyki młodego pokolenia jest zwykła nuda. Wspomniany już brak możliwości zaspokajania różnego rodzaju potrzeb poznawczych i emocjonalnych w wyniku ograniczenia dostępności rozmaitych form aktywnego spędzania czasu wolnego prowadzi do wyalienowania, poczucia bezsensu i straty czasu. Brak zajęcia może rodzić frustrację, która z kolei owocuje poczuciem bezsensownie mijającego życia. Narkotyki stają się wtedy formą szukania alternatywy dając na krótki czas poczucie siły i swoistej mocy w przezwyciężaniu bezbarwności codziennego dnia.

Jak wykazały badania, do spróbowania substancji psychoaktywnych najczęściej skłaniały respondentów ciekawość oraz chęć, by „poczuć się na haju”. W związku z tym nie potwierdza się teza o wyjątkowym wpływie grupy rówieśniczej na decyzję o wzięciu narkotyku.

W przypadku obu grup wiekowych dominujący model zdobywania narkotyków jest podobny i ogranicza się do kręgu koleżeńskiego – zdobywanie narkotyków rzadko wykracza poza ten krąg. Zidentyfikowaną sytuację traktować należy jako czynnik zwiększający poziom dostępności narkotyków – nawiązanie kontaktu ze znajomym i otrzymanie lub zakup od niego określonego rodzaju substancji psychoaktywnych jest zawsze prostszy i wywołuje mniej oporów i obaw niż jego nabywanie od osób obcych.

Inicjacja narkotykowa młodzieży 15-letniej

Wiek, w którym młodzież 15-letnia po raz pierwszy	Nigdy	do 11 roku życia	12 lat	13 lat	14 lat	15 lat	16 lat lub więcej*
Używała marihuany lub haszysz	82,6	0,6	0,8	2,2	4,3	7,8	1,7

* dot. osób, które w momencie przeprowadzania badania ankietowego skończyły już 16 lat.

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołło, tamże.

Używanie marihuany lub haszyszu przez młodzież 15-letnią

Częstość	Nigdy	1 lub 2 razy	3-5 razy	6-9 razy	10-19 razy	20-39 razy	40 razy lub więcej
OGÓŁEM	81,5	9,2	3,2	1,8	1,6	0,9	1,7

Źródło: J. Mazur, B. Woynarowska, H. Kołło, tamże.

Wśród młodzieży 18-letniej, która kiedykolwiek używała marihuany lub haszyszu, po raz pierwszy próbowało jej przed 16 rokiem życia – 23-31% chłopców z różnych typów szkół i 19-26% dziewcząt, z wyjątkiem zasadniczych szkół zawodowych, w których odsetki dziewcząt z wczesną inicjacją były dwukrotnie wyższe niż w pozostałych typach szkół (50%). Podobna sytuacja dotyczy wczesnego wieku pierwszego zażycia amfetaminy przez dziewczęta: w technikach 6% dziewcząt, które kiedykolwiek używały tej substancji, inicjację przeszło przed 16 rokiem życia, w liceach 13-19%, a w szkołach zawodowych 40%. Może to świadczyć o tym, że dziewczęta wybierające szkoły zawodowe wcześniej mają już kontakt z substancjami psychoaktywnymi¹⁸¹.

Ocena dostępności substancji psychoaktywnych

W opinii uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych najłatwiej dostępna okazała się marihuana lub haszysz, odurzające środki wziewne oraz leki antydepresyjne i środki uspokajające. Z kolei wśród uczniów trzecich klas gimnazjum z najwyższym poziomem dostępności mamy do czynienia w odniesieniu do odurzających środków wziewnych oraz leków antydepresyjnych i środków uspokajających. Warto zauważyć, iż w grupie trzech najłatwiej dostępnych rodzajów substancji psychoaktywnych aż dwa to specyfiki legalnie dostępne. Oznacza to, iż sankcje prawne dotyczące sprzedaży i posiadania narkotyków mogą realnie pełnić funkcję odstraszącą. W porównaniu z wynikami badania przeprowadzonego wiosną 2004 roku, odnotowano nieznaczny spadek odsetka uczniów spożywających alkohol i

¹⁸¹ Tamże.

narkotyki, a także palących papierosy. Zmniejszyła się także w odczuciu nastolatków dostępność poszczególnych substancji.

Picie napojów alkoholowych, palenie tytoniu oraz zażywanie substancji psychoaktywnych jest bardziej rozpowszechnione wśród chłopców niż wśród dziewcząt, z wyjątkiem leków uspokajających i nasennych, które częściej są zażywane przez dziewczęta. Papierosy i alkohol są, w opinii uczniów, generalnie dla nich łatwo dostępne. Dla uczniów starszych zdobycie papierosów nie stanowiłoby większej trudności – za bardzo łatwe uznała je ponad połowa uczniów, za raczej łatwe prawie 1/3. Wśród uczniów trzecich klas gimnazjum stopień trudności zdobycia papierosów jest nieco większy, ale nadal relatywnie niewielki – dla ponad połowy respondentów zdobycie papierosów byłoby łatwe (raczej łatwe – 29,2%; bardzo łatwe – 37,3%). Spośród poszczególnych rodzajów napojów alkoholowych najłatwiej byłoby uczniom zdobyć piwo, następnie wino oraz wódkę. Uczniowie z młodszej grupy wiekowej deklarują relatywnie większy poziom trudności w zdobyciu poszczególnych rodzajów alkoholu.

Funkcja profilaktyczna rodziny

Badania *ESPAD 2007*¹⁸² przeprowadzone w województwie śląskim pokazały w jaki sposób realizowane są funkcje profilaktyczne przez rodzinę, związane z podejmowaniem zachowań ryzykownych. Jak pokazują badania generalnie wśród uczniów dominuje przekonanie, iż ich rodzice w ogóle nie zaakceptowałyby palenia przez nich papierosów. Brak akceptacji jest w większym stopniu antycypowany przez uczniów młodszych – 76,6% uczniów trzecich klas gimnazjum przekonanych jest, że ich ojciec w ogóle nie pozwoliłby im palić, zaś 77% wyraża takie przekonanie wobec matki. Z kolei wśród uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych odsetki te wyniosły odpowiednio: 59% i 62,5%. Z powyższych danych – poza zróżnicowaniem stopnia przyzwolenia rodziców na palenie papierosów ze względu na wiek respondentów – wynika także generalnie zbliżony poziom akceptacji dla palenia papierosów ze strony ojca i matki. Stosunek obojga rodziców do palenia papierosów przez ich dzieci jest więc oceniany jako spójny i konsekwentny. Z akceptacją palenia papierosów przez uczniów mamy do czynienia w odniesieniu do niewielkiego odsetka respondentów. Jeśli chodzi o uczniów starszych to 9,2% wyraża przekonanie, że ich ojciec

¹⁸² *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r.* Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD), op. cit.

pozwoliłby im palić, 9,1% oczekuje natomiast takiego pozwolenia ze strony matki. Z kolei wśród uczniów klas młodszych odsetki te wyniosły odpowiednio: 3,5% i 4,5%.

Chłopcy antycypują generalnie wyższy poziom akceptacji ze strony swoich rodziców dla palenia papierosów (dotyczy to obu poziomów nauczania uwzględnionych w badaniu) niż dziewczęta. W większości przypadków uczniowie są przekonani, iż ich rodzice nie pozwoliliby im na „upijanie się” – tego rodzaju reakcja antycypowana jest przez: 59% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych oraz 69,1% uczniów trzecich klas gimnazjum (w odniesieniu do reakcji ze strony matki) oraz 60,2% uczniów drugich klas szkół ponadgimnazjalnych i 71,4% uczniów trzecich klas gimnazjum (w odniesieniu do reakcji ze strony ojca). Świadczy to o różnicowaniu strategii profilaktycznych ze strony rodziców wraz ze wzrastającym poziomem wieku respondentów – gdy dziecko jest młodsze reakcje na omawiane zachowanie mają charakter przede wszystkim zakazowy, jednakże wraz z okresem dorastania otrzymuje ono od rodziców coraz większy zakres swobody oraz decyzyjności i dlatego też nie mamy tu już do czynienia z zakazem, lecz raczej ze zniechęcaniem do „upijania się”. Warto też zwrócić uwagę na rozkład odpowiedzi „nie wiedziałaby o tym”/ „nie wiedziałby o tym” – w większym stopniu wariant ten odnoszono do reakcji matki (choć przyznać należy, że różnice te nie są bardzo znaczące), co pozwala stwierdzić, że z większym stopniem „wtajemniczenia” w zachowania związane z „upijaniem się” mamy do czynienia wśród ojców. Trudno w sposób jednoznaczny wyjaśnić tę rozbieżność, możliwe jednak, iż wynika ona z większego poziomu restrykcyjności sankcji negatywnych stosowanych przez matkę, a tym samym większej motywacji uczniów do tego, by to przed nią ukryć fakt „upijania się”.

Spośród dotychczas analizowanych reakcji na używanie przez młodzież poszczególnych rodzajów substancji psychoaktywnych marihuana/haszysz okazują się być substancjami, których używania zabraniają swoim dzieciom rodzice największej grupy respondentów. 80,9% uczniów z młodszych klas i 79,8% uczniów z klas starszych jest przekonanych, że ich matka nie pozwoliłaby im na używanie marihuany lub haszyszu. W przypadku reakcji ze strony ojca odsetki te wyniosły odpowiednio: 77,9% i 81,3%. Warto zauważyć, iż w przeciwieństwie do reakcji rodziców dotyczących wcześniej analizowanych substancji, w przypadku marihuany lub haszyszu odsetki uczniów antycypujących reakcję zakazową ze strony rodziców są bardzo zbliżone na obu poziomach nauczania. Oznacza to, iż w odniesieniu do tego rodzaju substancji rodzice starają się realizować swoje zadania profilaktyczne w sposób stanowczy, bez względu na wiek ich dzieci.

W odniesieniu do sposobu reagowania rodziców na używanie marihuany/haszyszu potwierdzić należy występowanie trzech generalnych prawidłowości określających różnice w reakcjach rodziców na używanie tych rodzajów substancji psychoaktywnych przez córki i synów. Po pierwsze, większy odsetek dziewcząt jest przekonanych o tym, iż rodzice nie pozwoliliby im na palenie marihuany lub haszyszu. Po drugie, większy jest odsetek chłopców, którzy uważają, że rodzice nie zakazaliby im stanowczo używania rzeczonych substancji, lecz zniechęcaliby ich do tego. Po trzecie wreszcie, wśród dziewcząt większy jest odsetek osób, które ukrywałyby przed rodzicami informację o paleniu marihuany lub haszyszu (co wiążąc należy zapewne z większym przekonaniem dziewcząt aniżeli chłopców o tym, że w przypadku zorientowania się, że ich dziecko pali którąś z tych substancji, zabroniliby mu tego robić).

Rodzice są nastawieni bardziej zakazowo wobec dzieci młodszych, akceptując fakt, że wraz z ich dorastaniem mogą one sięgać po alkohol i papierosy. W odniesieniu do narkotyków brak akceptacji ma częściej charakter bezwzględny, nieuwarunkowany wiekiem dziecka. Powodów takiej sytuacji może być co najmniej kilka, np.: kulturowa legitymizacja palenia papierosów i picia alkoholu przez osoby, które osiągną określony wiek, przekonanie rodziców o większej szkodliwości narkotyków w porównaniu z alkoholem lub papierosami czy świadomość, iż narkotyki są to substancje niedostępne w legalny sposób.

W porównaniu z rokiem 2004 odsetek uczniów, którzy przekonani są o tym, iż rodzice nie pozwoliliby im na „upijanie się”, używanie marihuany lub haszyszu oraz używanie ecstasy okazał się być w roku 2007 bardzo zbliżony.

2.10.3. WCZESNA INICJACJA SEKSUALNA

Polska staje się areną gwałtownych zmian społeczno-kulturowych, które zainicjowała paryska rewolta studencka w 1968 roku. Zmiany te polegały na jawnym odrzuceniu zewnętrznych ograniczeń instytucjonalnych w dziedzinie religii, życia rodzinnego, seksualnego oraz wartości politycznych. Zjawisko to w szerokim zakresie odnosiło się także do zmian demograficznych.

Demograf D. van de Kaa wymienia trzy podstawowe grupy czynników leżących u podstaw przemian społecznych lat 60. ubiegłego wieku: modernizację, *cichą rewolucję* R. Ingleharta w sferze wartości i systemów politycznych oraz rewolucję technologiczną w

dziedzinie antykoncepcji i transmisji informacji¹⁸³. Obok jawności i swobody zachowań seksualnych, które wyrażały przełamanie regulujących je dotychczas norm, cechowało je oparcie partnerstwa seksualnego na zasadach równości i przyjaźni. Przemiany te miały zmierzać do zrównania pozycji społecznej kobiety i mężczyzny oraz do znacznej liberalizacji instytucji małżeństwa. Wywarło to głęboki wpływ na zachowania jednostek oraz pierwotnych i wtórnych grup społecznych (struktur rodzinnych i pozarodzinnych). Około 1965 r. pojawiły się następujące zjawiska:

- otwarta, mająca szeroki zasięg społeczny, kontestacja tradycyjnych wartości, w tym dekalogu,
- ujawnienie się i „legitymizacja” różnych subkultur, zwłaszcza subkultury młodzieżowej, w konsekwencji upowszechnienie i koegzystencja różnych stylów życia,
- istotny postęp w emancypacji (lub ograniczaniu dyskryminacji) kobiet,
- upowszechnienie szybkiego i atrakcyjnego przekazywania informacji (głównie za pośrednictwem TV),
- komercjalizacja (i szeroka akceptacja) „nowoczesnych” (tj. prostych w użyciu i niemal niezawodnych) środków antykoncepcyjnych¹⁸⁴.

Zmiany demograficzne, które nastąpiły w latach 60. XX wieku w krajach zachodnioeuropejskich, zwane drugim przejściem demograficznym, wiążą się z ze zwrotem od planowania przebiegu życia rodziny i oszczędzania na rzecz dzieci ku cywilizacji zorientowanej na konsumpcję i uznającej za dobro najwyższe spełnienie jednostek w ich dorosłym życiu. Przełom polega na tym, że wcześniej prokreacja mogła nie być i zwykle nie była wykluczona, podczas gdy obecnie może być i często jest wykluczona¹⁸⁵. Przemiany te realizują się w różnym tempie. Biorąc ich stopień zaawansowania D.J. van de Kaa wyróżnił cztery grupy krajów.¹⁸⁶

Przemiany związane z drugim przejściem demograficznym w Polsce przybrały na sile po 1989 roku. W latach 90. XX w. w Polsce w środkach masowego przekazu (czasopisma, telewizja) nastąpiło przesunięcie sfery seksualnej z obszaru intymności do sfery publicznej –

¹⁸³ Podaję za: M. Okólski, *Demograficzno-instytucjonalne antynomie współczesności*, w: *Dylematy współczesnej cywilizacji a natura człowieka*, red. J. Reykowski, T. Bielicki, Poznań 1997, s. 35.

¹⁸⁴ Por. R. Inglehart, *Culture Shift in Advanced Society*, Princeton University Press, Princeton N.J. 1990. Podaję za: M. Okólski, *Demograficzno-instytucjonalne antynomie współczesności*, tamże, s. 37.

¹⁸⁵ P. Aries, *Two successive motivations for the declining birth rate in the West*, „Population and Development Review”, nr 4, 1980. Podaję za: M. Okólski, tamże, s. 37-38.

¹⁸⁶ J. Kurkiewicz, *Modele przemian płodności w wybranych krajach europejskich w świetle drugiego przejścia demograficznego*. Zeszyty Naukowe Seria Specjalna, Monografie nr 131, Kraków 1998, s. 27-28.

przełamanie tabu dotyczącego poruszania spraw intymnych na forum publicznym. Obecnie w pismach dla młodzieży, zwłaszcza adresowanych do dziewcząt obserwujemy powszechną obecność problematyki seksualnej, często ukrytej w rubrykach „pierwsza miłość”, „mój pierwszy raz”, „randka z chłopakiem” itp.

Wychowanie zdrowotne młodzieży, a zwłaszcza wychowanie seksualne, staje się ważnym elementem działalności profilaktycznej, realizowanej w obliczu wielu zagrożeń, jakie niesie ze sobą wczesna inicjacja seksualna. Współcześnie zauważa się niewielki udział rodziny w kształtowaniu postaw i zachowań wobec ciała, płci i seksu, a także instytucji oświaty. Szkoła, odpowiadająca za socjalizację starszych dzieci, realizująca określony i ustalony w drodze dyskursu politycznego model edukacji seksualnej, wydaje się nie spełniać oczekiwań współczesnego, młodego człowieka. W obliczu wzrostu zachorowań na choroby przenoszone drogą płciową, liczby ciąż u nastolatek i obserwowanej bezpłodności, istnieje potrzeba zapobiegania tego typu zjawiskom, niekorzystnym zarówno z medycznego, jak i społeczno-ekonomicznego punktu widzenia. Dlatego, aby rozwój fizyczny (seksualny), psychiczny i społeczny (nauka wartości, norm i przekonań składających się na wzór danej kultury) człowieka przebiegał prawidłowo, konieczne jest interdyscyplinarne podejście i aktywne uczestnictwo różnych grup społecznych (zwłaszcza rodziny i szkoły, a także grup rówieśniczych, organizacji, mediów) w przekazywaniu wiedzy, kształtowaniu umiejętności wartościowania postaw i kształtowaniu zachowań pro-zdrowotnych¹⁸⁷.

Akceleracja rozwojowa młodzieży niesie ze sobą wiele negatywnych konsekwencji, w tym dotyczących zdrowia reprodukcyjnego i seksualnego, których skutki bywają niejednokrotnie odległe w czasie.

W psychologii znanych jest kilka mechanizmów kierujących seksualnością człowieka. Pierwszy z nich zwany *imprintingiem* (prawo pierwszych połączeń) mówi o tym, że przebieg pierwszego kontaktu seksualnego utrwala się i następuje zjawisko podobnego przebiegu współżycia w przyszłości. Druga reguła to *prawo generalizacji*, które określa, że pierwszy akt seksualny rzutuje na stosunek do płci odmiennej. Przedwczesna seksualizacja, która jest dla dziecka nadużyciem seksualnym, czyli traumatyczną sytuacją może zachwiać prawidłowym rozwojem tożsamości seksualnej. Częste praktyki seksualne w okresie dojrzewania zaburzają prawidłowy rozwój sfery seksualnej i mogą stać się urazami.

W badaniach przeprowadzonych przez M. Jędrzejko na Mazowszu niemal 27% chłopców i 14% dziewcząt wskazało, że ich pierwsze kontakty seksualne miały charakter

¹⁸⁷ M. Zielińska, *Wychowanie seksualne wobec zmian zachowań seksualnych młodzieży polskiej – analiza wyników badań własnych* (streszczenie artykułu), w: *Ginekologia Praktyczna* 2/2007, s. 34-38.

przygodny. Takie zjawiska widać na masowych dyskotekach, gdzie pokonanie bariery od pierwszego kontaktu do cielesnego zbliżenia następuje w ciągu kilku godzin. W licznych badaniach stwierdzono, że spożywanie alkoholu szczególnie tuż przed współżyciem seksualnym wiąże się ze zwiększeniem ryzyka wiktylizacji seksualnej¹⁸⁸.

Czasami młodzi chłopcy z chęci zaimponowania innym, wzbudzenia ogólnego podziwu, zazdrości, czy też z chęci zdobycia znaczącej pozycji w grupie opowiadają o swoich „podbojach miłosnych”.¹⁸⁹ Jest to bardzo często próba poradzenia sobie z własnymi kompleksami i obawami. Ponadto w niektórych kręgach seks traktowany jest jak dziedzina sportu i rywalizacji, w której ważne jest bicie rekordów i osiągnięte wyniki.

Od lat 90. w Polsce obniża się wiek inicjacji seksualnej. Czynnikiem współwystępującym ze zwiększonym ryzykiem wczesnej inicjacji w Polsce jest nauka w szkole zasadniczej zawodowej i słabe wyniki w nauce, częsty kontakt z alkoholem, odwiedzanie pornograficznych stron internetowych i czytanie czasopism pornograficznych. Nie bez znaczenia jest atrakcyjność fizyczna kobiet i aktywność fizyczna mężczyzn oraz częste wychodzenie do dyskoteki. Mniejszą rolę odgrywa miejsce zamieszkania i pochodzenie, jednakże złe relacje z rodzicami są częstsze wśród osób, które podjęły współżycie. Należy podkreślić, że wśród czynników różnicujących zachowania w sferze seksualnej młodzieży w Polsce najbardziej znaczącą rolę odgrywa system wartości i norm wynikający z przekonań i życia religijnego młodzieży. Osoby młode, dla których religia ma duże znaczenie, później podejmują współżycie, a odsetek osób z takim doświadczeniem jest zdecydowanie mniejszy niż wśród pozostałych.¹⁹⁰

Wczesnej aktywności seksualnej towarzyszy ryzyko zakażeń przenoszonych drogą płciową, w tym HIV, a także ryzyko wirusowego zapalenia wątroby typu B oraz możliwość zajścia w ciążę. Ciąże mogą być dla młodocianych matek i ich dzieci, przyczyną poważnych następstw zdrowotnych i społecznych. Pomimo tego, iż liczba urodzeń dzieci przez nastolatki w Polsce systematycznie obniża się, to w 2006 r. matkami zostało ponad 19 tys. nastolatk.

Około połowa z tych urodzeń przypadła na matki 19-letnie; matkami w wieku 18 lat zostało 5,7 tys. dziewcząt; w wieku 17 lat - 2,8 tys., w wieku 16 lat – 955, zaś w wieku 15 lat i mniej – 302. Młode matki często pozostają samotnymi matkami, a jeśli decydują się na ślub,

¹⁸⁸ B. Krajé, *Agresja*. Gdańsk 2005, s. 190. Podaję za: *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*. Red. nauk. M. Jędrzejko. Pułusk-Warszawa 2006, s. 80.

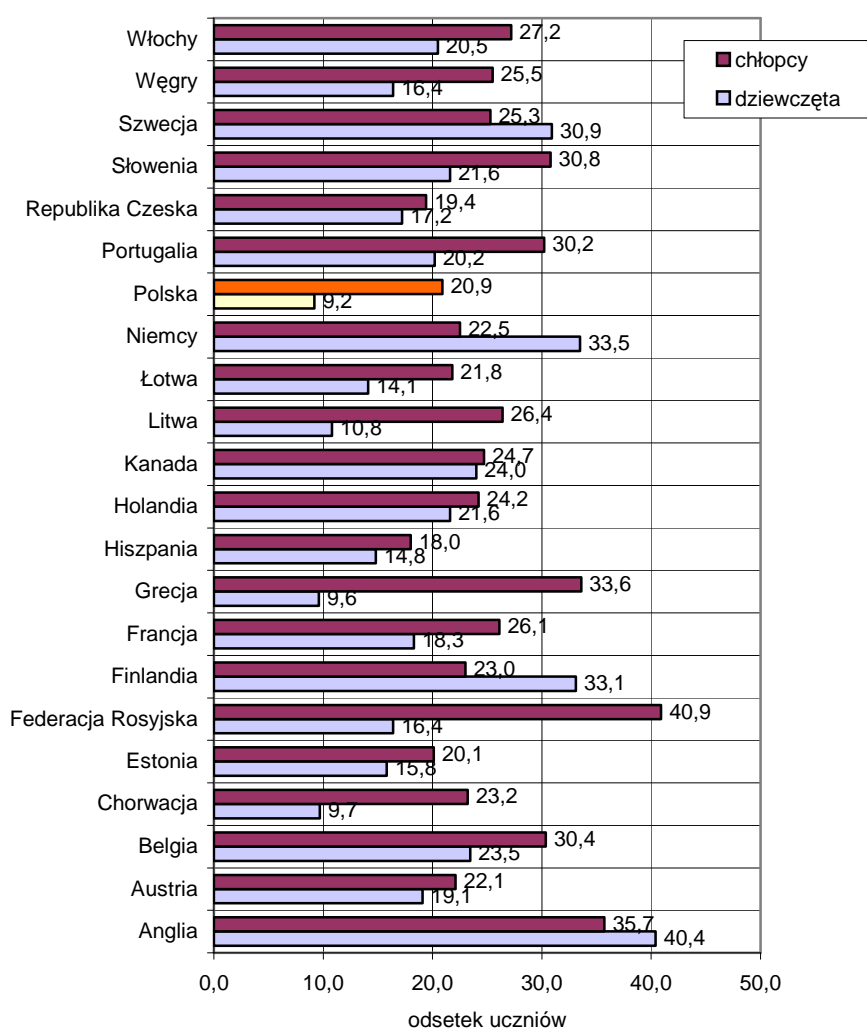
¹⁸⁹ Por. I. Jundził, *Dziecko-ofiara przemocy*. Warszawa 1993, s. 94.

¹⁹⁰ W. Wróblewska, *Postawy młodzieży w sferze seksualnej w Polsce w okresie przemian a potrzeba edukacji*. Materiał przygotowany dla Krajowego Centrum ds. AIDS do wykorzystania w ramach kampanii skierowanej do rodzin pod hasłem „Rodzina razem przeciw AIDS”.
http://www.aids.gov.pl/kampanie/2006/materialy/Artykul_dr_Wroblewskiej.pdf (13.09.2007).

to małżeństwa takie, częściej niż inne, rozpadają się. Od początku lat 90. obserwuje się systematyczny wzrost udziału urodzeń pozamałżeńskich wśród młodych matek w Polsce. W 2006 roku urodzenia pozamałżeńskie wśród nastolatek wynosiły 62% (11.875 urodzeń)¹⁹¹.

Pomimo liberalizacji kodeksu obyczajowości seksualnej, Polska należy do krajów o stosunkowo późnym wchodzeniu nastolatków w życie seksualne. Potwierdzają to wyniki międzynarodowych badań prowadzonych przez Światową Organizację Zdrowia. Według nich, w naszym kraju, co dziesiąta dziewczyna i co piąty chłopak w wieku 15 lat ma za sobą inicjację seksualną¹⁹².

Odsetek uczniów wybranych krajów, którzy w wieku 15 lat mieli doświadczenie inicjacji seksualnej

Źródło: J. Ross, E. Godeau, S. Dias, Sexual health, w: Young people's health in context. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2001/2002 survey (ed. Currie C. et al.), Health Policy for Children and Adolescents, No 4, WHO Regional Office for Europe 2004, s. 156, http://www.euro.who.int/eprise/main/who/informationssources/publications/catalogue/20040518_1 (20.09.2007).

¹⁹¹ Rocznik Demograficzny 2007, GUS, Warszawa.

¹⁹² W. Wróblewska, tamże.

Z badań prowadzonych w latach 2004-2006 pod kierunkiem A. Oblacińskiej wśród 16- i 18-latków¹⁹³ wynika, że młodzież rozpoczyna życie seksualne w coraz młodszym wieku. W całej badanej grupie (2.893 osób – 1.490 chłopców i 1.403 dziewcząt) 41,8% chłopców i 32,8% dziewcząt podało, że miało już stosunek płciowy. Wśród 16-latków odsetek chłopców po inicjacji seksualnej był 1,7 razy większy niż dziewcząt, wśród 18-latków różnice zależne od płci są bardzo małe. Częściej przyznawała się do rozpoczęcia życia płciowego młodzież w mieście niż na wsi. Odsetki młodzieży, która odbyła inicjację seksualną były zróżnicowane w zależności od typu szkoły. Były one najmniejsze w liceach ogólnokształcących (33% chłopców, 30% dziewcząt), największe w zasadniczych szkołach zawodowych (odpowiednio 63% i 42%). W tej ostatniej grupie szkół największe były też różnice w częstotliwości inicjacji seksualnej, w zależności od płci. Co czwarty badany nastolatek odbył pierwszy stosunek płciowy w wieku 15 lat lub wcześniej. Częściej odbywali tak wczesną inicjację seksualną chłopcy (32,2%) niż dziewczęta (18,6%), młodzież 16-letnia niż 18-letnia, nieco częściej młodzież zamieszkująca w mieście niż na wsi. Stosunek płciowy w wieku 13 lat lub wcześniej odbyło 6% badanych.

Zachowania seksualne polskiej młodzieży według płci, wieku i miejsca zamieszkania w 2006 r.

Stwierdzenie	Ogółem	Chłopcy w wieku			Dziewczęta w wieku			Miasto	Wieś	
		Ogółem	16 lat	18 lat	Ogółem	16 lat	18 lat			
Odbyli stosunek płciowy (% ogółu badanych)	37,4	41,8	34,9	49,9	32,8	20,6	47,3	38,8	34,6	
Odbyli stosunek płciowy w wieku 15 lat lub wcześniej*	26,4	32,2	48,8	19,4	18,6	28,8	13,9	28,3	22,5	
Liczba partnerów/rek seksualnych	jeden	52,1	40,0	39,6	40,1	68,4	70,3	67,4	53,4	49,4
	dwa	21,6	23,9	23,1	24,8	18,5	17,5	19,3	21,3	22,3
	trzech lub więcej	26,3	36,1	37,3	35,1	13,1	12,9	13,3	25,3	28,3

Źródło: B. Woynarowska, *Zachowania seksualne*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), tamże.

Średni wiek inicjacji seksualnej analizowano tylko w grupie 18-latków. Był on nieco wcześniejszy u chłopców (16,5 lat) niż u dziewcząt (16,8 lat) oraz u młodzieży w mieście niż na wsi. U chłopców wiek ten był podobny we wszystkich typach szkół, natomiast najwcześniej życie seksualne rozpoczynały dziewczęta w zasadniczych szkołach zawodowych.

¹⁹³ B. Woynarowska, *Zachowania seksualne*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), tamże, s. 78-82.

Ponad połowa (52,1%) młodzieży (40,0% chłopców i 70,3% dziewcząt), która rozpoczęła życie seksualne miała do czasu badania jednego partnera seksualnego, ale co czwarty badany (w tym 36,1% chłopców i 13,1% dziewcząt) miał trzech lub więcej partnerów. Sześciu lub więcej partnerów seksualnych miało 8,8% młodych ludzi. Nie stwierdzono istotnych różnic statystycznych w liczbie partnerów seksualnych w zależności od wieku uczniów, ich miejsca zamieszkania oraz typu szkoły.

2.10.4. PORNOGRAFIA I PROSTYTUCJA

Czasami tęsknota za bliskością z drugim człowiekiem, cierpienie z powodu braku więzi uczuciowej powoduje poszukiwanie tej bliskości w formach zastępczych. Żyjemy w czasach, które utrudniają pielęgnowanie więzi międzyludzkich. Kontakty seksualne z prostytutką lub osobą przygodnie spotkaną powiązane są często u młodzieży z piciem alkoholu lub użyciem narkotyku. W określonych sytuacjach stają się substytutem więzi emocjonalnej i bliskości.

Środki masowego przekazu, z którymi styka się młodzież na co dzień przesycone są treściami o charakterze seksualnym. Czasami granica między nimi a pornografią jest bardzo płynna. Wizualizacja i upowszechnianie treści seksualnych są szczególnie widoczne na polskim rynku reklamowym. Są to np.: eksponowanie ciała kobiety jako „podkładu” dla reklamy samochodów, telefonów, kosmetyków; układanie scenariusza reklamy według schematu zbliżenia mężczyzny i kobiety; domyślne układanie sloganów reklamowych (np. „Masz z nią 160 minut za 30 złotych”); wykorzystywanie w reklamach nastolatek, z podkreśleniem ich cielesności i zmysłowości (seksualnej)¹⁹⁴.

Badania M. Jędrzejko przeprowadzone jesienią 2004 r. na grupie 158 uczniów szkół licealnych w Warszawie ujawniły, że 90,5% z nich co najmniej raz w ciągu ostatnich 6 miesięcy odwiedziło jedną ze stron pornograficznych, 81% robi to częściej niż raz w miesiącu, a 55% czyni to najmniej raz w tygodniu¹⁹⁵.

Prostytucja jest skutkiem występowania przede wszystkim czynników społeczno-kulturowych, takich jak demoralizujący wpływ środowiska rówieśniczego, ogólna tendencja

¹⁹⁴ M. Jędrzejko, *Między seksualnością a prostytutką*, w: *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*. Red. nauk. M. Jędrzejko. Pułtusk-Warszawa 2006, s. 43-44.

¹⁹⁵ M. Jędrzejko, *Pornografia w Internecie*, maszynopis niepublikowany, Pułtusk 2004, s. 14. Podaje za: *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny* op. cit., s. 75.

do swobody obyczajów i rozwiązłości seksualnej wśród młodzieży, przede wszystkim jednak przewidywane korzyści, jakie z uprawianego procederu mogą uzyskać usługodawcy.

Zjawiskami szczególnie sprzyjającymi prostytucji są: alkoholizm, przestępczość, konflikty w rodzinie, kłótnie, zdrady, rozwody. Badania wskazują, że w takich środowiskach następuje osłabienie więzi emocjonalnych między członkami rodzin.

Niektóre zagrożenia wynikające z prostytucji to: ryzyko zakażeń HIV, wypaczenie wizji i roli miłości fizycznej, rozwój innych patologii (narkomania, alkoholizm, pornografia), stygmatyzacja, zanik poczucia własnej wartości, konsekwencje psychologiczne, stymulowanie innych przestępstw (handel ludźmi), kontakt ze światem przestępczym. Często te same grupy przestępcze, które kontrolują rynek usług seksualnych czy produkcję pornografii, zajmują się produkcją lub handlem narkotykami.

Z usług prostytutek coraz częściej korzystają młodzi chłopcy, w wieku 16-18 lat, dla których jest to często pierwszy kontakt seksualny z kobietą. Sprzyja temu wiele czynników, które można ująć następująco:

- narastanie wizualizacji seksu (np. w reklamach) i seksualizacja zachowań, które są adresowane do coraz młodszej grupy odbiorców;
- rozwój rynku pornograficznego, umacniającego traktowanie kobiety jak przedmiot;
- ograniczanie nieakceptacji społecznej prostytucji do formalnego oporu moralnego (najniższy jest on w wielkich aglomeracjach);
- seks traktowany nie jako element związku uczuciowego, ale jako część aktywności społecznej.¹⁹⁶

Koszty prostytucji w życiu społecznym i psychicznym młodzieży są następujące:

- wyraźne zawężenie zainteresowań,
- wykształcenie się zachowań instrumentalnych,
- wykształcenie się postawy konsumpcyjnej,
- izolacja od wartościowych środowisk młodzieży, zejście na margines społeczny,
- konsekwencje natury zdrowotnej¹⁹⁷.

M. Jędrzejko i D. Sarzała¹⁹⁸ uważają, że zapobieganiu prostytucji mogłaby służyć szersza działalność edukacyjna związana z przygotowaniem młodzieży do życia seksualnego,

¹⁹⁶ M. Jędrzejko, D. Sarzała, *Jak (czy w ogóle można) zapobiegać prostytucji?*, w: *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*, op. cit., s. 122.

¹⁹⁷ S.P. Elliot, Ch. C. Edwards, S. Wodruff, T. Conway, *On-line Teen Smoking Cessation: what's Porn Got to do With It?*, „*Tabacco Control*” 2001, nr 10, s. 397. Podają za: *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny* op. cit., s. 92.

¹⁹⁸ *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny* op. cit., s. 123.

szczególnie wśród dorastających chłopców. Pierwsze kontakty z prostytutką wynikają nie tylko z potrzeb seksualnych, co z niezrozumienia związków uczuciowych zachodzących między kobietą i mężczyzną. Są konsekwencją pozostawienia problemów dorastania i rozwoju środowisku rówieśniczemu i mass-mediom, a nie zabiegom edukacyjnym i oddziaływaniu rodziców. Zasadne wydaje się więc rozszerzanie działań edukacyjnych wśród chłopców eksponujących podmiotowość kobiety oraz zrozumienie, że seks bez miłości, bez uczucia wyrządza głębokie szkody psychiczne.

Tragiczna sytuacja dzieci jest w rodzinach matek prostytuujących się. Instytucje zajmujące się ofiarami przemocy zdemoralizowanych rodziców notują wiele faktów świadczących o wykorzystywaniu dorastających córek do prostytucji. Jeżeli prostytucja jest jedynym sposobem zarabiania na życie i dziecko od urodzenia wzrasta w tej atmosferze, przyjmuje swój los jako coś nieuniknionego¹⁹⁹. Dzieci są także wykorzystywane przez dorosłych do stręczycielstwa, prowadzają klientów do matki-prostytutki.

Problem prostytucji wiąże się często z przestępstwem jakim jest handel ludźmi. Ofiarami tego przestępstwa są „wszystkie osoby, które w związku z użyciem wobec nich gróźb, zastraszania, oszustwa lub innych form przymusu lub podstępem, zostały wykorzystane do świadczenia usług seksualnych, pornografii, pracy przymusowej, pobrania narządów lub innych form eksploatacji, niezależnie od tego, czy wyraziły na to zgodę, czy nie”²⁰⁰.

Określenie statystycznych rozmiarów handlu ludźmi jest bardzo trudne, ponieważ przestępstwo to charakteryzuje niewielka liczba czynów ujawnionych przez właściwe organy państwa oraz społeczne przekonanie o dużej liczbie przestępstw rzeczywiście popełnionych. Według materiałów edukacyjnych przygotowanych przez Fundację Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu „La Strada”, rozmiary tego zjawiska można porównać do góry lodowej, ze względu na ukazywanie w oficjalnych statystykach tylko niewielkiej jego części²⁰¹. W związku z tym, można mówić tylko o danych szacunkowych, które nie znajdują uzasadnienia i odzwierciedlenia w danych gromadzonych zarówno przez organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości, jak też organizacje pozarządowe. Szacunkowa liczba ofiar handlu ludźmi związanych z Polską jako krajem pochodzenia, przeznaczenia i tranzytu wynosi ponad

¹⁹⁹ I. Jundziłł, *Dziecko – ofiara przemocy*. Warszawa 1993, s. 40.

²⁰⁰ Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Ośrodek Badań Praw Człowieka, Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej IPSiR UW, Warszawa 2006, s. 614. Podaje za: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce*. Materiały do raportu w ramach realizacji Krajowego Programu Zwalczenia i Zapobiegania Handlowi Ludźmi na lata 2005-2006 (opracowanego w Zespole do Spraw Handlu Ludźmi Departamentu Polityki Migracyjnej MSWiA), <http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/393/4726/Ministerstwo> (14.12.2007).

²⁰¹ Fundacja Przeciwko Handlowi Ludźmi i Niewolnictwu „La Strada”, <http://www.strada.org.pl/> (14.12.2007).

15.000 osób rocznie²⁰², podczas gdy dane Prokuratury Krajowej wskazują na 1.708 ofiar w okresie 1995-2005²⁰³. W latach 1998-2006 (w okresie 9 lat) w Polsce liczba przestępstw stwierdzonych związanych z handlem ludźmi przedstawiała się następująco:

- seksualne wykorzystywanie zależności (art. 199 k.k.) – 800 (w 2006 r. – 70),
- zmuszanie do prostytucji (art. 203 k.k.) – 338 (w 2006 r. – 42),
- czerpanie korzyści z cudzego nierządu (art. 204 § 1 i 2 k.k.) – 2.374 (w 2006 r. – 205),
- czerpanie korzyści z nierządu małoletniego (art. 204 § 3 k.k.) – 306 (w 2006 r. – 29).

Spośród 751 ofiar zarejestrowanych w latach 2002-2006, 60 nie ukończyło 15 roku życia. Od 2003 r. liczba takich ofiar zdecydowanie zmniejszyła się. W 2005 r. nie zarejestrowano żadnej ofiary o takich cechach, a w 2006 r. odnotowano ich 19 – stanowiło to podobną wartość jak w latach 2002 i 2003²⁰⁴.

Według badań Fundacji Dzieci Niczyje połowa pracowników Straży Granicznej uważa, że handel ludźmi jest związany z nielegalnym przepływem cudzoziemców przez granice państwowe, a 12% stwierdziło, że znalazło się w sytuacji rodzącej podejrzenie, iż dziecko może być ofiarą handlu. Zła sytuacja ekonomiczna kraju pochodzenia dziecka, konflikty zbrojne, ubóstwo i złe warunki życia należą do czynników zwiększających ryzyko handlu dziećmi. Dlatego dzieci będące ofiarami przemocy, pozbawione częściowo lub całkowicie opieki rodziców, pochodzące z rodzin dysfunkcyjnych, czy mniejszości narodowych mogą stać się ofiarami takich przestępstw. Dziecko, które stało się ofiarą handlu często doświadcza zastraszania (groźba wyrządzenia krzywdy jemu lub osobie bliskiej), uwodzenia (przez zaspokojenie potrzeb miłości i przynależności) lub w przypadku braku bliskich osób opieki (dbanie o podstawowe potrzeby: pożywienie, sen). Działania te mają na celu uzależnienie dziecka od handlarza, co prowadzi do urazów na psychice dziecka²⁰⁵.

W województwie śląskim działa, prowadzone przez s. A. Bałchan, Stowarzyszenie im. Marii Niepokalanej na Rzecz Pomocy Dziewczętom i Kobietom, którego celem jest pomoc dziewczętom i kobietom – ofiarom przemocy seksualnej, fizycznej bądź psychicznej, które trafiły na ulicę bądź przebywają na dworcu. Członkinie Stowarzyszenia (siostry zakonne)

²⁰² M. Lehti, *Trafficking in women and children in Europe*, Heuni Paper No. 18, The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations, Helsinki 2003, s. 10 i 21, <http://www.heuni.fi/uploads/to30c6cixyah11.pdf>. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), The case of Poland, http://www.unodc.org/unodc/trafficking_projects_poland.html - Podaję za Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce...* Op. cit.

²⁰³ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce...* op. cit.

²⁰⁴ Tamże.

²⁰⁵ Fundacja Dzieci Niczyje, *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie*. Materiały informacyjne przygotowane w ramach realizacji Krajowego Programu Zwalczenia i Zapobiegania Handlowi Ludźmi na lata 2005-2006.

pełnią dyżury uliczne w ramach tzw. *streetworkingu*. Oferują wsparcie psychiczne, pomoc medyczną, a na bardziej zaawansowanym etapie pomoc terapeutyczną. Z doświadczeń s. A. Bałchan wynika²⁰⁶, że dziewczęta pracujące na ulicy często są uzależnione od sprawcy, on organizuje ich życie, przez co uczy je bezradności i zależności. Powodem wchodzenia nieletnich w prostytucję nie są zwykle pieniądze, a brak zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych wynikających z nieprawidłowych wzorców i relacji rodzinnych.

2.11. PRZESTĘPCZOŚĆ

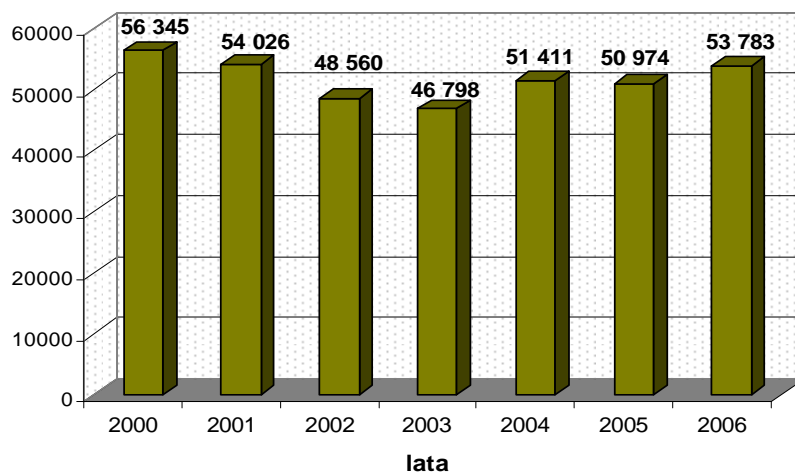
Jednym z przejawów złożonego procesu demoralizacji jest właśnie popełnianie czynów karalnych, które często są skutkiem takich negatywnych zachowań jak: używanie alkoholu lub innych środków odurzających, systematycznego uchylania się od obowiązku szkolnego, uprawiania prostytucji lub włóczęgostwa.

Według statystyk z lat 1990-2006 prowadzonych przez Komendę Główną Policji rok 1995 był okresem najwyższego przyrostu liczby nieletnich sprawców czynów zabronionych w Polsce. Począwszy od 1995 r. liczba ta zasadniczo maleje, choć jeszcze nie osiągnęła stanu najniższego, z 1991 roku. W latach 1997, 2000, 2004 i 2006 liczba nieletnich sprawców wzrastała.

W 2005 roku wśród czynów karalnych najczęściej popełnionych przez nieletnich dominowały te, które były skierowane przeciwko życiu i zdrowiu (uszczerbek na zdrowiu, bójki lub pobicia) oraz przeciwko mieniu (kradzież, kradzież rozbójnicza, rozbój). Sprawcami ich byli w zdecydowanej większości chłopcy, starsi uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów. Większość czynów karalnych była popełniana indywidualnie, ale ich sprawcy często także działali w grupach, również z osobami pełnoletnimi. Popełniane czyny miały znaczny ciężar gatunkowy, charakteryzowały się brutalnością i agresją.

²⁰⁶ Por. *Kobieta nie jest grzechem. Z siostrą Anną Bałchan SMI o problemie prostytucji i nie tylko rozmawia Katarzyna Wiśniewska*. Kraków 2007.

Dynamika nieletnich sprawców czynów zabronionych w Polsce w latach 2000-2006

Źródło: Komenda Główna Policji. *Czyny zabronione nieletnich i dzieci*, <http://www.policja.pl/portal/pol/4/306/>, (1.10.2007).

Czyny zabronione popełnione przez nieletnich w Polsce w latach 2000-2006

Lata	Przestępstwa stwierdzone	Czyny karalne nieletnich	% udziału nieletnich	Osoby podejrzane ogółem	Nieletni sprawcy	% udziału nieletnich
2000	1.266.910	76.442	6,0	405.275	56.345	13,9
2001	1.390.089	69.366	5,0	533.943	54.026	10,1
2002	1.404.229	63.317	4,5	552.301	48.560	8,7
2003	1.466.643	63.239	4,3	557.224	46.798	8,4
2004	1.461.217	70.107	4,8	578.059	51.411	8,8
2005	1.379.962	71.482	5,1	594.088	50.974	8,6
2006	1.287.918	77.515	6,0	587.959	53.783	9,1

Źródło: Tamże.

Przestępstwa popełnione przez nieletnich w Polsce w latach 2000-2006

Rok	Zabójstwo	Uszczerbek na zdrowiu	Udział w bójce lub pobiciu	Zgwałcenie	Kradzież rozbójnicza, rozbój, wymuszenie	Kradzież z włamaniem
2000	16	3.256	1.782	191	12.900	23.069
2001	20	2.853	1.727	166	10.838	16.814
2002	21	2.877	1.697	118	9.537	13.704
2003	7	2.835	1.923	237	9.472	11.238
2004	11	3.260	2.175	95	9.558	10.989
2005	11	3.016	2.147	116	8.081	11.052
2006	19	3.429	2.694	148	8.154	9.419

Źródło: Tamże.

Czyny zabronione nieletnich do lat 13 (dzieci) w Polsce w latach 2000-2006

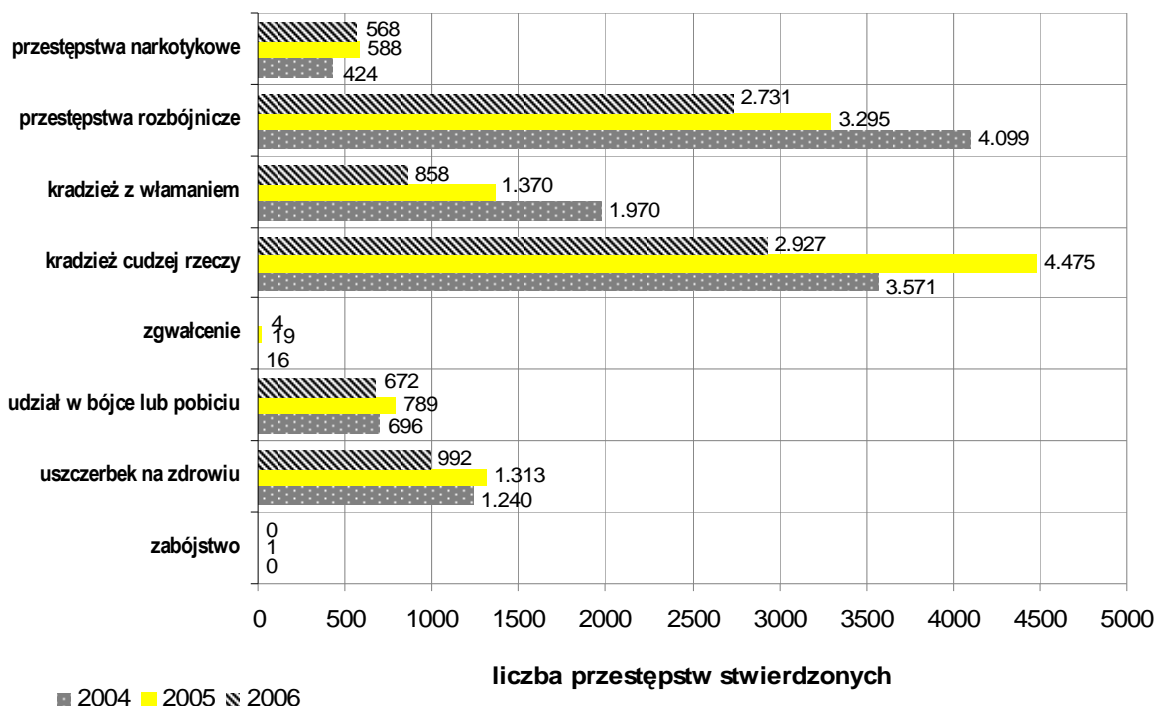
Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Zabójstwo	1	0	0	0	1	0	2
Uszczerbek na zdrowiu	173	184	155	189	219	172	199
Udział w bójce lub pobiciu	105	112	118	133	144	169	163
Zgwałcenie	0	3	2	2	3	1	6
Kradzież rzeczy	525	450	411	451	374	428	455
Kradzież z włamaniem	532	507	466	335	247	212	319
Przestępstwa rozbójnicze*	347	274	212	182	219	175	177
Uszkodzenie rzeczy	376	282	231	240	246	215	212
Przestępstwa narkotykowe	39	9	14	17	25	30	37
Razem przestępstwa o charakterze kryminalnym	2 360	2 097	1 841	1 879	1 873	1 972	1 979
Razem przestępstwa o charakterze gospodarczym	6	5	9	13	23	33	70
Przestępstwa drogowe	27	22	23	25	32	23	14
RAZEM	2 490	2 179	1 931	1 998	1 974	2 085	2 117

* przestępstwa rozbójnicze: rozbój, kradzież rozbójnicza, wymuszenie rozbójnicze.

Czyny zabronione nieletnich do lat 13 nie są uwzględniane w zestawieniu przestępczości ogółem.

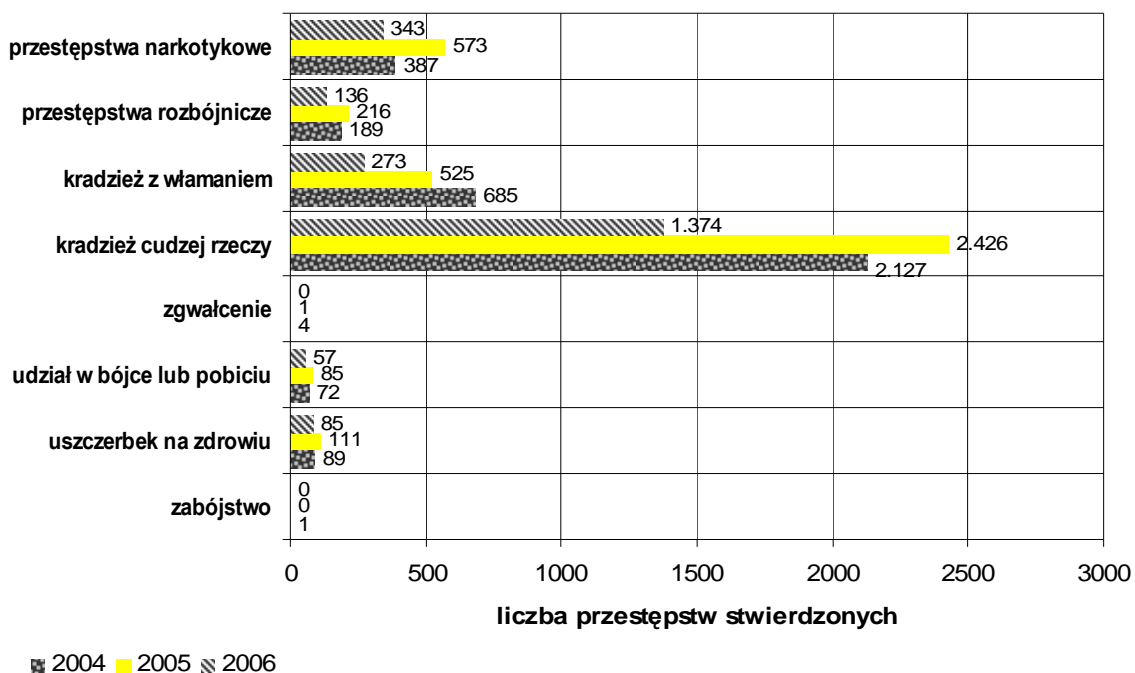
Źródło: Tamże.

Liczba przestępstw stwierdzonych popełnionych na terenie szkoły podstawowej i gimnazjum w Polsce w latach 2004-2006

Źródło: Komenda Główna Policji, *Statystyka przestępczości w szkole*, <http://www.policja.pl/porta/pol/1/4254/> (13.06.2007 r.).

**Liczba przestępstw popełnionych na terenie szkoły średniej i zawodowej
w Polsce w latach 2004-2006**

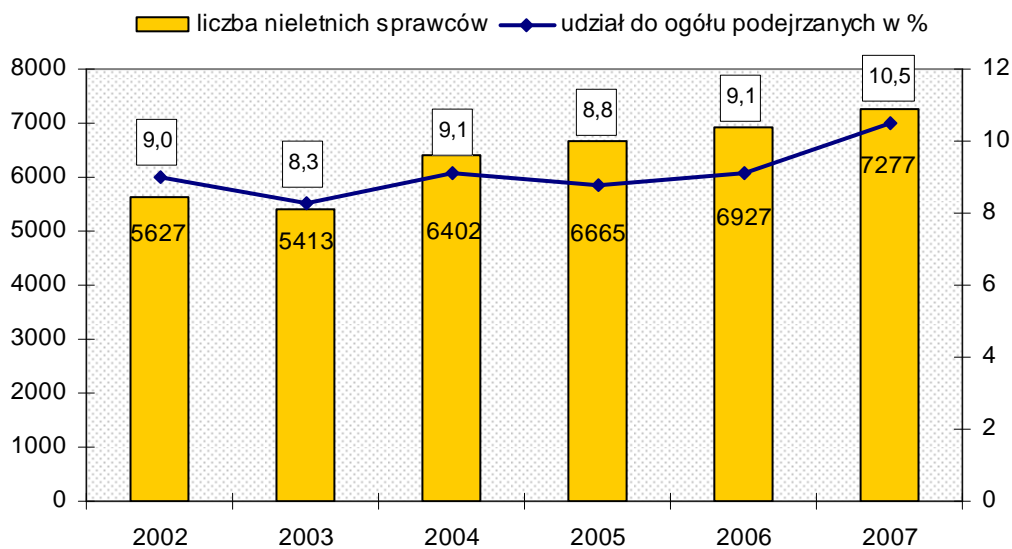
Źródło: Tamże.

W stosunku do lat poprzednich w Polsce w 2006 r. spadła liczba przestępstw stwierdzonych popełnianych na terenie szkół podstawowych i gimnazjów oraz szkół średnich i zawodowych. Spośród przestępstw popełnianych na terenie szkół podstawowych i gimnazjów zanotowano najwięcej kradzieży cudzej rzeczy (2.927), przestępstw rozbójniczych (2.731) oraz przestępstw, których konsekwencją był uszczerbek na zdrowiu (992). Na terenie szkół średnich i gimnazjów liczba przestępstw stwierdzonych była znacznie niższa. Największa ich liczba dotyczyła: kradzieży cudzej rzeczy (1.374), przestępstw narkotykowych (343) oraz kradzieży z włamaniem (273).

W zakresie przestępczości nieletnich, utrzymuje się trend przyrostu liczby nieletnich sprawców czynów zabronionych ustalonych przez Komendę Wojewódzką Policji w Katowicach.

W roku 2006 w porównaniu do 2005 roku, liczba nieletnich sprawców czynów zabronionych nieznacznie rosła. Wzrósł także wskaźnik udziału nieletnich sprawców do ogółu podejrzanych. W rezultacie od 2002 roku odnotowano najwyższą liczbę nieletnich sprawców.

Dynamika nieletnich sprawców czynów zabronionych i ich udział do ogółu podejrzanych w województwie śląskim w latach 2002-2007

Źródło: Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach.

Nieletni sprawcy przestępstw w województwie śląskim w 2006 i 2007 roku

Wybrane rodzaje przestępstw	2006	2007	Różnica w %
Ogółem przestępstw	6927	7277	5,1
Uszkodzenie ciała	419	492	17,4
Bójka lub pobicie	757	884	16,8
Zgwałcenie	26	13	-50
Z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii	536	437	-18,5
Rozbój i wymuszenie rozbójnicze	822	804	-2,2
Kradzież z włamaniem	744	876	17,7
Kradzież mienia	1388	1289	-7,1
w tym samochodu	38	43	13,2
Oszustwo o charakterze kryminalnym	46	50	8,7
Fałszerstwo o charakterze kryminalnym	171	133	-22,2
Razem o charakterze kryminalnym	6565	6943	5,8
Oszustwo o charakterze gospodarczym	33	25	-24,2
Razem o charakterze gospodarczym	75	60	-20
Przestępstwa drogowe	94	75	-20,2

Źródło: Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach

Udział nieletnich sprawców czynów zabronionych w Polsce i w województwie śląskim w latach 2002-2007

Lata	Polska	Woj. śląskie
2002	8,7	9,0
2003	8,4	8,3
2004	8,8	9,1
2005	8,6	8,8
2006	9,1	9,1
2007	10,1	10,5

Źródło: Komenda Główna Policji; Komenda Wojewódzka Policji w Katowicach.

Trzeba jednak pamiętać, że pełna skala przestępczości wśród młodzieży nie jest znana – dane statystyczne zawierają tylko te przypadki, w których Policji udało się ustalić sprawców.

Według danych Komendy Głównej Policji²⁰⁷ w ostatnich latach przede wszystkim na terenie dużych aglomeracji miejskich obserwuje się nowe trendy w zachowaniach dzieci i młodzieży w spędzaniu czasu wolnego. Są to zabawy ekstremalne polegające m. in. na wykonywaniu skoków z dużej wysokości z budynków, zjazdów na deskorolkach po schodach, zjazdów na rowerze lub deskorolce z podestu zbiornika wodnego, pokonywaniu obranej trasy w jak najkrótszym czasie skacząc, wspinając się, robiąc salta na trasie z przeszkodami, skoki z wiaduktu kolejowego na skład wagonów z węglem, przebieganie przed samochodami. Zabawy, choć nie należą do kategorii czynów zabronionych, stanowią poważne zagrożenie dla zdrowia jak i życia młodych ludzi.

2.11.1. SUBKULTURY MŁODZIEŻOWE²⁰⁸

Subkultura (podkultura) to nieformalna grupa osób działająca według odrębnych wzorów i zasad postępowania. Jej członkowie nie przestrzegają zwyczajowo przyjętych w społeczeństwie norm. Osoby należące do podkultur to zazwyczaj ludzie bardzo młodzi, uczniowie szkół średnich, studenci.

²⁰⁷ Komenda Główna Policji, Biuro Prewencji i Ruchu Drogowego, *Raport o zjawiskach patologii społecznej, stanie przestępczości i demoralizacji nieletnich oraz przedsięwzięciach w zakresie prewencji kryminalnej w 2005 roku*, Warszawa 2006, s. 6.

²⁰⁸ Wykorzystano dane Komendy Głównej Policji, Biura Prewencji i Ruchu Drogowego, *Raport o zjawiskach patologii społecznej* op. cit. oraz opracowania I. Teśluk, *Subkultury młodzieżowe*, <http://irenates.webpark.pl/>; A. Zwolińskiego, *Rock*, w: *To już było*. Kraków 1997.; D. Zarebskiej-Piotrowskiej, *Wielki odlot (techno)*, „Charaktery” 1998, nr 9, s. 12-17.

Aktywność grup subkulturowych możemy zaobserwować głównie przy okazji odbywania się imprez kulturalnych i rozrywkowych, happeningów, manifestacji, występów zespołów muzycznych, rozgrywek znaczących klubów sportowych, a także innych imprez masowych, którym niejednokrotnie towarzyszą przypadki naruszania porządku prawnego. Generalnie tego typu aktywności sprzyjają środowiska dużych miast i aglomeracji, które zapewniają młodym ludziom poczucie anonimowości. Tak jak w latach 90. najczęściej członków subkultur młodzieżowych można było spotkać na festiwalu w Jarocinie, tak dziś są oni widoczni na festiwalu „Metalmania”, „Rawa Blues” czy „Przystanek Woodstock”, który jest największą plenerową imprezą rockową w Europie.

W 2005 roku na terenie działania poszczególnych komend wojewódzkich Policji prowadzono rozpoznanie środowisk młodzieżowych w zakresie rozmiarów i działalności subkultur młodzieżowych, które w sposób bezpośredni stwarzają zagrożenie dla ładu i porządku publicznego, jak również zdrowia i życia obywateli. Z przekazanych z Komend Wojewódzkich Policji danych wynika, że w roku 2005 odnotowano ok. 4.000 członków grup subkulturowych, bądź osób z nimi sympatyzujących, czy utożsamiających się. Niektóre grupy nie posiadają zorganizowanej struktury, a ich identyfikacja z nieformalną subkulturą ogranicza się wyłącznie do charakterystycznego stroju, fryzury, noszonych odznak lub emblematów, czy charakteru słuchanej muzyki.

Niemożliwe jest stwierdzenie liczby popełnianych przestępstw/czynów karalnych przez członków subkultur, gdyż policyjne statystyki nie uwzględniają związku popełnionego czynu z faktem przynależności do takiej nieformalnej grupy. Zazwyczaj jednostki terenowe nie stwierdzają jednoznacznego powiązania istniejących subkultur młodzieżowych ze zjawiskami kryminalnymi i faktami naruszenia prawa. Wyjątek stanowią tutaj „pseudokibice” (*szalikowcy*), których działalność przestępcza wyraźnie wynika z ich ideologii. Podobnie wygląda sytuacja z „graficiarzami” i „sprejowcami”, choć w wielu przypadkach, jako źródła ich aktywności nie można wykluczyć pospolitego wandalizmu.

Z nadesłanych do Komendy Głównej Policji raportów wynika, że do najliczniejszych grup subkulturowych na terenie kraju należą „szalikowcy”. Ich aktywność, zdaniem Policji, jest najbardziej widoczna i dotkliwa. Szalikowcy słyną ze spektakularnych starć z Policją na stadionach i poza nimi. Ich celem jest dążenie do konfrontacji z kibicami drużyny przeciwnej. Często oprócz siły fizycznej używają niebezpiecznych narzędzi takich jak: noże, tasaki, kije bejsbolowe, deski powyrywane z ławek czy ogrodzeń oraz płyty chodnikowe. Na trasie przejazdu na mecze – bez monitorowania ich przez Policję dokonują przestępstw i wykroczeń, polegających głównie na uszkodzeniu mienia (na dworcach, stacjach paliw, w

środkach komunikacji publicznej itp.) oraz skierowanych przeciwko życiu i zdrowiu. Obecność opisywanych grup odnotowały w 2005 r. niemal wszystkie komendy wojewódzkie Policji.

Kolejną, choć znacznie mniej liczną grupę, stanowiącą potencjalne zagrożenie dla ładu i porządku publicznego są „skinheadzi”. Ich obecność w 2005 r. została zauważona przez Policję w Białymstoku, Katowicach i Krakowie.

Inną grupą nieformalną, która ma bardzo istotny wpływ na poziom poczucia bezpieczeństwa, szczególnie w blokowiskach dużych miast są „blokersi”. Jest to najczęściej agresywna młodzież, przesiadująca na przybłokowych ławkach, skwerach, czy klatkach schodowych. Swoim zachowaniem stwarza poczucie zagrożenia, zwłaszcza dla osób w podeszłym wieku. Potwierdzają to badania opinii społecznej wskazujące, że spośród zjawisk, które budzą najwięcej obaw społecznych na pierwszym miejscu znalazły się chuligaństwo i wandalizm, dalej zaś agresywna młodzież. „Blokersi” najczęściej z nudy dopuszczają się popełniania czynów karalnych przeciwko mieniu oraz czynów z *ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii* naruszają ład i porządek publiczny oraz łamią elementarne zasady współżycia społecznego. Dużą uciążliwością dla lokatorów jest zaśmiecanie i zanieczyszczanie przez nich klatek schodowych oraz spożywanie w nich alkoholu i zażywanie narkotyków. Obecność omawianej grupy subkulturowej w 2005 r. odnotowano w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Rzeszowie i Szczecinie.

Aktywność innych grup subkulturowych w 2005 r., zdaniem Policji, miała dużo mniejsze znaczenie dla poziomu ładu i porządku publicznego, skali przestępczości oraz poczucia bezpieczeństwa mieszkańców. Zjawiskiem nowym, zaobserwowanym m.in. na terenie Katowic jest pojawienie się, inspirowanych programami telewizyjnymi (np. emitowanym w stacji MTV programem „JACKASS”), grup zajmujących się tzw. zabawami ekstremalnymi. Członkowie tych grup dokonują różnorodnych wyczynów, od „pseudokaskaderskich” (skoki z wysokości, skoki z jadących pojazdów lub na jadące pojazdy) do obscenicznych (obnażanie się w miejscach publicznych, załatwianie w takich miejscach potrzeb fizjologicznych), które utrwalają za pomocą sprzętu video, a następnie rozpowszechniają w Internecie. Motywem działania członków tego typu grup jest wykazanie braku zahamowań oraz strachu w różnych ekstremalnych sytuacjach. Ich działalność ujawniono na terenie Rybnika i Sosnowca.

Do innych nietypowych grup należy postpunkowa, anarchizująca i alterglobalistyczna subkultura „squotersów”, która ma swoją siedzibę (nazywaną „Fabryką”) na terenie warszawskiego Żoliborza. Wykazuje ona silne związki z narkotykami i daje schronienie

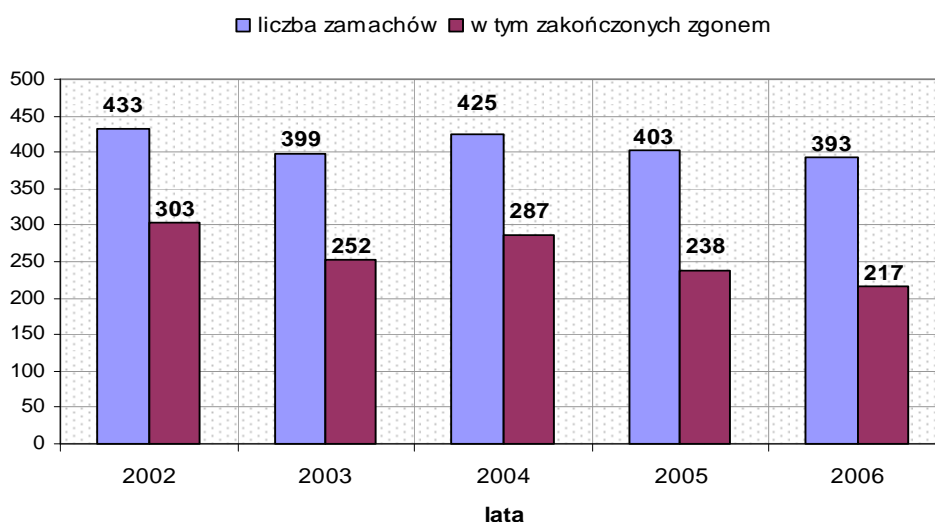
osobom ze skłonnościami do włóczęgostwa. Jednocześnie prowadzi agresywną działalność propagandową w Internecie i w środkach masowego przekazu.

2.11.2. SAMOBÓJSTWA

W 2005 r. w Polsce zanotowano ogółem 6.043 zgonów z powodu samobójstw (*Rocznik Demograficzny 2007*). Liczba zgonów dzieci i młodzieży w wieku 5-19 lat spowodowana tymi przyczynami wynosiła łącznie 304 (dzieci w wieku 5-9 lat – 0; 10-14 lat – 33; 15-19 lat – 271). Chłopcy przeciętnie 3-4 razy częściej niż dziewczęta umierają na skutek samobójstwa, co ma m. in. związek z doбором metody odebrania sobie życia²⁰⁹.

Statystyki KGP pokazują, że w latach 2002 – 2006 notowano rocznie około czterystu zamachów samobójczych u dzieci i młodzieży do 19 roku życia (odpowiednio 453; 401; 427; 405 i 395 – w tym dzieci w wieku 14 lat i młodszych było 57; 52; 55; 56 i 50)²¹⁰.

Samobójstwa dzieci w wieku 10-19 lat w Polsce w latach 2002-2006

Źródło: Komenda Główna Policji, *Statystyki*,
<http://www.policja.pl/portal.php?serwis=pol&dzial=4&id=326&search=48656> (2.10.2007).

²⁰⁹ A. Malczewska, *Rola pedagoga szkolnego w zapobieganiu zachowaniom samobójczym wśród uczniów*, w: *Suicydologia* Tom 2, nr 1, s.100, <http://www.suicydologia.viamedica.pl/> (24.09.2007).

²¹⁰ Komenda Główna Policji, *Statystyki*,
<http://www.policja.pl/portal.php?serwis=pol&dzial=4&id=326&search=48656> (25.09.2007)

Samobójstwo nie jest wynikiem nagłej, jednorazowej decyzji, lecz jest skutkiem długotrwałego procesu narastających konfliktów, urazów, które ostatecznie prowadzą do autodestrukcji²¹¹. Według C. Cekiery prowadzącego badania nad samobójstwami, do determinant psychologicznych i społecznych dokonywania aktów samobójczych należy zaliczyć patologiczną strukturę i funkcje rodziny – rodziny rozbite, zagrożone rozbitiem, rodziny zastępcze. Konflikty w rodzinie i niepowodzenia w szkole, awantury nierzadko z pobiciem w wielu wypadkach okazują się motywem skłaniającym do samobójstwa²¹².

Stan emocjonalny badanej przez C. Cekiery młodzieży sprzed i w czasie próby samobójczej wskazywał na różne formy i przejawy niedostosowania: silne podniecenie, zdenerwowanie, stan rozżalenia, poczucie doznanej krzywdy, zniechęcenie, stan depresji, poczucie bezsensu życia, silne stany agresji i autoagresji²¹³. *Diagnoza społeczna 2007* potwierdza powyższe obserwacje i wylicza czynniki mające wpływ na narastanie skłonności samobójczych. Są to: wzrost stresu życiowego, poczucie osamotnienia, brak przyjaciół oraz brak poczucia, że się jest kochanym i darzonym zaufaniem²¹⁴.

Obok skłonności samobójczych, depresja jest jednym z ważniejszych problemów stwierdzanych wśród nastolatków²¹⁵. Jest to coś więcej niż tylko długotrwałe odczuwanie smutku; w wielu przypadkach prowadzi do zubożenia, uczucia pustki, poczucia braku własnej wartości i apatii, jak też do utraty zdolności do czerpania przyjemności z codziennych zajęć oraz do niezwykle nasilonej drażliwości. Depresja może niezwykle utrudnić wykonywanie nawet najbardziej podstawowych funkcji życiowych, takich jak spanie, jedzenie i myślenie²¹⁶ i jest często podłożem targnięcia się na własne życie. W wieku dziecięcym lub w okresie dojrzewania (adolescencji) jest szczególnie negatywnym doświadczeniem zarówno dla młodej osoby znajdującej się w tym stanie, jak i jej otoczenia, zwłaszcza rodziny. Okres dojrzewania i wchodzenia w dorosłość obfituje w silne uczucia i emocje. Nienadążanie dojrzałości umysłowej i emocjonalnej za biologiczną powoduje niestabilność psychiki i skrajne nastroje²¹⁷. Stany depresyjne wśród dzieci i młodzieży przyczyniają się na ogół do pogorszenia osiągnięć edukacyjnych, do zachowań antyspołecznych, nadużywania alkoholu, narkomanii oraz do ciężkich zaburzeń odżywiania.

²¹¹ C. Cekiery, *Wstęp do wydania polskiego*, w: *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkół*, WHO – PTS, Genewa – Warszawa 2003, s.7.

²¹² C. Cekiery, tamże, s. 8.

²¹³ Tamże, s. 7-8.

²¹⁴ J. Czapiński, T. Panek, (red) *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*, Warszawa 2007, s. 188-190.

²¹⁵ A. Malczewska, *Rola...* op. cit., s.101.

²¹⁶ Nie dla depresji, <http://www.nie-dla-depresji.pl/> (25.09.2007).

²¹⁷ A. Malczewska, *Rola...* op. cit.

4. SYSTEM POMOCY DZIECKU I RODZINIE

Obecny system opieki nad dzieckiem i rodziną obejmuje trójstopniowy sposób oddziaływań na dziecko i rodzinę:

- powszechne oddziaływanie profilaktyczne szkół, instytucji opieki pozaszkolnej, ochrony zdrowia, kultury, sportu, oraz przeciwdziałania kryzysom rodziny,
- opiekę zastępczą w ramach systemu pomocy społecznej,
- opiekę specjalną nad dziećmi z zaburzeniami rozwojowymi i społecznymi, w ramach systemów oświaty i sprawiedliwości²¹⁸.

W realizacji wymienionych działań zasada dobra dziecka stoi zawsze przed zasadą autonomii rodziny i prymatu rodziców w wychowaniu dziecka.

4.1 OPIEKA NAD DZIECKIEM I RODZINĄ W SYSTEMIE POMOCY SPOŁECZNEJ

Wiele dzieci w Polsce doświadcza deficytu środowiska rodziny naturalnej, nie tyle z powodu sieroctwa naturalnego (szacuje się, że sieroty naturalne stanowią ok. 3 - 5% dzieci pozbawionych opieki rodziców)²¹⁹, co ze względu na sieroctwo społeczne będące przyczyną zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych, opuszczenia lub odrzucenia przez rodziców, a także pozbawienia bądź ograniczenia rodzicom prawa do opieki nad dziećmi. Określenie rzeczywistej liczby takich dzieci jest bardzo trudne, ponieważ dane dotyczące tych zagadnień agregowane są w różnych systemach (zwłaszcza oświaty, sprawiedliwości i pomocy społecznej) i częściowo obejmują te same dzieci.

Ze statystyk sądów rodzinnych, można wyczytać, że w Polsce od 2000 r. systematycznie rośnie liczba orzeczeń pozbawiających, zawieszających lub

²¹⁸ T. Polkowski, *Standardy usług profilaktyczno-opiekuńczych*, w: *Problemy opiekuńczo-wychowawcze 1999*, nr 5, s. 9-10. Podaję za B. Zasepą, *Rodzinne i instytucjonalne formy wspierania rodziny dysfunkcyjnej i niewydolnej wychowawczo*, w: J. Sztumski (red.) *Pokolenie wygranych. Ciąg dalszy badań nad sytuacją dzieci i młodzieży w procesie transformacji*, Katowice 2006, s. 77-78.

²¹⁹ A. Kelm, *Węzłowe problemy...* op. cit., s. 67; J. Szymańczak, *System opieki nad dzieckiem w Polsce*, Biuro Studiów i Ekspertyz Kancelarii Sejmu, Informacja nr 625, <http://www.biurose.sejm.gov.pl/teksty/i-625.htm> (17.04.2008 r.); J. Szczepaniak, *Problem zwalczania i kompensacji sieroctwa społecznego w Polsce*, Uniwersytet Rzeszowski, http://www.univ.rzeszow.pl/ekonomia/Zeszyt4/36_szczepaniak.pdf (17.04.2008 r.).

ograniczających władzę rodzicielską – w 2000 r. było ich 17,4 tys., w 2006 r. już 28,3 tys.²²⁰, w tym 4,2 tys. w województwie śląskim²²¹.

Osób małoletnich, których rodzicom ograniczono władzę rodzicielską w 2006 r. w Polsce było 163,8 tys., z czego 22,0 tys. w województwie śląskim. W tym samym roku liczba osób małoletnich pozostających pod opieką sądu ze względu na sieroctwo naturalne oraz zawieszenie bądź pozbawienie rodziców władzy rodzicielskiej wynosiła w Polsce 25,5 tys., w tym 3,2 tys. w województwie śląskim²²².

Skalę wielkości problemów związanych z całkowitym lub częściowym pozbawieniem dzieci opieki rodziców mogą przybliżyć również dane dotyczące liczby dzieci objętych opieką dzienną i całodobową w systemie pomocy społecznej. W ostatnich latach w Polsce liczba ta jest względnie stała i kształtuje się na poziomie ok. 140 tys. W 2006 r. w kraju opieką w systemie pomocy społecznej objęto 138,3 tys. dzieci. W województwie śląskim obserwuje się systematyczny wzrost liczby takich dzieci – w roku 2002 było ich 13,6 tys., w 2003 r. – 14,0 tys.; w 2004 r. – 17,2 tys.; w 2005 r. – 19,3 tys., a w roku 2006 – 19,6 tys. (tj.14% ogólnej ich liczby w kraju). W 2007 r. w województwie śląskim było to 19,8 tys. osób, w tym;

- 3.780 dzieci w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (w tym 210 w placówkach typu rodzinnego),
- 9.450 dzieci w rodzinach zastępczych,
- 6.577 dzieci w dziennych placówkach opiekuńczo-wychowawczych²²³.

Trzeba dodać, że na terenie województwa śląskiego w domach pomocy społecznej mogło przebywać ok. 1,3 tys. dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie²²⁴.

Jednocześnie w roku szkolnym 2006/2007 opieką różnego typu placówek oświatowo-wychowawczych funkcjonujących w systemie oświaty na terenie województwa śląskiego (takich jak specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, specjalne ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, ośrodki socjoterapii, ośrodki rewalidacyjno-

²²⁰ Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości – dane statystyczne z sądów okręgowych wg stanu na dzień 31.12.2006 r., <http://ms.gov.pl/statystyki/2006.php> (18.04.2008 r.).

²²¹ Dane niepełne wg stanu na dzień 31.12.2006 r., udostępnione przez Sądy Okręgowe w Gliwicach, Katowicach i Zawierciu oraz Sąd Rejonowy w Bielsku-Białej i Żywcu.

²²² Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości – dane statystyczne... op. cit.

²²³ Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002–2006. Stan na koniec roku, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

²²⁴ Informacja z dnia 16.01.2008 r., dotycząca liczby i rodzaju domów pomocy społecznej i całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych spełniających obowiązujące standardy oraz prowadzone w oparciu o zezwolenia warunkowe. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

wychowawcze oraz świetlice szkolne) – objęto ponad 100 tys. dzieci i młodzieży, w tym 98 tys. korzystało z zajęć w świetlicach szkolnych²²⁵.

Pomoc społeczna ma na celu *umożliwienie rodzinom przezwyciężenia trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości* (art. 2 ustawy z dnia 12.03.2004 o pomocy społecznej – Dz. U. Nr 64, poz. 593 ze zm.). Akcentuje ona podmiotowość dziecka i rodziny²²⁶ opierając się na zasadach pomocniczości, personalizmu, stałości opieki, poszanowania prawa dziecka do życia w rodzinie, z uwzględnieniem prymatu rodziców w wychowaniu dziecka oraz poszanowania praw rodziców²²⁷.

Zadania dotyczące opieki nad rodziną i dzieckiem szczegółowo określa rozdział czwarty cyt. ustawy. Rodzinom mającym trudności w pełnieniu swoich funkcji oraz dzieciom pochodzącym z tych rodzin udziela się pomocy, w szczególności w postaci poradnictwa i terapii rodzinnej²²⁸, pracy socjalnej, zapewnienia dzieciom opieki i wychowania poza rodziną, świadczeń pieniężnych lub rzeczowych. Ponadto rodzina może otrzymać pomoc specjalisty przygotowanego do pracy z rodziną lub w środowisku lokalnym, placówki opiekuńczo-wychowawczej wsparcia dziennego, czy innego podmiotu dającego potrzebne wsparcie dziecku i rodzinie.

Dzieci pozbawione częściowo lub całkowicie opieki rodzicielskiej mogą otrzymać opiekę i wychowanie w rodzinach zastępczych bądź adopcyjnych lub w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Zapewnienie opieki i wychowania takim dzieciom oraz dzieciom niedostosowanym społecznie polega również na:

- tworzeniu i wdrażaniu programów pomocy dziecku i rodzinie,
- pomocy w integracji ze środowiskiem młodzieży opuszczającej różnego typu placówki opieki zastępczej, mającej trudności w przystosowaniu się do życia (m.in. w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych i zatrudnienia),
- organizowaniu specjalistycznego poradnictwa rodzinnego i terapii rodzinnej, udzielaniu świadczeń takich jak pomoc pieniężna lub rzeczowa.

²²⁵ *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007*, GUS, Warszawa 2007,

http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_oswiata_wychowanie_2006-2007.pdf (17.09.2007).

²²⁶ Rodzina jako podstawowa komórka społeczeństwa oraz naturalne środowisko rozwoju i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, powinna być otoczona niezbędną ochroną oraz wsparciem, aby mogła w pełnym zakresie wypełniać swoje obowiązki w społeczeństwie (z Preambuły do *Konwencji o prawach dziecka* przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku – Dz. U. z 1991 roku, nr 120, poz. 526 ze zm.).

²²⁷ M. Kaczmarek, *Reforma systemu opieki zastępczej. Założenia a rzeczywistość*, w. A. Kwak (red.) *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*, Warszawa 2006, s. 18-19.

²²⁸ Rozumianej jako działania psychologiczne, pedagogiczne i socjologiczne, mające na celu przywrócenie rodzinie zdolności do wypełniania jej zadań.

Celem nadrzędnym organizowania oraz udzielania pomocy dziecku i rodzinie jest kompleksowe wspieranie i reintegracja rodziny. Wiąże się to z potrzebą współdziałania wielu służb, zwłaszcza pomocy społecznej, oświaty, zdrowia, policji, wymiaru sprawiedliwości oraz działaczy organizacji pozarządowych, parafii, czy wolontariuszy²²⁹.

Wraz z reformą samorządową, w 1999 r. reorganizacji poddano system pomocy dziecku i rodzinie. W konsekwencji przekazania z resortu edukacji do pomocy społecznej zadań dotyczących organizowania i prowadzenia różnych form opieki zastępczej – nowopowstałym wówczas samorządom powiatowym powierzono rolę koordynatora tego systemu. Od 2005 r. ustawodawca wyłączył placówki resocjalizacyjne spośród placówek opiekuńczo-wychowawczych włączając je do systemu oświaty²³⁰. Zmiany legislacyjne miały doprowadzić z końcem 2006 r. do zmniejszenia liczby i wielkości placówek socjalizacyjnych, wzrostu liczby dzieci powracających do rodzin naturalnych z opieki zastępczej, rozwoju systemu rodzin zastępczych zawodowych i otoczenia instytucjonalnego, wspierającego reformowany system oraz rozwinięcia pracy z rodziną²³¹.

Z kolei rezultatem procesu decentralizacji finansów publicznych²³² była zmiana struktury wydatków przeznaczonych na zadania własne i zlecone w gminach i powiatach. W 2006 r. w województwie śląskim środki na świadczenia pomocy społecznej w ramach zadań własnych gmin stanowiły 73%, a w ramach zadań zleconych 27%. W przypadku powiatów było to odpowiednio 95% i 5%²³³. Konsekwencją reformy finansów publicznych było też rozszerzenie zakresu kompetencji samorządów terytorialnych, w tym w obszarze pomocy społecznej, ale i zwiększenie ich suwerenności i odpowiedzialności za prowadzenie polityki społecznej. W praktyce system ten ujawnił niedociągnięcia związane z niespełnieniem niektórych standardów europejskich, m.in. nieprzestrzeganie zasady adekwatności zasilania

²²⁹ A. Łopatka zwraca uwagę, że dziecko ma prawo do wychowania w rodzinie, a więc do kontaktu i przebywania razem ze swoimi rodzicami oraz do optymalnego rozwoju, jakie zapewnić może środowisko rodzinne, *Dziecko – jego prawa człowieka*, Warszawa 2000, s. 60; art. 2 *Protokołu Nr 1 do Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności* z 20.03.1952 r. ratyfikowany 08.04.1994 r. (Dz. U. z 1995, Nr 36 poz. 175 ze zm.). Zadania własne i zlecone gminy wymienione są w art. 17 i 18; zadania powiatu w art. 19 i 20 cyt. ustawy o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593 ze zm.).

²³⁰ Ustawa z dnia 27.06.2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2003 r. Nr 137, poz. 1304 ze zm.).

²³¹ M. Kaczmarek: *Stan opieki zastępczej „na półmetku” wdrażania reformy. Z perspektywy standardów prawa*, w M. Raćław-Markowska, S. Legat (red.): *Opieka zastępcza nad dzieckiem i młodzieżą – od form instytucjonalnych do rodzinnych*, Warszawa 2004, s. 138, podają za M. Raćław-Markowska (red.) *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa 2005, s. 9.

²³² *Wynikających z wdrożenia ustawy z dnia 13.11.2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego* (Dz. U. nr 203, poz. 1966 ze zm.).

²³³ Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Bilans potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie śląskim w latach 2006-2007*.

finansowego do zakresu przekazywanych zadań²³⁴. Choć środki przeznaczane na pomoc społeczną i pozostałe zadania z zakresu polityki społecznej stanowiły wówczas i stanowią nadal znaczną część wydatków samorządów lokalnych, nie są one wystarczające. W 2006 r. w województwie śląskim z ogółu wydatków na te zadania gminy przeznaczyły 14,4% (w 2005 r. - 12,9%), a powiaty i miasta na prawach powiatu 16,3% (w 2005 r. - 16,5%)²³⁵.

Dużym utrudnieniem okazały się przepisy drobiazgowo regulujące sposób realizacji niektórych zadań własnych, szczególnie w tych dziedzinach, które przekazano do realizacji samorządom bez wystarczających środków finansowych – dotyczy to zwłaszcza pomocy społecznej²³⁶. Taki stan rzeczy potwierdzają ogólnopolskie badania prowadzone przez Instytut Spraw Publicznych, które wskazują na występowanie przeszkód w procesie budowania systemu pomocy dziecku i rodzinie, głównie legislacyjnych i wynikających z braku wystarczających środków na optymalne realizowanie zadań powierzonych gminom i powiatom²³⁷.

Gminy i powiaty województwa śląskiego również doświadczają rozmaitych trudności w realizacji zadań z obszaru pomocy społecznej. W ich ocenie, dokonanej w ramach przeprowadzonego przez Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie śląskim w latach 2006-2007* – trudności te wynikają m. in. z niespójności przepisów prawnych, niewystarczających zasobów kadrowych i infrastrukturalnych oraz niewystarczających środków finansowych. Wśród obszarów o najniższym stopniu zaspokojenia potrzeb w 2007 r., w zakresie środków na świadczenia realizowane w ramach zadań własnych gmin, ośrodki pomocy społecznej wskazały „inne zasiłki celowe i w naturze”, „odpłatność gminy za pobyt mieszkańca w domu pomocy społecznej” oraz „zasiłki okresowe”, a w ramach zadań zleconych – „specjalistyczne usługi opiekuńcze dla osób z zaburzeniami psychicznymi”²³⁸. Powiatowe centra pomocy rodzinie zgłosiły obszary związane z potrzebami systemu pomocy dziecku i rodzinie.

²³⁴ *Przesłanie XVIII Konferencji Wójtów, Burmistrzów, Prezydentów, Starostów i Marszałków w 15. lecie odrodzenia samorządu terytorialnego w Polsce*, www.miasta-polskie.pl (03.12.2007 r.)

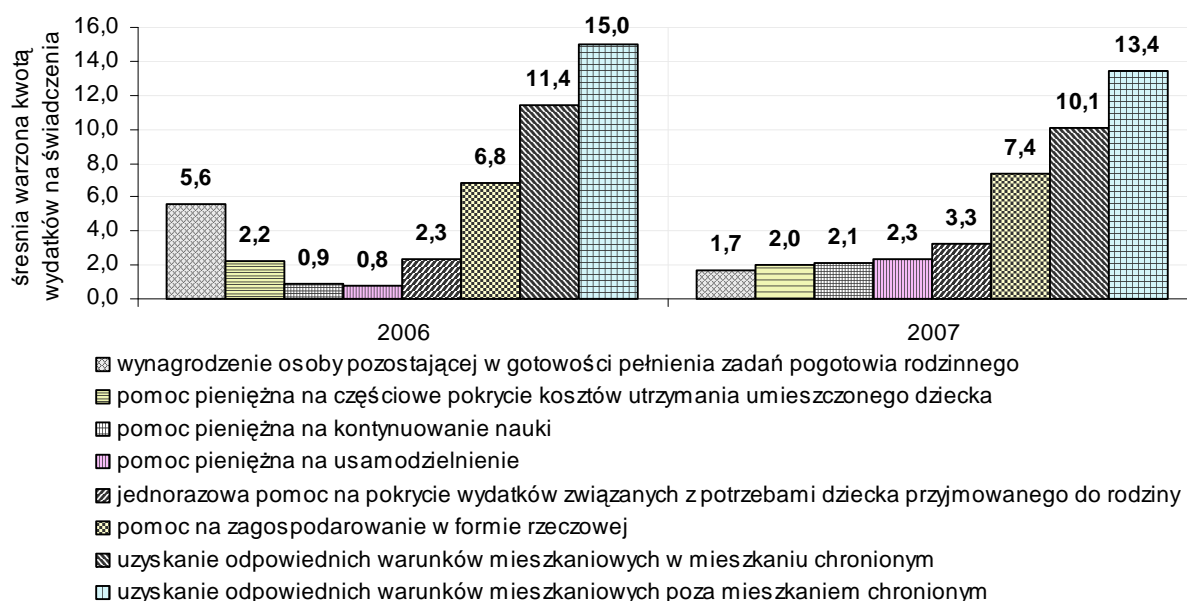
²³⁵ *Roczniki statystyczne województwa śląskiego. Podregiony, powiaty, gminy 2006 i 2007*. Urząd Statystyczny w Katowicach 2006 i 2007.

²³⁶ *Przesłanie XVIII Konferencji Wójtów...* op. cit.

²³⁷ M. Raclaw-Markowska, M. Rymśa, *Zreformowany system pomocy dziecku i rodzinie w Polsce*, w: *Analiza i Opinie 2005* (41), www.isp.org.pl – szczegółowe analizy systemu pomocy dziecku i rodzinie znajdują się w publikacji M. Raclaw-Markowskiej (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie...* op. cit. oraz w artykule tej autorki, *System pomocy rodzinom i dzieciom jako narzędzie przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu*, w: L. Frąckiewicz (red.), *Wykluczenie społeczne*. Katowice, 2005, s. 293-304.

²³⁸ Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Bilans potrzeb w zakresie pomocy społecznej w woj. śląskim w latach 2007-2008*.

Wskazane przez PCPR województwa śląskiego obszary o najniższym stopniu zaspokojenia potrzeb w zakresie środków na świadczenia realizowane w ramach zadań powiatu w latach 2006 i 2007²³⁹

Źródło: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Bilans potrzeb w zakresie pomocy społecznej w woj. śląskim w latach 2006-2007 oraz w latach 2007-2008*.

4.2. LOKALNA POLITYKA SPOŁECZNA NA RZECZ DZIECKA I RODZINY

Gminne i powiatowe strategie rozwiązywania problemów społecznych, które identyfikują problemy występujące w obszarach określonych ustawą o pomocy społecznej, stanowią podstawy do planowych działań samorządów w zakresie pomocy i integracji społecznej osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka (art. 17 ust.1 pkt 1 i art. 19 ust.1 pkt 1). Wyniki *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w latach 2007-2008* wykazały, że na koniec 2007 r., 125 gmin województwa śląskiego miało opracowaną gminną strategię rozwiązywania problemów społecznych (84% ogółu gmin), a w 19 trwały prace nad przygotowaniem tego dokumentu. Natomiast powiatowa strategia przyjęta była w 34 na 36 powiatów (94% ogółu powiatów).

Z racji powierzonych zadań powiatowe centra pomocy rodzinie faktycznie pełnią rolę koordynatora systemu pomocy dziecku i rodzinie, dlatego ważne jest by powiatowe strategie

²³⁹ Średnie ważone kwoty środków wydatkowanych na świadczenia odpowiednio w 2006 i 2007 r. – respondenci wskazali obszary, w których stosunek zasobów do potrzeb był najmniejszy. Pomiedzy poszczególne pozycje rozdzielili 100 punktów (im trudniejsza sytuacja, tym większa liczba punktów).

rozwiązywania problemów społecznych uwzględniały potrzeby w zakresie przekształcania instytucjonalnego systemu opieki zastępczej w system o charakterze rodzinnym oraz osiągnięcia właściwych standardów opieki i wychowania. Na siedemnaście dostępnych w Internecie powiatowych strategii z terenu województwa śląskiego, wszystkie uwzględniają podejmowanie działań w powyższym zakresie.

4.3. ZASOBY INSTYTUCJONALNE

Optymalna realizacja zadań na rzecz dziecka i rodziny wymaga odpowiedniej infrastruktury składającej się z różnorodnych specjalistycznych placówek służących profesjonalnemu wsparciu rodziny, tak by sytuacja dziecka w rodzinie uległa poprawie. Dopiero gdy te działania nie przyniosą oczekiwanych rezultatów można rozważyć potrzebę zabrania dziecka z niewydolnej lub patologicznej rodziny²⁴⁰.

Z analizy sprawozdań Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej za lata 2002-2007 wynika, że województwo śląskie (obok mazowieckiego, dolnośląskiego, małopolskiego i wielkopolskiego) należy do regionów o dość dobrze rozbudowanej i dynamicznie rozwijającej się infrastrukturze placówek specjalistycznego wsparcia. Funkcjonuje tu 167 ośrodków pomocy społecznej (w tym 19 w powiatach grodzkich) pełniących rolę koordynatorów zadań pomocy społecznej w gminach i 17 powiatowych centrów pomocy rodzinie (w powiatach ziemskich), a także pracujące z dzieckiem i rodziną liczne placówki specjalistyczne, zdefiniowane w ustawie o pomocy społecznej.

Placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego działają w najbliższym środowisku lokalnym dziecka na rzecz wsparcia funkcji opiekuńczych rodziny. Pobyt w nich jest dobrowolny i nieodpłatny, a rodzice/opiekunowie dzieci zobowiązani są do czynnego uczestnictwa w działaniach wychowawczych organizowanych przez te placówki. Wymienia się placówki: **opiekuńcze** – prowadzone w formie kół zainteresowań, świetlic, klubów, ognisk wychowawczych, pomagające dzieciom w pokonywaniu trudności szkolnych i organizujące czas wolny; **specjalistyczne** – realizujące programy psychokorekcyjne lub psychoprofilaktyczne (terapia pedagogiczna, psychologiczna, rehabilitacja, resocjalizacja – art. 71).

Całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze zapewniają dzieciom całkowicie bądź częściowo pozbawionych opieki rodzicielskiej całodobową ciągłą lub okresową opiekę i wychowanie oraz zaspakajają ich niezbędne potrzeby bytowe, rozwojowe (emocjonalne, społeczne, religijne), a także zapewniają korzystanie z przysługujących na podstawie odrębnych przepisów świadczeń zdrowotnych i kształcenia. Koszty przebywania w tych placówkach ponoszą rodzice lub opiekunowie (zgodnie z art.81). Rozróżnia się placówki: **interwencyjne** – dla dzieci znajdujących się w sytuacji kryzysowej; **rodzinne** – zapewniające opiekę i wychowanie w warunkach zbliżonych do domu rodzinnego; **socjalizacyjne** – dla dzieci, dla których nie znaleziono rodzinnej opieki zastępczej; **wielofunkcyjne** – łączące działania interwencyjne, socjalizacyjne i inne na rzecz pomocy dziecku i rodzinie (art. 80).

²⁴⁰ B. Passini, *Opieka nad dzieckiem i polityka społeczna*, w: Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze, 2000 nr 4. Podają za M. Kaczmarek, *Reforma systemu opieki zastępczej. Założenia a rzeczywistość*. Artykuł na podstawie materiałów przygotowanych do publikacji w ramach badań ISP, www.frs.pl/materiały.php (29.05.2006 r.)

Mieszkania chronione przygotowują osoby tam przebywające, pod opieką specjalistów, do prowadzenia samodzielnego życia. Przeznaczone są m. in. dla osób usamodzielnianych opuszczających różne formy opieki zastępczej, m. in. placówki opiekuńczo-wychowawcze, rodziny zastępcze schroniska, zakłady poprawcze (art. 53).

Ośrodki interwencji kryzysowej służą osobom i rodzinom w sytuacjach uzasadnionych natychmiastową specjalistyczną pomocą psychologiczną, poradnictwem socjalnym lub prawnym, oraz krótkoterminowym schronieniem (do 3 miesięcy) – bez względu na posiadany dochód (art. 47).

Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze prowadzą poradnictwo dla dzieci i rodziców oraz terapię rodzinną dla rodziców dzieci umieszczonych w placówkach opieki zastępczej. Współpracują z placówkami rodzinnymi w zakresie okresowej oceny sytuacji dzieci w nich przebywających. Prowadzą działalność diagnostyczno-konsultacyjną na rzecz pozyskania, szkolenia i kwalifikowania osób zgłaszających gotowość pełnienia funkcji rodzin zastępczych, prowadzenia placówek rodzinnych i przysposobienia dziecka. Szkolą i wspierają rodziców zastępczych, osoby prowadzące placówki rodzinne i rodziców naturalnych dzieci objętych tymi formami opieki. Wspierają rodziny naturalne w wypełnianiu ich funkcji opiekuńczo-wychowawczych poprzez prowadzenie poradnictwa rodzinnego i terapii rodzinnej (art. 82).

Jednostki specjalistycznego poradnictwa prowadzą poradnictwo prawne, psychologiczne i rodzinne dla osób i rodzin mających trudności lub wykazujących potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych, bez względu na posiadany dochód. Placówki te specjalizują się w pomocy rodzinom naturalnym, zastępczym i adopcyjnym oraz w terapii rodzinnej (art. 46).

Rodziny zastępcze zapewniają dziecku warunki rozwoju i wychowania odpowiednie do jego stanu zdrowia i poziomu rozwoju (warunki bytowe, możliwości rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, zaspokojenia indywidualnych potrzeb, właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań oraz odpowiedniego wypoczynku i organizacji czasu wolnego). Podstawowe typy rodzin zastępczych: **spokrewnione** z dzieckiem, **niespokrewnione** i **zawodowe niespokrewnione** z dzieckiem. Te ostatnie dzielą się na: **wielodzietne** dla umieszczanych w tym samym czasie od 3 do 6 dzieci (w przypadku konieczności umieszczenia liczego rodzeństwa liczba dzieci może się zwiększyć); **specjalistyczne** dla dzieci niedostosowanych społecznie albo z różnymi dysfunkcjami, problemami zdrowotnymi wymagającymi szczególnej opieki i pielęgnacji (w tym samym czasie może wychowywać się max 3 dzieci); **o charakterze pogotowia rodzinnego** dla max 3 dzieci na pobyt okresowy do czasu unormowania sytuacji życiowej dziecka, nie dłużej niż na 12 miesięcy (w szczególnie uzasadnionych przypadkach pobyt dziecka można przedłużyć max o kolejne 3 miesiące – art. 74).

4.3.1. PLACÓWKI SPECJALISTYCZNE W WOJEWÓDZTWIE ŚLĄSKIM

Placówki specjalistyczne prowadzone są przez samorządy gminne i powiatowe oraz podmioty niepubliczne, takie jak organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne²⁴¹. Trzeci sektor jest ważnym partnerem społecznym w zakresie organizowania i udzielania pomocy dziecku i rodzinie. W 2006 r. spośród blisko 60 tys. zarejestrowanych organizacji pozarządowych w kraju, ponad 5,9 tys. (10%) zlokalizowanych było w województwie śląskim (5,3 tys. stowarzyszeń i 0,6 tys. fundacji) – obecnie 629 z nich posiada status organizacji pożytku publicznego (tj. 9% wszystkich tego typu organizacji pozarządowych w kraju – dane Ministerstwa Sprawiedliwości, stan na dzień 25.03.2008 r. – www.opp.ms.gov.pl). Około

²⁴¹ Art. 2 ust. 2 cyt. ustawy o pomocy społecznej.

11% organizacji pozarządowych w województwie śląskim utożsamiało się z działaniami na polu usług socjalnych i pomocy społecznej²⁴². Jednakże województwo śląskie (obok świętokrzyskiego, opolskiego i kujawsko-pomorskiego) należało do regionów o najniższej liczbie stowarzyszeń i fundacji w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców – wskaźnik ten wynosił 12,6 (najwyższy w województwie mazowieckim wynosił – 19,3)²⁴³. Na koniec 2007 r. w Internetowej Bazie Informacyjnej Służb Społecznych *IBISS* (www.ibiss.org.pl), ujęte były informacje o 368 organizacjach pozarządowych działających w obszarze społecznym, w tym na rzecz dziecka i rodziny (na rzecz: dzieci – 192; na rzecz rodzin: z problemem alkoholowym – 69, dysfunkcyjnych – 55, wielodzietnych – 31, z osobą niepełnosprawną – 17, niepełnych – 13).

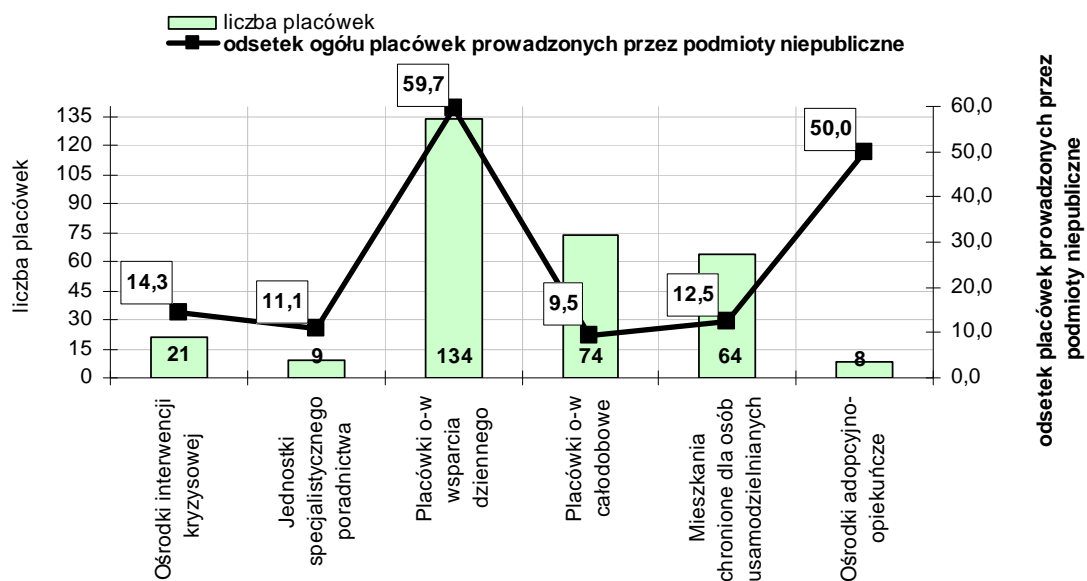
Samorząd Województwa Śląskiego współpracuje z organizacjami pozarządowymi działającymi w obszarze polityki społecznej (w tym profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych). W latach 2000-2007 podmioty te zrealizowały ogółem 947 projektów dofinansowanych z budżetu Województwa Śląskiego. Najliczniejszą kategorię beneficjentów projektów wyłonionych w trybie konkursowym stanowiły osoby i rodziny będące w sytuacji kryzysowej, osoby skrajnie ubogie oraz osoby bezdomne, następnie osoby niepełnosprawne oraz dzieci i młodzież ze środowisk niewydolnych wychowawczo.

W 2007 r. na terenie województwa śląskiego podmioty niepubliczne prowadziły 33,2% ogółu placówek specjalistycznych działających w systemie wsparcia dziecka i rodziny. Największy ich udział odnotowano w prowadzeniu dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych i ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, a najmniejszy w prowadzeniu całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych.

²⁴² J. Herbst, *Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2006*. Warszawa 2006, s. 7. Badanie przeprowadzone zostało w okresie kwiecień – sierpień 2006 przez Centrum Badania Opinii Społecznej, na zlecenie Stowarzyszenia Klon/Jawor, na reprezentatywnej, losowej próbie 1043 organizacji pozarządowych. W województwie śląskim i opolskim w badaniu wzięło udział 207 organizacji pozarządowych.

²⁴³ M. Gumkowska, J. Herbst, *Podstawowe fakty o organizacjach pozarządowych. Raport z badania 2006*, Warszawa 2006, s.11-12.

Odsetek prowadzonych przez podmioty niepubliczne placówek specjalistycznych działających w systemie wsparcia dziecka i rodziny w województwie śląskim – stan na dzień 31.12. 2007 r.

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Ogólny stan zasobów na koniec 2007 r. przedstawia poniższa tabela.

Specjalistyczne instytucje działające w systemie pomocy dziecku i rodzinie na terenie województwa śląskiego finansowane z budżetów gmin i powiatów wg stanu na dzień 31.12.2007r.

Rodzaje instytucji	Ogółem			Instytucje o zasięgu						w tym: prowadzone przez podmiot					
				lokalnym			ponadlokalnym			publiczny			niepubliczny		
	placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci
Ośrodki interwencji kryzysowej	21	258	4 257	11	134	2793	10	124	1 464	18	217	4 119	3	41	138
Jednostki specjalistycznego poradnictwa, w tym:	9	-	6 569	6	-	5753	3	-	816	8	-	4 692	1	-	1 877
poradnictwa rodzinnego w tym:	9	-	6 569	6	-	5 753	3	-	816	8	-	4 692	1	-	1 877
dla rodzin naturalnych	3	-	572	2	-	536	1	-	6	3	-	572	-	-	-
dla rodzin zastępczych i adopcyjnych	2	-	491	1	-	479	1	-	12	2	-	491	-	-	-
terapii rodzinnej	6	-	5 506	3	-	4 738	3	-	768	5	-	3 629	1	-	1 877
Placówki opiekuńczo-wychowawcze, w tym placówki:	208	7 785	10 357	68	2 034	3 121	140	5 751	7 236	121	3 971	5 887	87	3 814	4 470
Wsparcia dziennego, w tym placówki:	134	5 273	6 577	68	2 034	3 121	66	3 239	3 456	54	1 656	2 512	80	3 617	4 065
opiekuńcze	64	3 122	3 329	-	-	-	64	3 122	3 329	8	288	387	56	2 834	2 943
specjalistyczne	4	194	289	-	-	-	4	194	289	3	129	219	1	65	70
Opieki całodobowej, w tym placówki:	74	2 512	3 780	-	-	-	74	2 512	3 780	67	2 315	3 375	7	197	405
interwencyjne	6	230	475	-	-	-	6	230	475	5	218	453	1	12	22
rodzinne	26	193	210	-	-	-	26	193	210	25	187	204	1	6	6
socjalizacyjne	25	1 093	1 688	-	-	-	25	1 093	1 688	21	937	1 347	4	156	341
wielofunkcyjne	17	996	1 407	-	-	-	17	996	1 407	16	973	1 371	1	23	36
Mieszkania chronione dla osób usamodzielnianych*	64	312	444	40	242	365	24	70	79	56	304	436	8	8	8
Ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, w tym pracujące z:	9	-	2 587	-	-	-	9	-	2 587	5	-	1704	4	-	883
Rodziną naturalną	9	-	609	-	-	-	9	-	609	5	-	344	4	-	265
Rodziną zastępczą	9	-	769	-	-	-	9	-	769	5	-	439	4	-	330
Rodziną adopcyjną	9	-	1 209	-	-	-	9	-	1 209	5	-	921	4	-	288

*opuszczających różne formy opieki zastępczej

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Tamże.

W nie wszystkich gminach województwa śląskiego funkcjonowały placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego i też nie wszystkie powiaty prowadziły placówki specjalistyczne, takie jak ośrodki interwencji kryzysowej, ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, czy jednostki specjalistycznego poradnictwa.

W województwie śląskim dominującym typem placówek opiekuńczo-wychowawczych są placówki wsparcia dziennego. W 2007 r. w strukturze ogółu placówek opiekuńczo-wychowawczych (N=208) stanowiły one 64,4%. Struktura miejsc (w tych placówkach) przedstawia się podobnie – w ogólnej liczbie 7.785 placówki opieki całodobowej stanowiły 32,3%, a placówki wsparcia dziennego 67,7%²⁴⁴.

Analiza danych dotyczących dni i godzin pracy placówek wsparcia dziennego oraz innych placówek zapewniających dzieciom opiekę pozaszkolną, zawartych w Internetowej Bazie Informacyjnej Służb Społecznych wskazuje, że na terenie województwa śląskiego dominują placówki otwarte dla dzieci i młodzieży codziennie od poniedziałku do piątku w godzinach popołudniowych. Na 334 placówki, które podały informacje na ten temat – 22% otwartych jest do 4 dni w tygodniu, a 78% – co najmniej 5 dni w tygodniu. Z kolei 13% placówek dostępnych jest przez cały dzień, 85% po południu, a 2% tylko do południa.

Ze wstępnej analizy danych na temat realizacji gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych w gminach województwa śląskiego w 2007 r. (zawartych w ankietach PARPA-G1, przekazywanych do Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych – pochodzą ze 158 gmin województwa śląskiego – tj. 95% ogółu gmin) wynika, że funkcjonowało wówczas ogółem ok. 612 świetlic, w tym realizujących programy socjoterapeutyczne – 153, a programy opiekuńczo-wychowawcze – 459. Z usług tych placówek skorzystało ogółem 22.711 dzieci i młodzieży (w tym 9.415 pochodzących z rodzin z problemem alkoholowym). Na realizację przedmiotowych programów gminy wydatkowały ponad 14,6 mln zł.

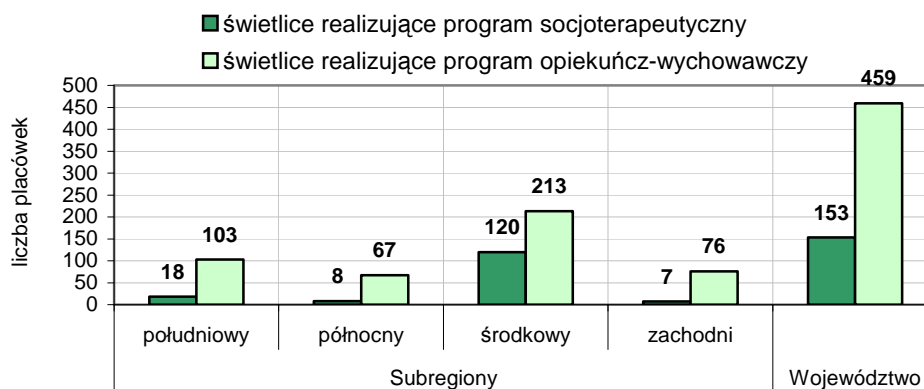
²⁴⁴ Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Świetlice realizujące programy opiekuńczo-wychowawcze i socjoterapeutyczne na terenie województwa Śląskiego w 2007 roku – wg obszaru działania placówek

Obszar działania placówek		Świetlice realizujące program socjoterapeutyczny	Świetlice realizujące program opiekuńczo-wychowawczy
Województwo		153	459
Powiaty wg rodzaju	ziemskie	56	328
	grodzkie	97	131
Gminy wg rodzaju	miejskie	119	208
	miejsko-wiejskie	4	66
	wiejskie	30	185

Źródło: Ankiety PARPA-G1 przekazywanych do Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych – pochodzą ze 158 gmin województwa śląskiego – tj. 95% ogółu gmin.

Świetlice realizujące programy opiekuńczo-wychowawcze i socjoterapeutyczne w podregionach województwa śląskiego w 2007 roku

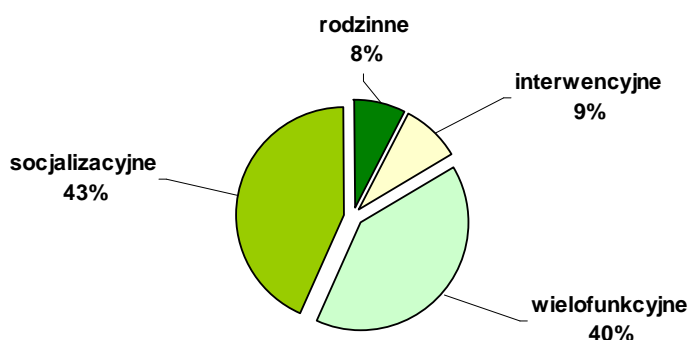

Źródło: Ankiety PARPA-G1 przekazywanych do Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych – pochodzą ze 158 gmin województwa śląskiego – tj. 95% ogółu gmin.

Jak widać, zwłaszcza na terenach wiejsko-miejskich i wiejskich – lokalne świetlice dla dzieci i młodzieży realizujące programy opiekuńczo-wychowawcze i socjoterapeutyczne stanowią alternatywę bądź uzupełnienie oferty działań gminnych placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego (działających w oparciu o ustawę o pomocy społecznej).

W ogólnej liczbie 74 całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych działających w 2007 r., największy odsetek stanowiły placówki rodzinne – 35,1%, następnie socjalizacyjne – 33,8%, wielofunkcyjne – 23%, a interwencyjne – 8,1%. Wszystkie one dysponowały 2.512 miejscami przyjmując pod opiekę 3.780 dzieci (trzeba pamiętać o rotacji dzieci związanej ze specyfiką funkcjonowania poszczególnych placówek), w tym placówki rodzinne dysponujące 193 miejscami przyjęły 210 dzieci.

**Struktura miejsc wg rodzaju placówek opiekuńczo-wychowawczych stacjonarnych
w województwie śląskim – stan na koniec 2007 r. (N=2512)**

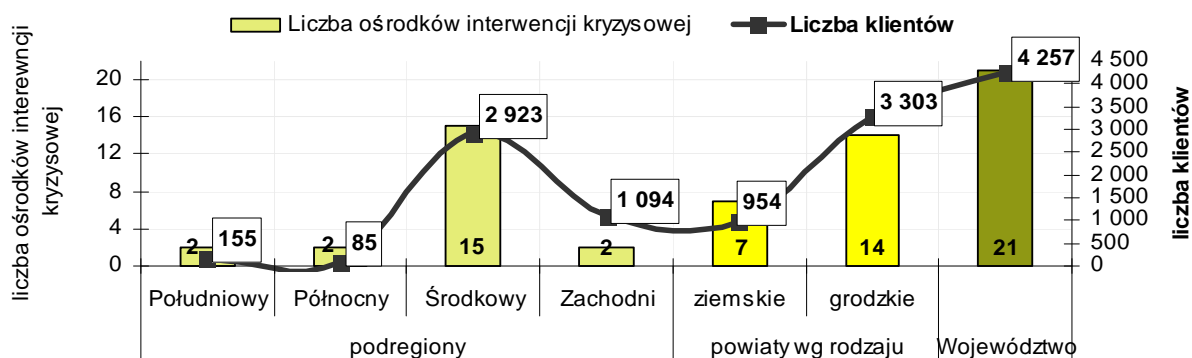
Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Tamże.

Według stanu na dzień 31.12.2007 r. w województwie śląskim obowiązujące standardy (art. 81, ust. 10 pkt 4-5 ustawy o pomocy społecznej) osiągnęła tylko jedna całodobowa placówka opiekuńczo-wychowawcza, a trzy posiadały zezwolenia warunkowe²⁴⁵. Ustawa o pomocy społecznej zobowiązuje podmioty prowadzące omawiane placówki do realizacji programu naprawczego do dnia 31.12.2010 r. – termin opracowania tych programów upłynął z końcem 2007 r. (art.154 ust 7, 7a i 7b).

Biorąc pod uwagę obszar działania ośrodków interwencji kryzysowej w 2007 r. na terenie województwa śląskiego – 14 działało w powiatach grodzkich, a 7 w ziemskich (w tym 2 gminne). Przyjęły one odpowiednio 3.303 i 954 klientów znajdujących się w sytuacji kryzysowej. Dane te mogą wskazywać na duże zróżnicowanie obciążenia pracą poszczególnych placówek. Na terenie podregionów ośrodki interwencji kryzysowej były rozmieszczone w sposób następujący:

²⁴⁵ Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, *Informacja dotycząca standaryzacji domów pomocy społecznej i całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych w województwie śląskim – stan na dzień 31.12.2007 r.* Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego z dnia 16.01.2008 r.

Liczba ośrodków interwencji kryzysowej w podregionach województwa śląskiego z uwzględnieniem liczby klientów przyjętych w 2007r.

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Tamże.

Jeśli chodzi o jednostki specjalistycznego poradnictwa, w województwie śląskim, w 2007 r. funkcjonowało ich 9 i wszystkie zajmowały się poradnictwem rodzinnym. W powiatach ziemskich działały dwie takie placówki, a w grodzkich siedem. Były one zlokalizowane na terenie trzech podregionów: południowego, północnego i środkowego.

Usytuowanie jednostek specjalistycznego poradnictwa w podregionach województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar	Liczba jednostek specjalistycznego poradnictwa				
	ogółem	w tym poradnictwa dla rodzin*		terapii rodzinnej	
		naturalnych	adopcyjnych i zastępczych		
Województwo	9	3	2	6	
Podregiony	Południowy (Bielsko-Biała, Cieszyn)	2	0	0	2
	Północny (Myszków)	1	1	1	1
	Środkowy (Gliwice, Ruda Śląska)	6	2	1	3
	Zachodni	0	0	0	0

* Uwaga – jedna placówka może prowadzić poradnictwo dla różnego typu rodzin, dlatego wartości w kolumnie „ogółem” nie stanowią sumy wartości w pozostałych kolumnach.

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Tamże.

W stosunku do roku 2006 – w 2007 r. – o 12% wzrosła liczba klientów korzystających z usług omawianych jednostek (z 5.843 do 6.569). Najliczniejszą ich grupę stanowili klienci korzystający z terapii rodzinnej – 5.506 osób (wzrost o 13,5%), następnie członkowie rodzin naturalnych – 572 osoby (na podobnym poziomie), a członkowie rodzin adopcyjnych i zastępczych – 491 osób (wzrost o 16%).

W tym samym czasie działało 9 ośrodków adopcyjno-opiekuńczych pracujących ze wszystkimi typami rodzin. W podregionie południowym - 1 (Bielsko-Biała), w zachodnim - 2 (Rybnik, Wodzisław Śląski) i po 3 w północnym (Częstochowa) i środkowym (Bytom, Katowice, Sosnowiec). Z ich usług najczęściej korzystali członkowie rodzin adopcyjnych (1.209 osób), znacznie mniej rodzin zastępczych (769 osób) i rodzin naturalnych (609 osób).

Spośród 64 mieszkań chronionych dla osób usamodzielnianych opuszczających różne formy opieki zastępczej, 40 prowadziły gminy (miejskie), a pozostałe 24 – powiaty. Zdecydowana ich większość usytuowana była w podregionie środkowym. Gminy wiejsko-miejskie i wiejskie nie dysponowały tego typu placówkami.

Usytuowanie mieszkań chronionych dla osób usamodzielnianych opuszczających różne formy opieki zastępczej w podregionach województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar		Liczba		
		placówek	miejsc	młodzieży korzystającej
Województwo		64	312	444
Podregiony	Południowy	5	26	29
	Północny	1	2	2
	Środkowy	50	244	363
	Zachodni	8	40	50
Powiaty	ziemskie	10	111	143
	grodzkie	54	182	222
Gminy wg rodzaju	miejskie	56	285	412
	wiejsko-miejskie	0	0	0
	wiejskie	0	0	0

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Tamże.

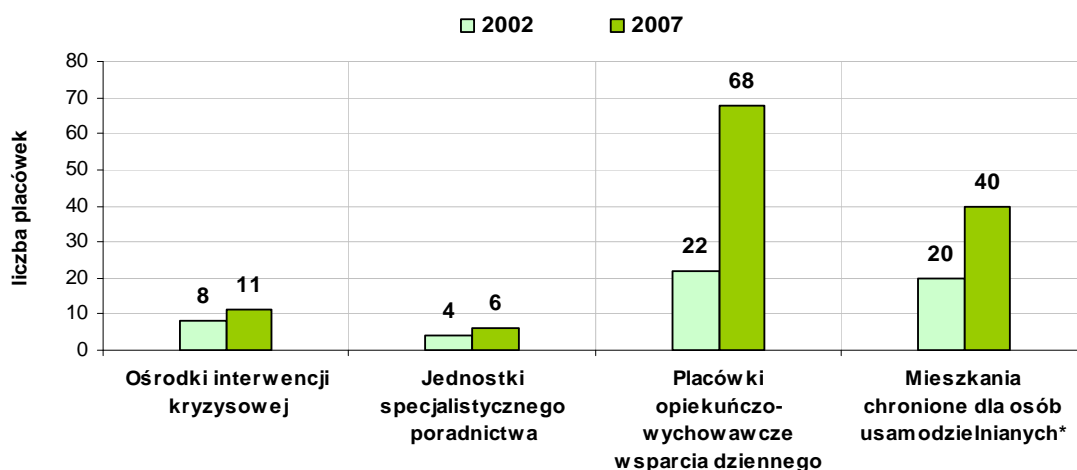
4.3.1.1. PLACÓWKI O ZASIĘGU LOKALNYM

Do zadań własnych gmin należy prowadzenie i zapewnienie miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego, mieszkaniach chronionych oraz tworzenie gminnego systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną²⁴⁶. Opierając się na wynikach *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie śląskim*, w 2007 r. system profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną, działający w oparciu o przyjęty przez właściwy organ samorządowy dokument, funkcjonował w 26 gminach (16% ogółu gmin), a w kolejnych 34 (20% ogółu gmin) prowadzono prace nad utworzeniem takiego systemu.

Niemniej jednak w latach 2002-2007 nastąpił dynamiczny rozwój sieci placówek o zasięgu lokalnym. Trzykrotnie wzrosła liczba dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych, a dwukrotnie liczba mieszkań chronionych dla osób usamodzielnianych.

²⁴⁶ Art. 17 ust. 1 pkt 12-13 cyt. ustawy o pomocy społecznej.

Liczba placówek specjalistycznych w zakresie opieki nad dzieckiem i rodziną o zasięgu lokalnym działających w województwie śląskim w latach 2002 i 2007

* opuszczających różne formy opieki zastępczej

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002 i 2007. Stan na koniec roku. Tamże.

Według stanu na koniec 2007 r., w województwie śląskim placówkami o zasięgu lokalnym były: połowa placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego (dysponujących 39% miejsc we wszystkich placówkach tego typu), ośrodków interwencji kryzysowej (dysponujących 52% miejsc wszystkich tego typu placówek), oraz dwie trzecie jednostek specjalistycznego poradnictwa i mieszkań chronionych dla osób usamodzielnianych (dysponujących 82% miejsc we wszystkich tego typu placówkach). W miastach zlokalizowane były wszystkie ww. mieszkania chronione, ośrodki interwencji kryzysowej i jednostki specjalistycznego poradnictwa o zasięgu lokalnym oraz 93% dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych.

Usytuowanie lokalnych placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego w podregionach województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar		Liczba		
		placówek	miejsc	osób korzystających
Województwo		68	2 034	3 121
Podregiony	Południowy	28	525	935
	Północny	1	35	45
	Środkowy	35	1 229	1 768
	Zachodni	4	245	373
Powiaty	ziemskie	17	440	834
	grodzkie	51	1 594	2 287
Gminy wg rodzaju	miejskie	63	1 839	2 799
	wiejsko-miejskie*	2	115	244
	wiejskie**	3	80	78

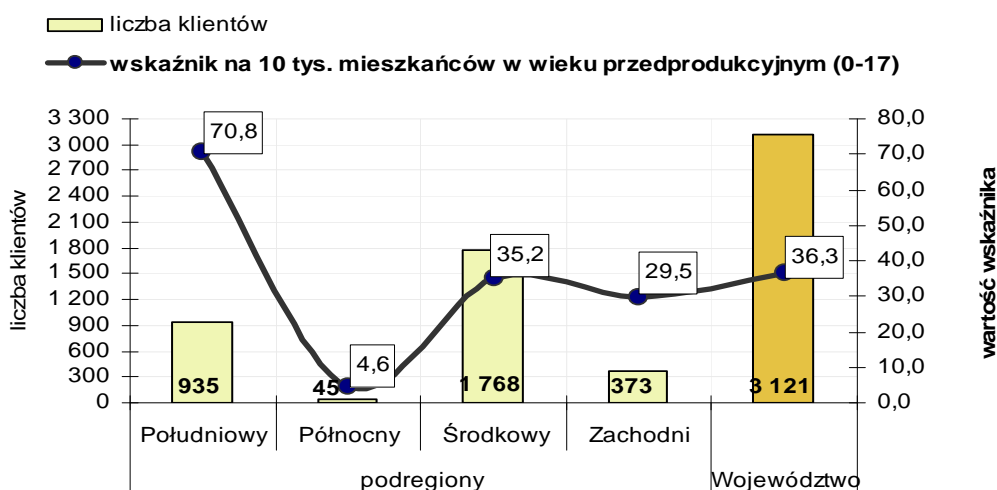
* Czechowice-Dziedzice (powiat bielski)

** Lubomia (powiat wodzisławski) i Kochanowice (powiat lubliniecki)

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., tamże.

Najwyższą wartość wskaźnika, jakim jest liczba klientów placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym odnotowano w podregionie południowym – 35,2. Najmniejszą jego wartość odnotowano w podregionie północnym – 4,6.

Liczba dzieci i młodzieży korzystających w 2007 r. z usług lokalnych dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych wg podregionów województwa śląskiego oraz wskaźnik na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym

Źródło: Tamże; *Województwo śląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2007*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.

W przypadku gmin wiejskich wskaźnik ten wynosił tylko 4,5 – podczas gdy dla gmin miejsko-wiejskich wynosił – 33,5, a dla gmin miejskich – 45,8. Jest to szczególnie istotne zważywszy na fakt zamieszkiwania 1/4 ludności w wieku przedprodukcyjnym (tj. 210 tys. osób) na terenach wiejskich województwa śląskiego²⁴⁷. Widać z tego, że dla dzieci i młodzieży wiejskiej dostępność usług świadczonych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego jest nieproporcjonalnie mniejsza aniżeli w miastach. Brak odpowiedniej infrastruktury tego typu w gminach wiejskich wskazuje na potrzebę inicjowania i wspierania ich tworzenia.

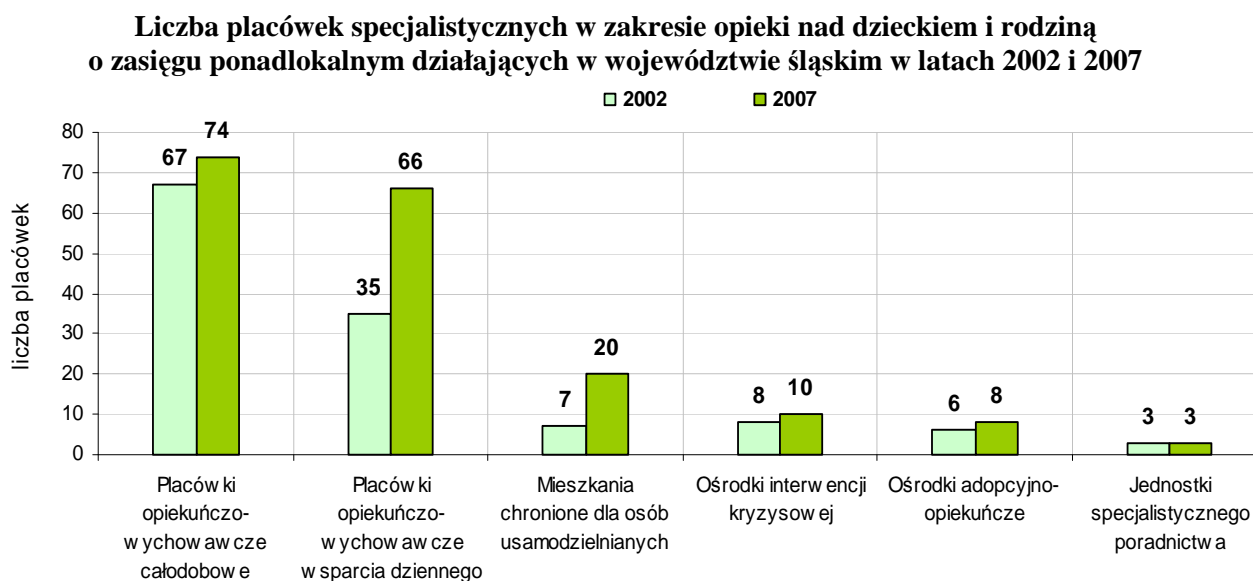
Warto również zwrócić uwagę, że większość dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych prowadziły podmioty niepubliczne (60%), co wskazuje na zaangażowanie oraz duży potencjał partnera, jakim jest trzeci sektor, w działalność na rzecz wyrównywania szans wychowawczych i rozwojowych dzieci i młodzieży w środowisku zamieszkania.

²⁴⁷ *Rocznik Statystyczny województwa śląskiego 2007*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.

4.3.1.2. PLACÓWKI O ZASIĘGU PONADLOKALNYM

Do zadań własnych powiatu związanych z prowadzeniem specjalistycznych placówek o zasięgu ponadlokalnym należy m.in. prowadzenie specjalistycznego poradnictwa, zapewnienie opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców (organizowanie opieki w rodzinach zastępczych, organizowanie i prowadzenie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, placówek opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci i młodzieży o zasięgu ponadgminnym), prowadzenie ośrodków interwencji kryzysowej i mieszkań chronionych (art.19, pkt 2-4; 11-12 ustawy o pomocy społecznej).

Rozwój sieci placówek powiatowych w województwie śląskim w latach 2002-2007 postępował dynamicznie. Liczba mieszkań chronionych dla młodzieży usamodzielnianej potroiła się. Liczba dziennych placówek opiekuńczo-wychowawczych podwoiła się (od 2004 r. rozróżnia się dwa ich typy – placówki opiekuńcze i specjalistyczne – na koniec 2007 r. było ich odpowiednio 64 i 4). Blisko o połowę zwiększyła się liczba ośrodków adopcyjno-opiekuńczych, a liczba ośrodków interwencji kryzysowej wzrosła o 1/4.

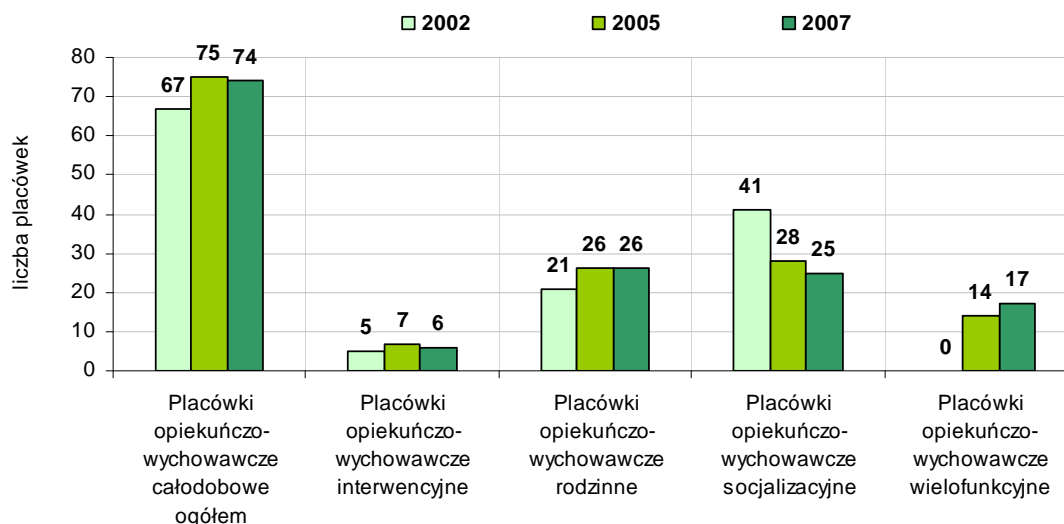

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

W kontekście zamierzeń reformy systemu wsparcia dziecka i rodziny zwraca uwagę fakt wzrostu o 1/10 liczby całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych i wzrostu liczby miejsc, którymi dysponowały (z 2.446 w 2002 r. do 2.512 w 2007 r.). Odnotowano znaczące zmniejszenie się liczby placówek socjalizacyjnych z 41 placówek w 2002 r. do 25 w 2007 r., co nastąpiło w wyniku przekształceń większych placówek w mniejsze i pojawienie się od

2005 r. placówek wielofunkcyjnych, których na koniec 2007 r. działało 17. Liczba placówek rodzinnych w omawianym okresie wzrosła z 21 do 26.

Liczba różnego typu całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych w województwie śląskim w latach 2002, 2005 i 2007

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002, 2005, 2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Powiatowe placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego w 88% usytuowane były w powiatach grodzkich, czyli w miastach, co potwierdza wcześniejsze spostrzeżenia dotyczące zdecydowanie mniejszej dostępności tego typu placówek dla młodzieży z terenów wiejskich województwa śląskiego.

Usytuowanie powiatowych placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego (w tym opiekuńczych i specjalistycznych) w podregionach województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar		Powiatowe placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego								
		ogółem			opiekuńcze			specjalistyczne		
		placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci	placówki	miejsca	klienci
Województwo		66	3 239	3 456	64	3 122	3 329	4	194	289
podregiony	Południowy	1	30	50	0	0	0	1	30	50
	Północny	38	2 194	2 194	38	2 194	2 194	0	0	0
	Środkowy	21	835	984	20	748	907	3	164	239
	Zachodni	6	180	228	6	180	228	0	0	0
powiaty wg rodzaju	ziemskie	8	200	180	8	200	180	1	69	107
	grodzkie	58	3 039	3 276	56	2 922	3 149	3	125	182

Uwaga – jedna placówka może świadczyć usługi opiekuńcze i specjalistyczne, dlatego wartości w kolumnach „ogółem” nie stanowią sumy wartości w pozostałych kolumnach.

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

W 2007 r. w powiatach grodzkich województwa śląskiego usytuowanych było 59,5% całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych. W podregionie środkowym było ich najwięcej – 54,1%, w podregionie południowym – 16,1, a w pozostałych podregionach po 14,9%.

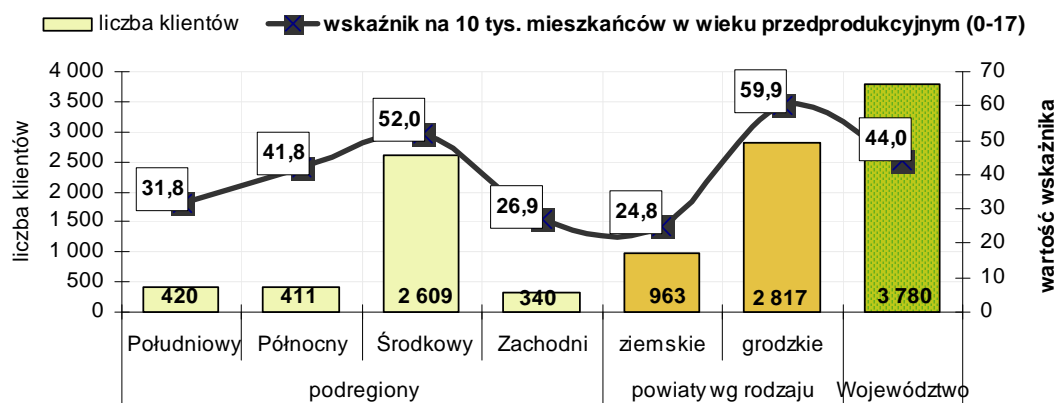
Całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze oraz ich wychowankowie w podregionach i powiatach województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar		Całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze									
		ogółem		interwencyjne		rodzinne		socjalizacyjne		wielofunkcyjne	
		placówki	klienci	placówki	klienci	placówki	klienci	placówki	klienci	placówki	klienci
Województwo śląskie		74	3 780	6	475	26	210	25	1 688	17	1 407
Podregiony	Południowy	12	420	1	104	5	47	3	115	3	154
	Północny	11	411	1	75	6	38	3	228	1	70
	Środkowy	40	2 609	2	190	10	84	15	1 152	13	1 183
	Zachodni	11	340	2	106	5	41	4	193	0	0
Powiaty	ziemskie	30	963	2	77	13	106	9	445	6	335
	grodzkie	44	2 817	4	398	13	104	16	1 243	11	1 072

Źródło: Tamże.

W 2007 r. w województwie śląskim 44 osoby na dziesięć tysięcy mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym przebywały w całodobowej placówce opiekuńczo-wychowawczej.

Liczba wychowanków całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych w podregionach województwa śląskiego w 2007 r. oraz wskaźnik liczby wychowanków na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym

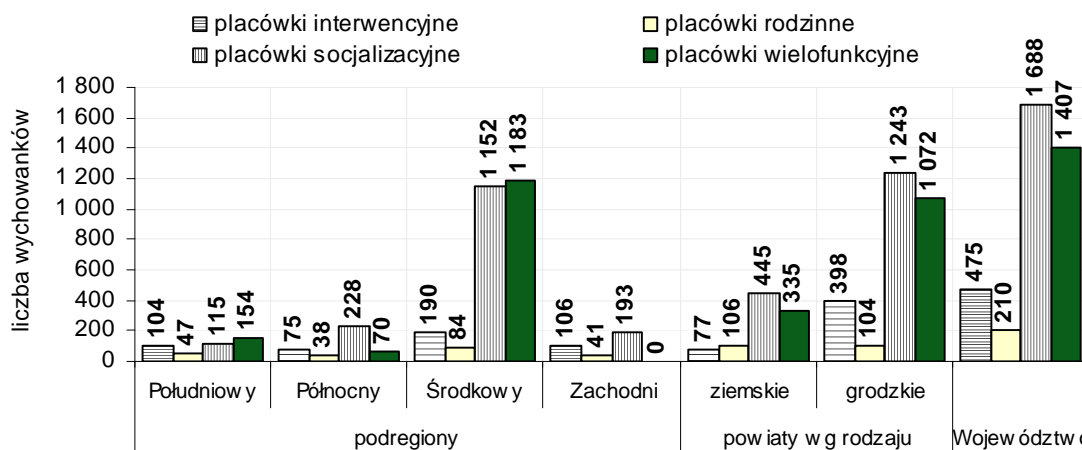

Źródło: Tamże; *Województwo śląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2007*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.

W placówkach powiatów grodzkich przebywało więcej dzieci niż w placówkach powiatów ziemskich z uwagi na bardziej rozwiniętą sieć tych placówek w podregionie środkowym (znajduje się tam aż 40% powiatów grodzkich regionu). Biorąc pod uwagę rodzaj

placówki – najczęściej wychowanków przebywało w placówkach wielofunkcyjnych i socjalizacyjnych, a najmniej w placówkach rodzinnych.

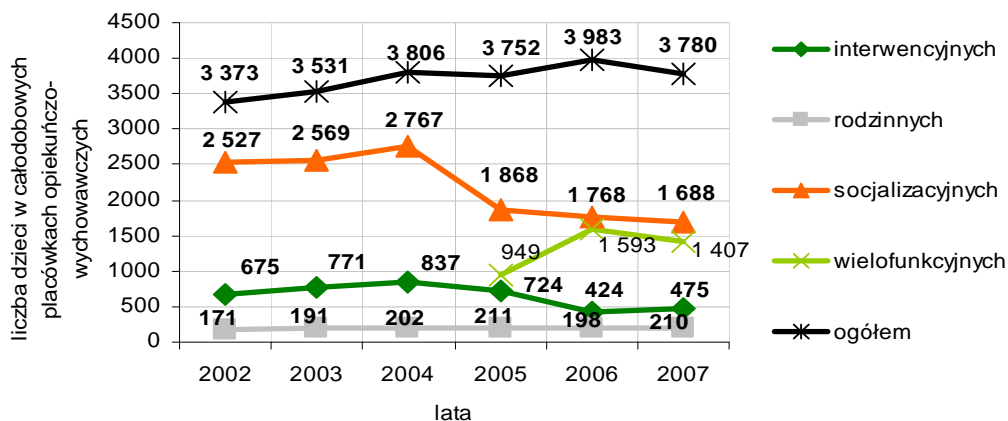
Wychowankowie całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych w podregionach i powiatach województwa śląskiego w 2007 r. wg rodzaju placówki

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007. Stan na dzień 31.12.2007 r., Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

W okresie od 2002 do 2007 liczba dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych w województwie śląskim wzrosła o 12% (z 3.373 do 3.780). W placówkach rodzinnych w 2007 r. przebywało ok. 200 dzieci. W 2005 r. w wyniku przekształceń części placówek socjalizacyjnych i interwencyjnych powstały placówki wielofunkcyjne, w których w 2007 r. przebywało 1.407 wychowanków. Efektem tych przekształceń było zmniejszenie blisko o połowę liczby dzieci przebywających w placówkach interwencyjnych i o 61% w placówkach socjalizacyjnych.

Liczba dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych o zasięgu ponadlokalnym w województwie śląskim w latach 2002-2007

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

4.3.2. INNE PLACÓWKI PEŁNIĄCE FUNKCJE OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZE

Oprócz opisanych wyżej placówek opieki zastępczej dla dzieci częściowo lub całkowicie pozbawionych opieki rodziców, na terenie województwa śląskiego funkcjonuje także 16 domów pomocy społecznej świadczących usługi dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie²⁴⁸. Placówki te dysponują ogółem 1.255 miejscami²⁴⁹.

Równocześnie w systemie oświaty oprócz przedszkoli i szkół funkcjonują placówki pełniące funkcje oświatowo-wychowawcze lub świadczące pomoc psychologiczno-pedagogiczną²⁵⁰.

Szkolne schroniska młodzieżowe , umożliwiające rozwijanie zainteresowań i uzdolnień oraz korzystanie z różnych form wypoczynku i organizacji czasu wolnego.
Poradnie psychologiczno-pedagogiczne udzielające dzieciom, młodzieży, rodzicom i nauczycielom pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz pomocy uczniom w wyborze kierunku kształcenia i zawodu.
Młodzieżowe ośrodki wychowawcze oraz młodzieżowe ośrodki socjoterapii dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie lub zagrożonych niedostosowaniem.
Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze dla dzieci i młodzieży, które z powodu niepełnosprawności nie mogą uczęszczać do szkoły w miejscu zamieszkania.
Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze dla dzieci i młodzieży (w wieku 3-25 lat) z upośledzeniem umysłowym w stopniu głębokim, a także ze sprzężonymi niepełnosprawnościami umożliwiające realizację przygotowania przedszkolnego oraz obowiązku szkolnego i nauki.
Ochotnicze Hufce Pracy – w zakresie kształcenia i wychowania ich uczestników.

Kuratorium Oświaty w Katowicach podaje, że na terenie województwa śląskiego w dniu 1.09.2007 r. roku funkcjonowało 49 poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz 3 poradnie specjalistyczne²⁵¹.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, w roku szkolnym 2006/2007 na terenie województwa śląskiego funkcjonowało²⁵²:

- 19 specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych dla 994 wychowanków,
- 10 specjalnych ośrodków wychowawczych dla 677 wychowanków,

²⁴⁸ W oparciu o art. 56 pkt 5 cyt. ustawy o pomocy społecznej.

²⁴⁹ Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, *Informacja dotycząca standaryzacji domów pomocy społecznej i całonocnych placówek opiekuńczo-wychowawczych w województwie śląskim – stan na dzień 31.12.2007 r.* Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego z dnia 16.01.2008 r.

²⁵⁰ W oparciu o art. 2 ustawy o systemie oświaty z dnia 07.09.1999 r. – tj. Dz. U. z 2004 r., nr 256 poz. 2572 ze zm., Rozporządzenie Ministra Edukacji i Sportu z dnia 07.03.2005 r. w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach – Dz. U. z 2005 r., nr 52, poz. 467.

²⁵¹ Kuratorium Oświaty w Katowicach <http://www.kuratorium.katowice.pl/> (19.09.2007).

²⁵² *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007*, op. cit.

- 5 młodzieżowych ośrodków wychowawczych dla 357 wychowanków,
- 3 ośrodki socjoterapii dla 115 wychowanków,
- 21 ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych dla 1.022 osób,
- 1.224 świetlic szkolnych (w szkołach podstawowych, gimnazjach, liceach ogólnokształcących i profilowanych), z których skorzystało 93.404 uczniów oraz 84 świetlice zorganizowane przy szkołach specjalnych dla 3.338 uczniów.

Resortowi sprawiedliwości podlegają placówki o charakterze resocjalizacyjnym dla nieletnich podejrzanych o dokonanie czynu karalnego lub przestępstwa, lub którzy dopuścili się takiego czynu – ze względu na charakter i okoliczności tego czynu, stopień demoralizacji oraz nieskuteczność dotychczasowych środków wychowawczych. Są to schroniska dla nieletnich podejrzanych o dokonanie w/w czynu oraz zakłady poprawcze dla tych, którzy się go dopuścili²⁵³. Na terenie województwa śląskiego funkcjonują trzy placówki pełniące równocześnie funkcję zakładu poprawczego i schroniska dla nieletnich²⁵⁴. Przy sądach rejonowych tworzone są wg potrzeb ośrodki kuratorskie prowadzące działalność profilaktyczną, opiekuńczo-wychowawczą i resocjalizacyjno-terapeutyczną dla nieletnich o różnym stopniu demoralizacji²⁵⁵. Policja może po uprzednim zatrzymaniu umieścić nieletniego, co do którego istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia czynu karalnego w izbie policyjnej, gdzie organizowane są zajęcia wychowawczo-opiekuńcze, kulturalno-oświatowe, sportowo-rekreacyjne oraz prace porządkowe na terenie placówki²⁵⁶.

4.4. RODZINY ZASTĘPCZE

System rodzin zastępczych, podobnie jak specjalistycznych placówek opiekuńczo-wychowawczych podlega systematycznym przekształceniom. Wraz z nowelizacją ustawy o pomocy społecznej w 2004 r., spośród rodzin zastępczych wyodrębniono rodziny zawodowe niespokrewnione, na które składają się rodziny zastępcze wielodzietne, specjalistyczne oraz pełniące zadania pogotowia rodzinnego.

²⁵³ art. 10 ustawy z dnia 26.10.1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich – tj. Dz. U. z 2002 r., nr 11, poz. 109 ze zm.; Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17.10.2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich – Dz. U. z 2001 r., nr 124, poz. 1359.

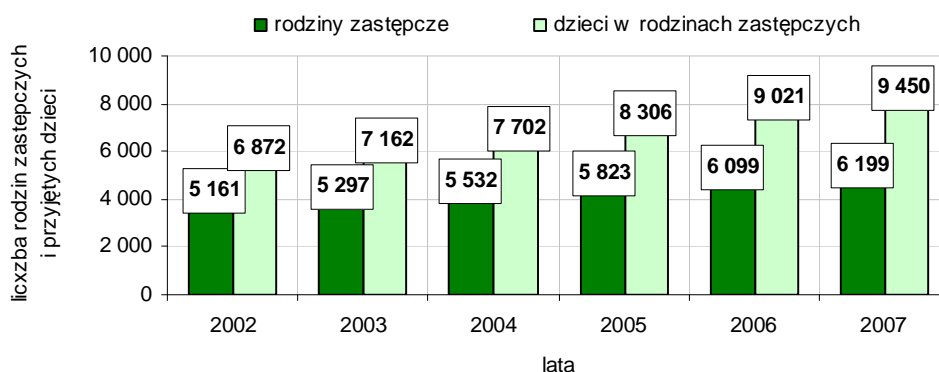
²⁵⁴ Ministerstwo Sprawiedliwości, www.ms.gov.pl/organizacja/adresy_zpisdn.rtf (06.08.2007).

²⁵⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 października 2001 r. w sprawie ośrodków kuratorskich – Dz. U. z 2001 r., nr 120, poz. 1294.

²⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 21 stycznia 2002 r. w sprawie szczegółowych zasad pobytu nieletnich w policyjnych izbach dziecka – Dz. U. z 2002 r. nr 10, poz. 104.

Według sprawozdań Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, w 2007 r. w województwie śląskim funkcjonowało najwięcej w kraju rodzin zastępczych, które przyjęły największą w kraju liczbę dzieci. Dotyczy to wszystkich typów rodzin zastępczych z wyjątkiem rodzin specjalistycznych (których najwięcej funkcjonowało w województwie pomorskim). W latach 2002-2007 zarówno liczba rodzin zastępczych, jak i dzieci do nich przyjmowanych systematycznie wzrastała, co przedstawia poniższy wykres.

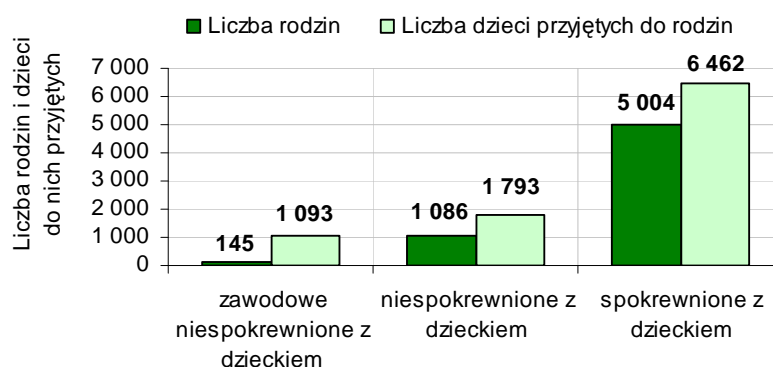
Liczba rodzin zastępczych i przyjętych przez nie dzieci w województwie śląskim w latach 2002-2007

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Największy udział w strukturze rodzin zastępczych na terenie województwa śląskiego mają rodziny zastępcze spokrewnione – w nich także przebywa najwięcej dzieci.

Liczba rodzin zastępczych i przyjętych przez nie dzieci w województwie śląskim w 2007 r. wg typów rodzin zastępczych.

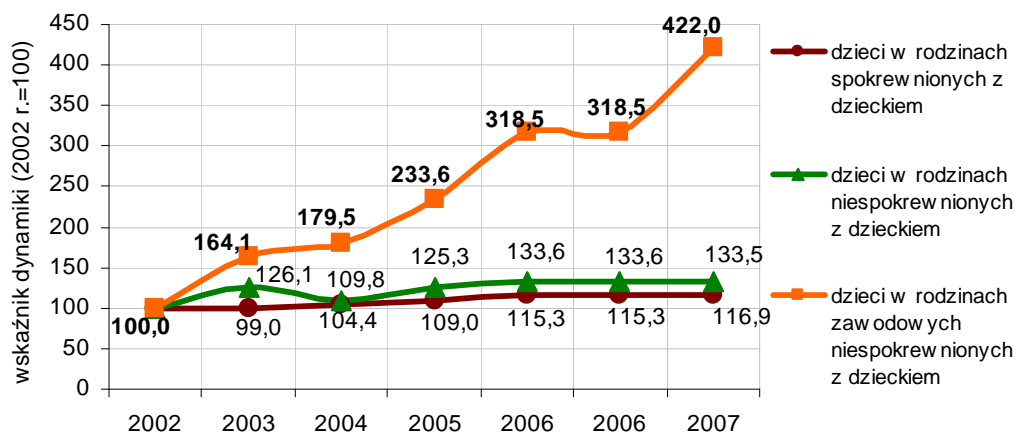

Uwaga. W trakcie okresu sprawozdawczego dana rodzina mogła należeć do więcej niż jednej kategorii.
Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007 r. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Chociaż dane dotyczące województwa śląskiego na koniec 2007 r. wskazują na stosunkowo niewielki udział zawodowych rodzin zastępczych w ogólnej ich liczbie (rodziny

spokrewnione – 80%, rodziny niespokrewnione – 18%, rodziny zawodowe niespokrewnione – 2%), to zmiany zachodzące w tym obszarze w latach 2002-2007 pozwalają mieć nadzieję, że idą one w dobrym kierunku. Analiza wskaźnika dynamiki liczby dzieci przyjmowanych do poszczególnych typów rodzin zastępczych pokazuje, iż najbardziej dynamicznie rozwija się sieć rodzin zastępczych zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem.

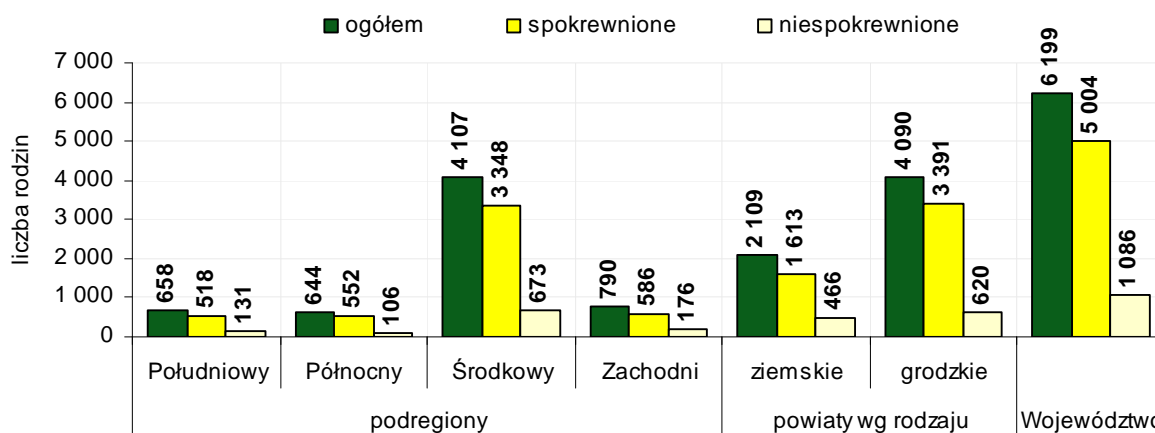
Wskaźniki dynamiki liczby dzieci przyjętych do poszczególnych typów rodzin zastępczych w latach 2002-2007 (rok 2002 = 100)

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Na terenie województwa śląskiego więcej rodzin zastępczych funkcjonowało w powiatach grodzkich niż ziemskich – w 2007 r. w strukturze było to 66% ogółu rodzin zastępczych.

Liczba rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych w podregionach i powiatach województwa śląskiego w 2007 r. wg rodzaju rodziny

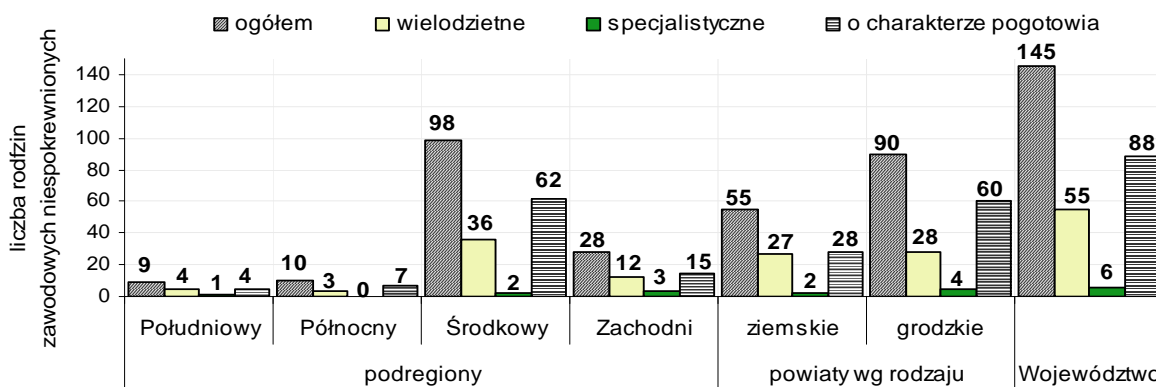

Uwaga. W trakcie okresu sprawozdawczego dana rodzina mogła należeć do więcej niż jednej kategorii rodzin zastępczych – liczba rodzin ogółem nie jest sumą poszczególnych typów rodzin.

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za rok 2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego

Większość rodzin zastępczych zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem funkcjonowało w powiatach grodzkich podregionu środkowego (68%), przy czym w podregionie północnym nie było specjalistycznych rodzin zastępczych.

Liczba rodzin zastępczych zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem w podregionach i powiatach województwa śląskiego w 2007 r. wg rodzaju rodziny

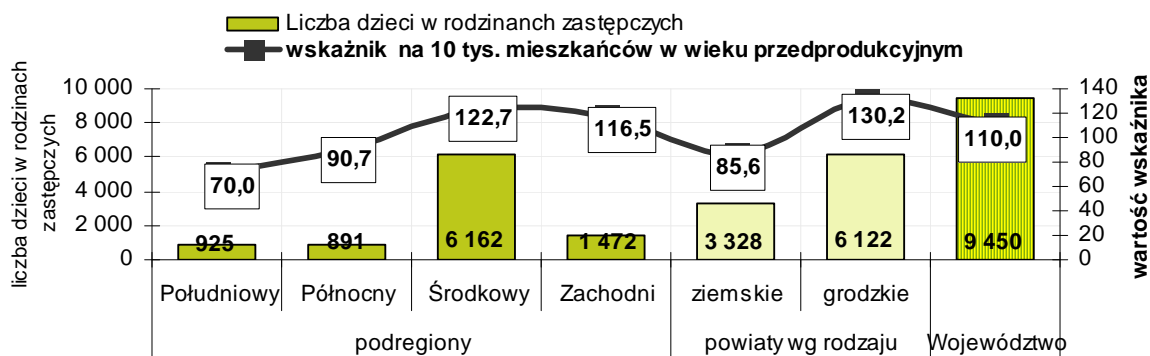

Uwaga. W trakcie okresu sprawozdawczego dana rodzina mogła należeć do więcej niż jednej kategorii rodzin zastępczych – liczba rodzin ogółem oznacza rzeczywistą liczbę rodzin zastępczych.
Źródło: Tamże.

Mimo najlepiej w kraju rozwiniętej sieci rodzin zastępczych, wskaźnik, jakim jest liczba dzieci do nich przyjętych na 10 tys. ludności w wieku przedprodukcyjnym, wynoszący 105,0 sytuuje województwo śląskie na czwartej pozycji za zachodniopomorskim (119,1), lubuskim (111,8) i warmińsko-mazurskim (108,5).

Na terenie województwa śląskiego w 2007 r., najwięcej dzieci przebywających w rodzinach zastępczych na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym zanotowano w podregionie środkowym.

Liczba dzieci przebywających w rodzinach zastępczych wg podregionów województwa śląskiego w 2007 r. oraz wskaźnik na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym

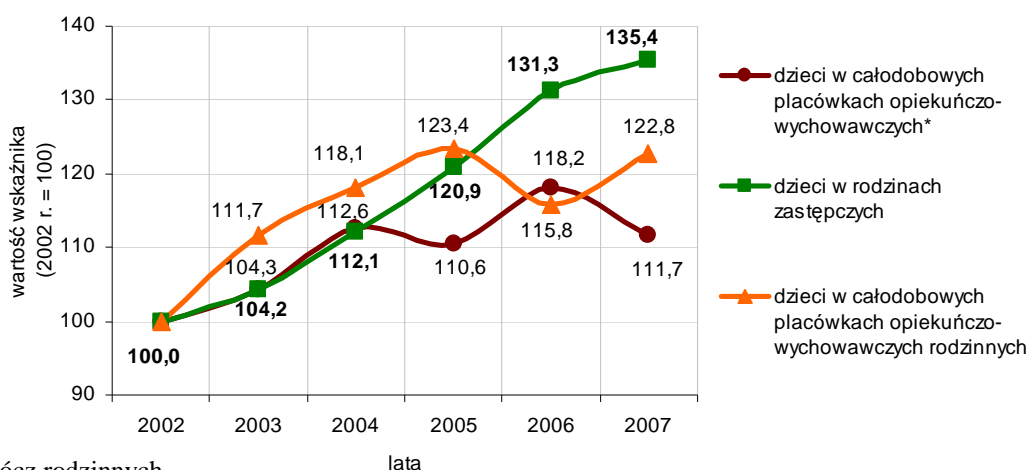
Źródło: Tamże; *Województwo śląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2007*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.

W 2007 r. wśród rodzin zastępczych zawodowych niespokrewnionych z dzieckiem najwięcej – 88 było rodzin o charakterze pogotowia rodzinnego (przyjęły 862 dzieci), 55 wielodzietnych (przyjęły 250 dzieci) oraz 6 specjalistycznych (przyjęły 18 dzieci).

Instytucje opiekuńcze przejmujące opiekę nad dziećmi pozbawionymi całkowicie lub częściowo opieki rodziców, ze względu na specyfikę funkcjonowania nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb dziecka. Długotrwałe przebywanie w instytucjach opiekuńczych może odcisnąć trwałe piętno na psychice dzieci, stwarzając problemy w ich funkcjonowaniu na dalszych etapach życia indywidualnego i społecznego²⁵⁷. Doświadczenia Polski i innych krajów wskazują, że osoby opuszczające placówki opieki całodobowej są grupą narażoną na społeczną marginalizację, zwłaszcza w warunkach wysokiego poziomu bezrobocia, niedoboru mieszkań oraz indywidualizacji życia społecznego²⁵⁸.

Pomimo dokonanych w województwie śląskim przekształceń całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych, zwiększyła się zarówno liczba tych placówek jak i dzieci w nich przebywających. Wskazuje to na trudności w wypełnieniu zamierzeń reformy systemu pomocy dziecku i rodzinie, która zakładała zmniejszenie liczby i wielkości tych placówek. Posługując się wskaźnikiem dynamiki przyrostu liczby dzieci przebywających w omawianych placówkach oraz w całodobowych placówkach rodzinnych i rodzinach zastępczych, można zauważyć systematycznie zwiększane się, w latach 2002-2007, tempa przyrostu liczby dzieci przebywających w rodzinach zastępczych.

Wskaźnik dynamiki przyrostu liczby dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz w rodzinach zastępczych na terenie województwa śląskiego w latach 2002-2007 (rok 2002 = 100).

* oprócz rodzinnych

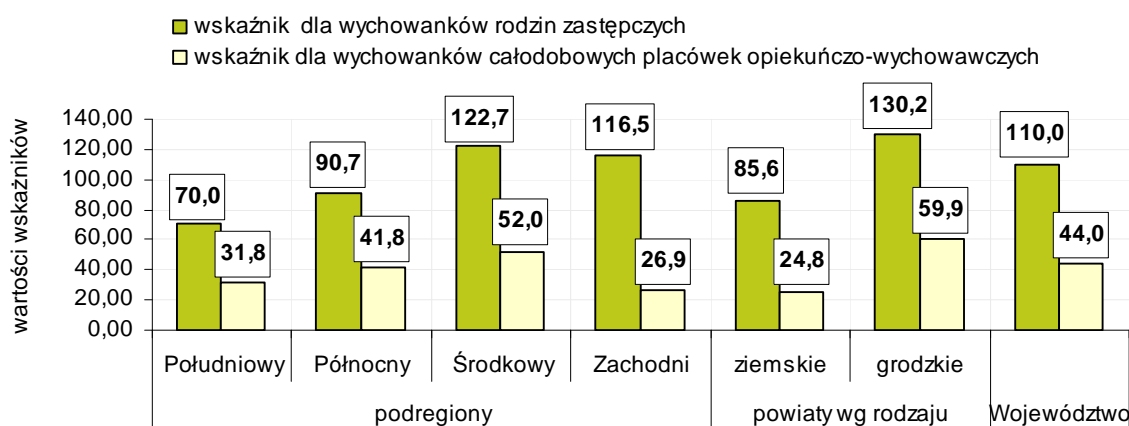
Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

²⁵⁷ www.maluchy.pl (25.05.2007).

²⁵⁸ *Diagnoza społeczno-ekonomiczna w: Program Operacyjny „Kapitał Ludzki”. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013*, s. 43-44.

Porównując wartości zaprezentowanych wskaźników widać, iż mimo spadku liczby dzieci w rodzinnych całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych, wyraźny jest dynamiczny przyrost liczby dzieci umieszczanych w rodzinach zastępczych, co mimo wszystko świadczyć może o przeobrażeniach systemu opieki zastępczej w kierunku jej rodzinnych form. Równocześnie, zestawiając ze sobą wskaźniki liczby dzieci i młodzieży przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz w rodzinach zastępczych na 10 tys. mieszkańców wg podregionów województwa śląskiego w 2007 r., wyraźnie widać dominację rodzin zastępczych.

Wskaźniki – liczba dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych oraz w rodzinach zastępczych na 10 tys. mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym wg podregionów województwa śląskiego w 2007 r.

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za 2007 r. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego; *Województwo śląskie. Podregiony, powiaty, gminy 2007*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.

4.5. INNE DZIAŁANIA POMOCY SPOŁECZNEJ NA RZECZ DZIECKA I RODZINY

Wszystkie działania pomocy społecznej, w tym m. in. świadczenia, usługi, programy służą przezwyciężeniu trudnej sytuacji życiowej rodziny, gdy nie jest ona w stanie pokonać jej własnymi siłami²⁵⁹. Pomoc w formie świadczeń pieniężnych udzielana jest osobom

²⁵⁹ Art. 2 cyt. ustawy o pomocy społecznej.

i rodzinom wg kryterium dochodowego²⁶⁰ z powodów wymienionych w art. 7 ustawy o pomocy społecznej²⁶¹.

Celem uzupełnienia warto jeszcze wspomnieć o realizacji powiatowych programów pomocy dziecku i rodzinie, świadczeniach w postaci pracy socjalnej, interwencji kryzysowej i poradnictwa specjalistycznego, świadczeniach mających na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem młodzieży opuszczającej różne formy opieki zastępczej, świadczeniach z tytułu sieroctwa oraz z tytułu braku umiejętności w przystosowaniu do życia młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze.

4.5.1. POWIATOWE PROGRAMY POMOCY DZIECKU I RODZINIE

Ustawa o pomocy społecznej zobowiązuje powiaty do tworzenia i wdrażania programów pomocy dziecku i rodzinie, służących zapewnieniu opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców, organizowania opieki w rodzinach zastępczych oraz organizowania pomocy w integracji ze środowiskiem, w usamodzielnianiu, a także w kontynuowaniu nauki osobom opuszczającym całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie, domy dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, rodziny zastępcze oraz schroniska dla nieletnich, zakłady poprawcze, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, specjalne ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii zapewniające całodobową opiekę lub młodzieżowe ośrodki wychowawcze (art. 19 pkt 3-7).

W ramach przeprowadzonego przez ROPS *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie śląskim w latach 2007-2008*, miejskie ośrodki pomocy rodzinie i powiatowe centra pomocy rodzinie udzieliły informacji o 29 najciekawszych powiatowych

²⁶⁰ Aktualnie kryterium dochodowe dla osoby samotnie gospodarującej wynosi: 477 zł, a kryterium dochodowe dla osoby w rodzinie – 351 zł. *Rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej* – Dz. U. z 2006 r., nr 135, poz. 950 (aktualizacja kwoty uprawniającej do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego wg zasad ustawy o pomocy społecznej odbywa się co 3 lata).

²⁶¹ Tj. z tytułu ubóstwa; sieroctwa; bezdomności; bezrobocia; niepełnosprawności; długotrwałej lub ciężkiej choroby; przemocy w rodzinie; potrzeby ochrony macierzyństwa lub wielodzietności; bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, zwłaszcza w rodzinach niepełnych lub wielodzietnych; braku umiejętności w przystosowaniu do życia młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze; trudności w integracji osób, które otrzymały status uchodźcy; trudności w przystosowaniu do życia po zwolnieniu z zakładu karnego; alkoholizmu; narkomanii; zdarzenia losowego; sytuacji kryzysowej oraz klęski żywiołowej lub ekologicznej.

programach osłonowych, realizowanych w 2007 r. – 17 z nich obejmowało zadania z obszaru pomocy dziecku i rodzinie. Wśród nich znalazło się:

- 5 programów na rzecz rozwoju systemu rodzicielstwa zastępczego,
- 3 programy na rzecz budowy systemu mieszkań chronionych dla młodzieży usamodzielnianej, opuszczającej różne formy opieki zastępczej,
- 3 programy na rzecz usamodzielniania młodzieży opuszczającej różne formy opieki zastępczej,
- 3 programy na rzecz integracji i reintegracji rodzin,
- 3 programy na rzecz dzieci.

4.5.2. USAMODZIELNIANIE, INTEGRACJA ZE ŚRODOWISKIEM, KONTYNUOWANIE NAUKI

Do świadczeń mających na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem młodzieży opuszczającej różne formy opieki zastępczej należą: pomoc pieniężna na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki, pomoc rzeczowa na zagospodarowanie, pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych (także w mieszkaniu chronionym) i zatrudnienia oraz pomoc w postaci poradnictwa specjalistycznego²⁶².

Instytut Spraw Publicznych (ISP) w latach 2000-2001 rozpoczął badania dotyczące systemu wsparcia dziecka i rodziny, w tym funkcjonowania i efektywności procesu usamodzielniania wychowanków opieki zastępczej. Badaniem objęte zostały osoby pełniące funkcje kierownicze w powiatowych centrach pomocy rodzinie i domach dziecka, pracownicy socjalni i wychowawcy, a także osoby sprawujące opiekę zastępczą nad wychowankami w placówkach socjalizacyjnych i rodzinnych oraz sami wychowankowie²⁶³. Badania ujawniły trudności w realizacji wymogu tymczasowości pobytu dziecka poza rodziną. Potwierdziły to dane wynikające z praktyki, iż co czwarty wychowanek opuszcza placówkę socjalizacyjną jako osoba pełnoletnia, a co trzecie dziecko odchodzące z placówki rodzinnej trafia do innej

²⁶² Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 23.12.2004 r. w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie (Dz. U. z 2005 r. Nr 6 poz. 45 ze zm.) określa: warunki i tryb przyznawania pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki, wysokość tej pomocy oraz wartość i składniki pomocy na zagospodarowanie; sposób przygotowania i realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia oraz zadania opiekuna usamodzielnienia oraz tryb zawieszania pomocy na usamodzielnienie i pomocy pieniężnej na kontynuowanie nauki.

²⁶³ A. Kwak (red.), *Z opieki zastępczej w dorosłe życie*, Warszawa 2006, s. 7-12.

instytucji opieki zastępczej²⁶⁴. Od strony formalnej, zdaniem badaczy, proces usamodzielniania wychowanków przebiegał zgodnie z wymogami ustawowymi – jego realizatorzy legitymowali się wymaganym wykształceniem, znajomością przepisów i podejmowaniem działań z nimi zgodnych, a trudności w zakresie przyznawania świadczeń nie odnotowano. Mimo tego, dostrzeżono też problemy związane z procesem usamodzielniania, które pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

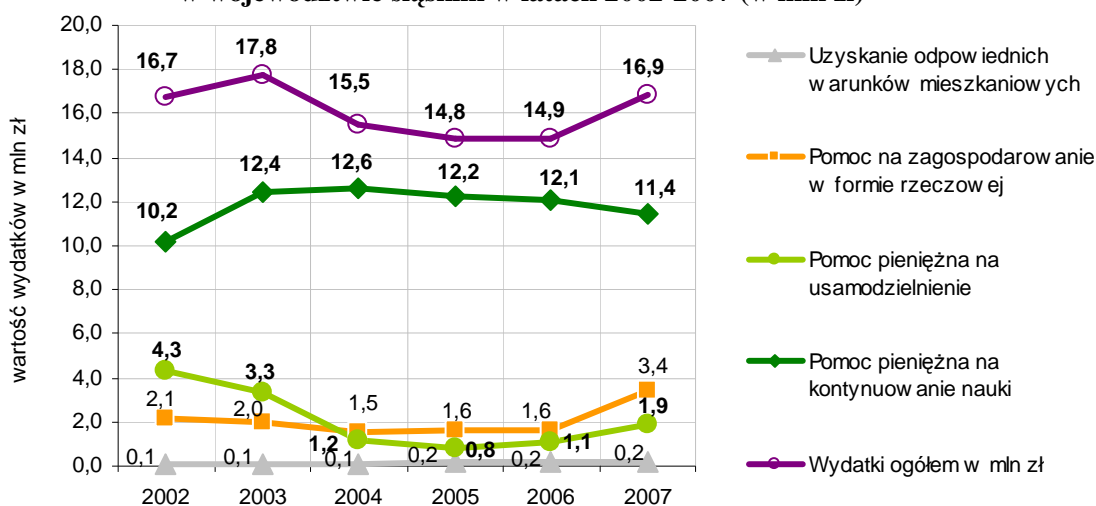
- Wskazane jest uelastyczenie procesu usamodzielniania, co wynika z konieczności indywidualnego podejścia do sytuacji wychowanków i potrzeby dokonywania stosownych do realnych potrzeb zmian w zaplanowanych budżetach (brak przepisów określających zasady przeprowadzania kontroli wydatków wychowanków).
- Władze lokalne na ogół zapewniają pomoc, do jakiej są zobligowane, a w razie konieczności udzielają dodatkowej pomocy.
- Problemem jest wieńcząca proces usamodzielnienia realizacja potrzeby wychowanka w zakresie mieszkania oraz zatrudnienia, co wiąże się z trudną sytuacją społeczno-ekonomiczną społeczności lokalnych.
- Realizatorzy procesu usamodzielniania wskazują na niespójność działań sądów i pomocy społecznej, co w wielu przypadkach uniemożliwia sensowne wykorzystanie środków finansowych i skuteczną pomoc dzieciom i ich rodzicom.
- Wysoko została oceniona współpraca ze szkołą, której władze stanowią istotną i wymierną pomoc w procesie usamodzielnienia.
- Współpraca placówek socjalizacyjnych i powiatowych centrów pomocy rodzinie, na ogół była oceniana pozytywnie. Trudności dostrzeżono w przypadku procesu usamodzielnienia dzieci „pochodzących z innych powiatów”.
- Według pracowników badanych powiatowych centrów pomocy rodzinie i miejskich ośrodków pomocy społecznej, obraz wychowanków domów dziecka jest inny niż wychowanków rodzin zastępczych. Wychowankowie rodzin zastępczych mają bardziej wykształcone postawy i zachowania – wykazują się większą samodzielnością i realizmem.
- Wypowiedzi wychowanków wszystkich form opieki zastępczej ujawniły brak ich świadomości, że są jednocześnie podmiotem i uczestnikiem procesu usamodzielniania (nie pamiętali planowanych celów, a nawet dokumentu, jakim jest plan usamodzielnienia).

²⁶⁴ M. Kolankiewicz, *Szanse i zagrożenia instytucjonalnej opieki nad dziećmi*, w: M. Raclaw-Markowska (red.) *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*, Warszawa 2005, s. 37-41.

- W większości badanych powiatowych centrów pomocy rodzinie pracownicy socjalni są specjalistami od wszystkich problemów, rzadko udzielane były świadczenia w postaci pracy socjalnej w ramach zespołów interdyscyplinarnych.
- Wychowankowie i realizatorzy procesu usamodzielnienia podkreślali dwa jego wymiary: materialny rozumiany jako start życiowy (mieszkanie, praca) i edukacyjny rozumiany jako cel bieżący (kontynuowanie kształcenia).
- Duże znaczenie w procesie usamodzielniania odgrywa oparcie się na osobach bliskich i pomoc z ich strony, czego z reguły doświadczają dzieci z rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka (choć nie wszystkie).
- Im większe zaangażowanie opiekunów z rodzinnych domów dziecka i rodziców zastępczych, tym lepsze wyniki procesu usamodzielnienia, a przejście wychowanka w dorosłe życie odbywa się łagodniej i w sposób bardziej naturalny²⁶⁵.

W 2007 r. ogólna kwota wydatków na realizację świadczeń mających na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem młodzieży opuszczającej różne formy opieki zastępczej w powiatach województwa śląskiego wróciła do poziomu sprzed czterech lat – czyli ok. 17 mln zł (czyli przed reformy finansów publicznych).

Wydatki powiatów na świadczenia mające na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem dla opuszczających różne formy opieki zastępczej w ujęciu bezwzględny w województwie śląskim w latach 2002-2007 (w mln zł)

Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

²⁶⁵ A. Kwak, M. Bieńko, M. Rosochacka, W. Wideł, *Wnioski i rekomendacje*, w: A. Kwak (red.), *Z opieki...* op. cit. s. 212-228.

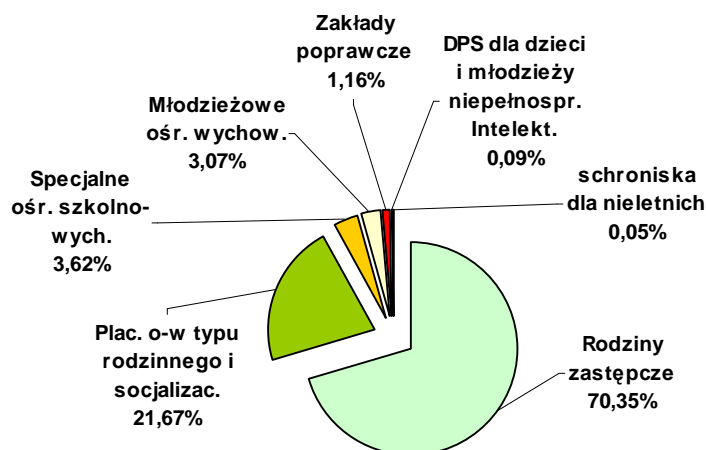
Spośród ogółu środków wydatkowanych w 2007 r. na wsparcie usamodzielnienia i integracji ze środowiskiem zdecydowanie najwięcej (11,4 mln zł) wydano na pomoc pieniężną na kontynuowanie nauki (z tego 8,2 mln zł dla wychowanków rodzin zastępczych), następnie na pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej (3,4 mln zł) oraz pomoc pieniężną na usamodzielnienie (1,9 mln zł). Najmniejszy udział w strukturze wydatków miała pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych (167,3 tys. zł). Dane te są spójne z cyt. wcześniej wynikami *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej*²⁶⁶, w których powiaty wskazały uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych w procesie usamodzielniania jako obszar o najmniejszym stopniu zaspokojenia potrzeb.

W strukturze wydatków na omawiane świadczenia, wydatki na kontynuowanie nauki stanowiły 67,7%, na zagospodarowanie w formie rzeczowej – 20,2%, na usamodzielnienie – 11,1%, a na uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych – 1,0%.

W 2007 r. pomocy pieniężnej na usamodzielnienie i integrację udzielono osobom opuszczającym: rodziny zastępcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, młodzieżowe ośrodki wychowawcze, domy pomocy społecznej dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych intelektualnie oraz zakłady poprawcze. Najwięcej środków przeznaczono na wsparcie osób opuszczających rodziny zastępcze, najmniej na udzielanie pomocy dla młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie opuszczającej domy pomocy społecznej oraz dla osób opuszczających schroniska dla nieletnich.

²⁶⁶ Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego, *Bilans potrzeb w woj. śląskim w zakresie pomocy społecznej w latach 2006-2007 oraz w latach 2007-2008*.

Pomoc na usamodzielnienie i integrację – struktura wydatków na świadczenia wg typów instytucji w województwie śląskim w 2006 r. (N=16,9 mln zł).

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007 r. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

W roku 2007, najwyższą przeciętną kwotą na osobę wydatkowano na pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej, a najniższą na uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych.

Pomoc na usamodzielnienie i integrację – liczba osób, które otrzymały świadczenie oraz średnia kwota świadczeń w województwie śląskim w roku 2007

Wyszczególnienie	Liczba osób, objętych pomocą	Kwota świadczeń w 2007 r. (w zł)	
		Ogółem	Średnio na 1 osobę
Uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych	164	167 267	1 020
Pomoc na zagospodarowanie w formie rzeczowej	595	3 410 477	5 732
Pomoc pieniężna na usamodzielnienie	415	1 867 866	4 501
Pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki	2 779	11 409 729	4 106
Pomoc w znalezieniu zatrudnienia	156	x	x
Praca socjalna	2 036	x	x

Źródło: Tamże.

Jeśli chodzi o liczbę młodzieży korzystającej ze świadczeń materialnych i niematerialnych na usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem w województwie śląskim, w 2007 r. – najwięcej osób otrzymało pomoc na kontynuowanie nauki, najmniej skorzystało z pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych i zatrudnienia.

Wysokość przeciętnych wydatków na poszczególne świadczenia w przeliczeniu na osobę w poszczególnych rodzajach placówek była bardzo zróżnicowana. Miały na to wpływ zarówno specyfika funkcjonowania poszczególnych typów placówek, jak i liczebność opuszczających je wychowanków oraz struktura otrzymywanych przez te osoby świadczeń.

Wysokość przeciętnych wydatków w przeliczeniu na osobę z uwzględnieniem typów instytucji i rodzaju świadczeń przedstawia poniższa tabela.

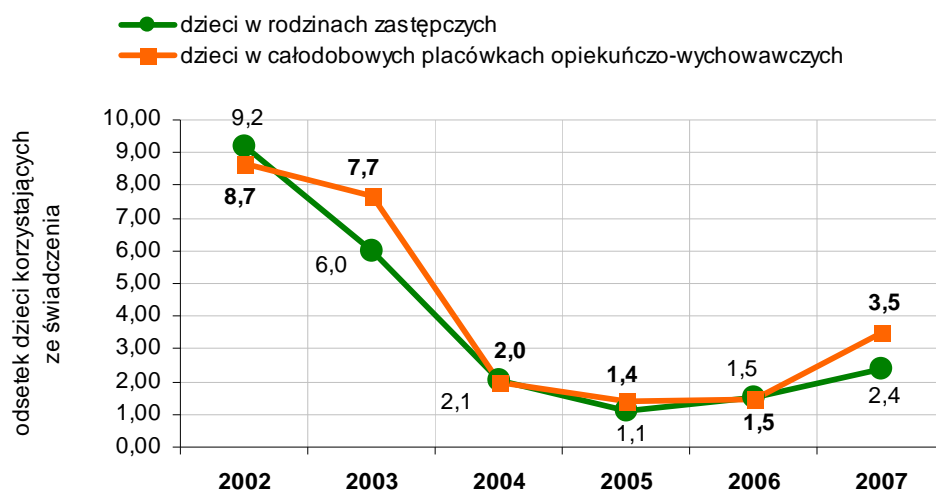
Pomoc mająca na celu życiowe usamodzielnienie i integrację ze środowiskiem dla osób opuszczających różne formy opieki zastępczej - przeciętne wydatki na osobę wg typów instytucji i rodzaju świadczeń w województwie śląskim w 2007 r.

Podmioty opieki zastępczej	Przeciętne wydatki w 2007 r. na:			
	usamodzielnienie	kontynuowanie nauki	uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych	zagospodarowanie w formie rzeczowej
Rodziny zastępcze	3 945	4 238	1 270	7 248
Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego i socjalizacyjnego	5 148	3 886	961	3 300
Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze	4 784	3 769	466	3 713
Młodzieżowe ośrodki wychowawcze	3 781	3 326	1 379	2 377
DPS dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie	6 588	5 928	0	2 994
Schroniska dla nieletnich	4 941	0	0	3 067
Zakłady poprawcze	10 098	3 888	0	3 208

Źródło: Tamże.

W roku 2007 (podobnie jak w latach 2003 i 2005) odsetek młodzieży korzystającej ze świadczeń na usamodzielnienie w formie pieniężnej opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze był większy niż odsetek takich wychowanków rodzin zastępczych. Dane te wskazują, że wiele dzieci przebywa w domach dziecka aż do osiągnięcia pełnoletniości.

Odsetek młodzieży korzystającej ze świadczeń na usamodzielnienie w formie pieniężnej, opuszczającej rodziny zastępcze i całodobowe placówki opiekuńczo-wychowawcze w latach 2002-2007 w województwie śląskim

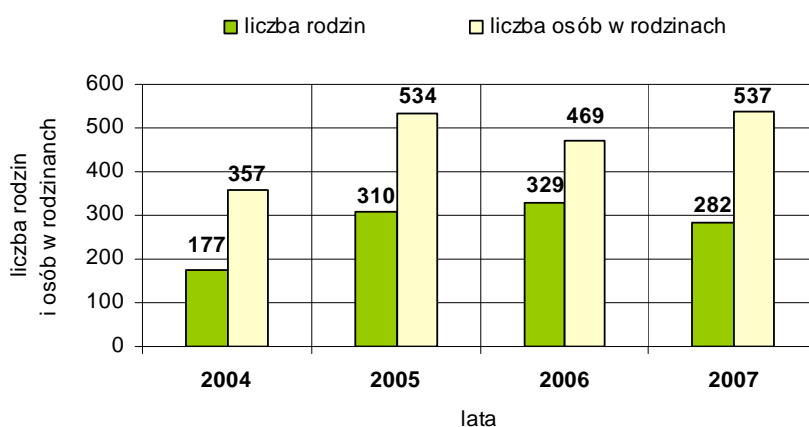
Źródło: Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

4.5.3. INNE ŚWIADCZENIA I FORMY POMOCY

Analiza danych dotyczących udzielonych w latach 2002-2006 świadczeń z tytułu sieroctwa wykazała w poszczególnych województwach dużą zmienność liczby świadczeniobiorców. Zmienność ta nie układa się jednak w tendencje znajdujące uzasadnienie w zmianach legislacyjnych, które zostały wprowadzone w tym okresie. W województwie śląskim w 2007 r. z tytułu sieroctwa wsparcie otrzymało 718 rodzin, a w nich 2.169 osób²⁶⁷.

Dane dotyczące liczby rodzin i osób w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu braku umiejętności w przystosowaniu młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze zbierane są od 2004 roku²⁶⁸. W 2007 r. w województwie śląskim liczba osób w rodzinach objętych tym świadczeniem wynosiła 537. Liczba ta sytuowała województwo śląskie na czwartej pozycji w kraju (najwięcej takich osób było w mazowieckim – 998, najmniej w podkarpackim – 42).

Rodziny i osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną z powodu braku umiejętności w przystosowaniu się do życia młodzieży opuszczającej placówki opiekuńczo-wychowawcze w województwie śląskim w latach 2004-2007

Źródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres 2004-2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego

Z uwagi na potrzebę kompleksowego wspierania osób i rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, wymienić należy udzielane bez względu na posiadany dochód,

²⁶⁷ Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2006. Stan na koniec roku. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej oraz Sprawozdanie MPiPS-03 za rok 2007. Stan na koniec roku. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

²⁶⁸ Sprawozdania MPiPS-03 za lata 2002-2006. Stan na koniec roku. Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej.

takie formy pomocy jak interwencja kryzysowa, poradnictwo specjalistyczne i praca socjalna²⁶⁹.

Interwencja kryzysowa to zespół interdyscyplinarnych działań podejmowanych na rzecz osób i rodzin będących w stanie kryzysu. Ich celem jest przywrócenie równowagi psychicznej i umiejętności samodzielnego radzenia sobie, a dzięki temu zapobieganie przejściu reakcji kryzysowej w stan chronicznej niewydolności psychospołecznej. Interwencja kryzysowa jest działaniem doraźnym, krótkoterminowym, zmierzającym do udzielenia natychmiastowej pomocy (psychologicznej, socjalnej, prawnej) osobom znajdującym się w sytuacji kryzysowej, polega głównie na zapewnieniu wsparcia emocjonalnego, poczucia bezpieczeństwa oraz zredukowaniu lęku²⁷⁰.

Osobom i rodzinom mającym trudności lub wykazującym potrzebę wsparcia w rozwiązywaniu swoich problemów życiowych udzielana jest pomoc w postaci **poradnictwa specjalistycznego**, w tym prawnego (z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, zabezpieczenia społecznego i ochrony praw lokatorów), psychologicznego (procesy diagnozowania, profilaktyki i terapii), rodzinnego (obejmującego szeroko rozumiane problemy funkcjonowania rodziny – wychowawcze w rodzinach naturalnych i zastępczych oraz problemy opieki nad osobą niepełnosprawną), a także terapię rodzinną²⁷¹.

Praca socjalna jest działalnością mającą na celu pomoc osobom i rodzinom we wzmacnianiu lub odzyskiwaniu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie poprzez pełnienie odpowiednich ról społecznych oraz tworzenie warunków sprzyjających temu celowi. Najważniejsze formy pracy socjalnej to: ratownictwo (w sytuacji kryzysu), opieka (w sytuacji choroby, niepełnosprawności), pomoc (działanie wspierające prawidłowy rozwój), kompensacja (wyrównywanie braków utrudniających bądź uniemożliwiających prawidłowy rozwój i funkcjonowanie osoby)²⁷².

W 2007 r. w województwie śląskim odnotowano najwięcej w kraju rodzin objętych pomocą w formie interwencji kryzysowej (6.719). Na 10 tys. mieszkańców województwa śląskiego tą formą pomocy objęte było 36 osób (3 pozycja w kraju). W przypadku pracy socjalnej (którą objęto 104.091 rodzin) i poradnictwa specjalistycznego (z którego skorzystało 21.479 rodzin) – województwo śląskie sytuowało się na drugim miejscu po mazowieckim. Na 10 tys. mieszkańców województwa śląskiego 585 osób objętych było pracą socjalną (12 pozycja w kraju), natomiast 122 osoby skorzystały ze specjalistycznego poradnictwa (3 pozycja w kraju).

W 2007 r. w województwie śląskim, w ramach zadań własnych gmin pracą socjalną objęto 104.091 rodzin, pomocy w formie interwencji kryzysowej udzielono 6.719 rodzinom, a 21.479 rodzin skorzystało z poradnictwa specjalistycznego. Z tych form pomocy mieszkańcy województwa śląskiego korzystali częściej w powiatach grodzkich i gminach miejskich.

²⁶⁹ Dane dotyczące omawianych form pomocy zestawiane są w sprawozdaniu MPiPS – 03 od 2006 r. w ramach zadań własnych gmin.

²⁷⁰ Art. 47, pkt 1-4 ustawy o pomocy społecznej; J. Kasprzak, *Interwencja kryzysowa*, w: *Terapia uzależnienia i współuzależnienia*, Nr 3 (2000 r.), http://www.terapia.rubikon.net.pl/html/interw_kryzys.htm (04.12.2007 r.)

²⁷¹ Art. 46, pkt 1-4 cyt. ustawy o pomocy społecznej.

²⁷² Art. 6, pkt 12 ustawy o pomocy społecznej; U. Kazubowska, *Nowe wymiary pracy socjalnej z rodziną w Polsce – stan aktualny i kierunki przemian*, w: J. Brągiel, P. Sikora (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – Multikulturowość – Edukacja*. Opole 2004, s. 61.

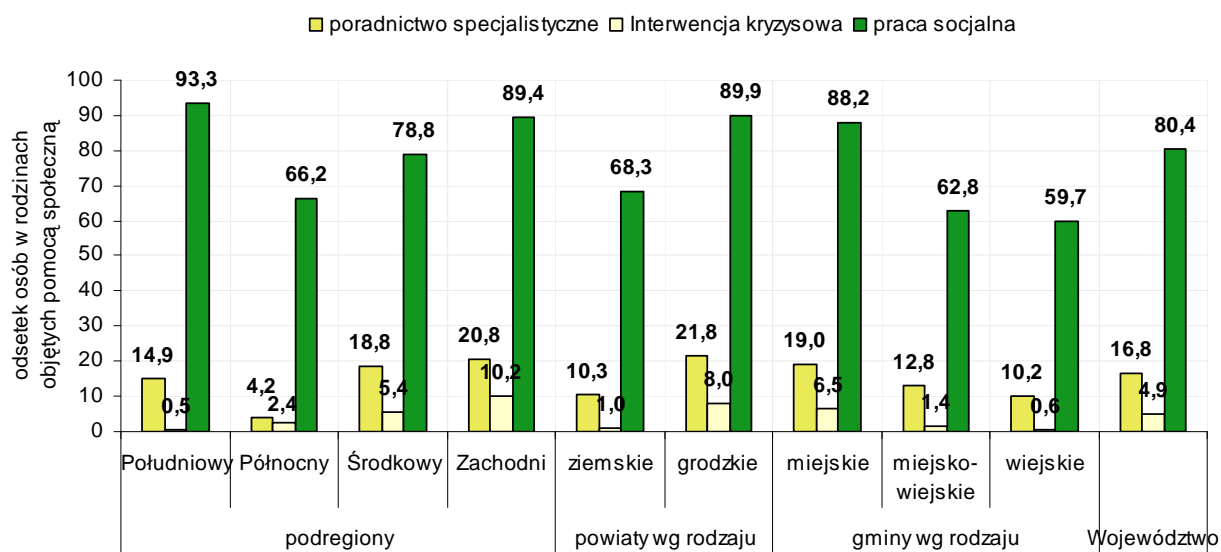
Osoby w rodzinach objętych pomocą społeczną w formie pracy socjalnej, poradnictwa specjalistycznego oraz interwencji kryzysowej wg podregionów województwa śląskiego w 2007 r.

Obszar		Pracy socjalna		Poradnictwo specjalistyczne		Interwencja kryzysowa	
		rodziny	osoby w rodzinach	rodziny	osoby w rodzinach	rodziny	osoby w rodzinach
Województwo		21 479	56 812	6 719	16 650	104 091	272 406
Podregiony	Południowy	1 985	6 772	88	243	14 590	42 443
	Północny	701	1 645	769	924	11 097	26 009
	Środkowy	15 883	40 760	4677	11 738	67 600	171 153
	Zachodni	2 910	7 635	1185	3 745	10 804	32 801
Powiaty wg rodzaju	ziemskie	5 118	15 290	489	1 412	36 328	101 211
	grodzkie	16 361	41 522	6230	15 238	67 763	171 195
Gminy wg rodzaju	miejskie	18 147	46 327	6406	15 806	84 724	214 543
	miejsko-wiejskie	1 374	3 806	153	423	6 331	18 623
	wiejskie	1 958	6 679	160	421	13 036	39 240

Zródło: Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007 r. Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego.

Również w powiatach grodzkich i gminach miejskich – z omawianych trzech form pomocy – skorzystał większy odsetek osób w rodzinach objętych pomocą społeczną. Największy odsetek osób korzystających z pracy socjalnej odnotowano w podregionie południowym. W przypadku poradnictwa specjalistycznego i interwencji kryzysowej – największy odsetek zanotowano w podregionie zachodnim.

Zestawienie odsetka osób w rodzinach objętych pomocą społeczną w gminach w formie pracy socjalnej, poradnictwa specjalistycznego oraz interwencji kryzysowej w podregionach oraz wg rodzaju powiatów i gmin w województwie śląskim w 2007 r.

Zródło: Tamże.

Omawiane formy pomocy społecznej wpisują się w długotrwały, wielokierunkowy i wieloaspektowy proces pracy socjalno-wychowawczej w rodzinie i z rodziną, w tym także na rzecz reintegracji rodziny z dzieckiem i dziecka z rodziną. Wymaga to ścisłej, ustawicznej współpracy wielu specjalistów (przede wszystkim pracowników socjalnych, pedagogów, nauczycieli-wychowawców, psychologów, policjantów, sędziów, kuratorów oraz przedstawicieli innych profesji zajmujących się człowiekiem)²⁷³. Wymaga to również profesjonalnego, interdyscyplinarnego przygotowania pracowników służb społecznych zaangażowanych w pracę z dzieckiem i rodziną (szczególnie pracowników socjalnych i wychowawców), co z kolei wiąże się z potrzebą doskonalenia zawodowego oraz postępowaniem według standardów etyki zawodowej²⁷⁴.

Konieczność ustawicznego podnoszenia kwalifikacji zawodowych zarówno przez pracowników socjalnych jak też innych specjalistów pracujących z dzieckiem i rodziną, podyktowana jest m. in. niepodejmowaniem pracy socjalno-wychowawczej na rzecz odzyskania przez rodzinę naturalną zdolności ponownego przyjęcia opieki nad dzieckiem przebywającym w różnych formach opieki zastępczej (zwłaszcza w domach dziecka i w rodzinach zastępczych) oraz brakiem systemu wsparcia dla rodzin zastępczych²⁷⁵. Przemawia za tym również samoocena pracowników socjalnych:

- deklarujących brak wiedzy psychologicznej – potrzebnej do nawiązywania właściwych relacji z klientem, diagnozowania potrzeb, prowadzenia indywidualnych przypadków oraz wiedzy socjologicznej i pedagogicznej, co utrudnia pracę nad rozwiązywaniem problemów bezrobocia i patologii społecznej²⁷⁶,
- często deklarujących jako „poniżej przeciętnej” umiejętności w zakresie prowadzenia i organizowania grup zadaniowych, aktywizowania społeczności lokalnej, zdobywania funduszy dla realizacji celów pomocy społecznej, czy występowania na forum publicznym²⁷⁷,

²⁷³ U. Kazubowska, *Nowe wymiary pracy socjalnej z rodziną w Polsce...*op. cit. s. 65; 68-69.

²⁷⁴ I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1991 – 2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów ekonomii społecznej w pomocy społecznej*. Ekonomia Społeczna. Teksty 2006, s. 17-19, http://wiadomosci.ngo.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Raport_Otwarcia/Rybka_dagnoza_pomocy_spoecznej.pdf (10.10.2007 r.).

²⁷⁵ J. Hrynkiewicz, *Odrzuceni...*op. cit. s. 56; A. Kurcz, *Rodziny zastępcze jako obszar działania pracowników socjalnych*, w: K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Bydgoszcz 2005, s. 409.

²⁷⁶ J. Brągiel, A. Kurcz (red.), *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, Opole 2002. Badania przeprowadzone na próbie 188 pracowników socjalnych województwa opolskiego). Podają za I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1991 – 2006...*op. cit.

²⁷⁷ Tamże.

- często postrzegających jako „niedostateczny” poziom swojego przygotowania do pracy na rzecz reintegracji rodziny oraz do pracy z rodziną zastępczą przeżywającą trudności małżeńskie i wychowawcze²⁷⁸,
- deklarującym brak zadowolenia z wykonywanej pracy ze względu na „kiepskie” warunki pracy, płacy i słaby prestiż wykonywanego zawodu²⁷⁹.

Według opracowanego w Regionalnym Ośrodku Polityki Społecznej Województwa Śląskiego *Bilansu potrzeb w zakresie pomocy społecznej w latach 2007-2008* kierownictwo i pracownicy ośrodków pomocy społecznej i powiatowych centrów pomocy rodzinie dostrzegli potrzebę doskonalenia zawodowego w zakresie pozyskiwania środków z funduszy UE, wdrażania projektów systemowych i zarządzania nimi. Przy czym kadry zarządzające wymieniły również zagadnienia dotyczące stosowania przepisów prawnych związanych z realizacją zadań jednostek organizacyjnych pomocy społecznej i zarządzaniem. Pracownicy socjalni byli zainteresowani metodami pracy z różnymi grupami klientów (zwłaszcza z osobami długotrwale bezrobotnymi, z rodzinami z problemem uzależnienia i przemocy domowej oraz z osobami z zaburzeniami psychicznymi), a także sposobami radzenia sobie z syndromem wypalenia zawodowego oraz stosowaniem takich narzędzi jak interwencja kryzysowa i superwizja. Pozostali pracownicy wymienili stosowanie przepisów związanych z koordynacją świadczeń rodzinnych oraz z realizacją zadań jednostek organizacyjnych pomocy społecznej.

Zarówno cytowany *Bilans potrzeb* jak i inne przeprowadzone w Polsce, w latach 2002-2006, badania dotyczące problematyki wykonywania zawodu pracownika socjalnego²⁸⁰, potwierdzają zarówno potrzebę podnoszenia kwalifikacji kadr służb pomocy społecznej, jak i gotowość tych służb do korzystania z różnych form kształcenia i doskonalenia zawodowego. Według informacji udzielonych przez ośrodki pomocy społecznej i powiatowe centra pomocy rodzinie, w 2007 r. w województwie śląskim 2.400 pracowników tych jednostek zostało objętych szkoleniami płatnymi (tj. 42,3% ogółu pracowników), a szkoleniami bezpłatnymi 2.306 pracowników (tj. 40,7% ogółu pracowników)²⁸¹.

²⁷⁸ A. Kurcz, *Rodziny zastępcze...* op. cit. s. 410-411.

²⁷⁹ W. M. J. Blok, *Praca socjalna w Polsce: zawód niosący pomoc w potrzebie. Projekt Matra SIC!* - opracowanie zawiera wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w roku 2006 wśród 1.162 polskich pracowników socjalnych (co stanowi ok. 4% łącznej liczby – ok. 30 tys. pracowników socjalnych zatrudnionych w Polsce) w ramach polsko-holenderskiego projektu budowy Centrum Innowacji Społecznej w Polsce i dla Polski, <http://www.sic.to/indexpl.php?page=1709> (04.12.2007 r.).

²⁸⁰ I. Rybka, *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1991 – 2006...* op. cit.; W. M. J. Blok, *Praca socjalna w Polsce...* Op. cit.; A. Kurcz, *Rodziny zastępcze...* op. cit. s. 410-411.

²⁸¹ ROPS, *Badanie Bilans potrzeb w zakresie pomocy społecznej w województwie śląskim w latach 2007-2008*.

Na koniec 2007 r. we wszystkich jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej działających na terenie gmin i powiatów województwa śląskiego, zatrudnionych było 14.185 osób, z czego w ośrodkach pomocy społecznej – 5.347 (w tym 2.140 pracowników socjalnych, co stanowiło 40,0% ogółu pracowników OPS), w powiatowych centrach pomocy rodzinie – 216 (w tym 63 pracowników socjalnych, co stanowiło 29,2% ogółu pracowników PCPR), w domach pomocy społecznej – 5.217, w placówkach opiekuńczo-wychowawczych – 1.820 (w tym 419 osób na podstawie ustawy karta nauczyciela²⁸²), w ośrodkach adopcyjno-opiekuńczych – 44 (w tym 19 osób na podstawie ustawy karta nauczyciela), w placówkach specjalistycznego poradnictwa – 28 (w tym 5 osoby w zakresie poradnictwa rodzinnego), w ośrodkach interwencji kryzysowej – 198, natomiast w ośrodkach wsparcia (takich jak: środowiskowe domy samopomocy, dzienne domy pomocy, noclegownie i ośrodki opiekuńcze) ogółem zatrudnionych było – 1.248 osób²⁸³.

²⁸² Ustawa z dnia 26.01.1982 r. Karta Nauczyciela (t.j. Dz. U. z 2003 r. nr 118 poz. 1112 ze zm.).

²⁸³ Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, *Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2007.*

5. ANALIZA SWOT

WARUNKI ŻYCIA RODZIN Z DZIEĆMI

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Wysoki średni dochód rozporządzalny na 1 osobę w woj. śląskim (w skali kraju 2 miejsce po województwie mazowieckim). – Spadek stopy bezrobocia w kraju i woj. śląskim, w tym długotrwałego. – Stypendia socjalne dla uczniów jako obowiązkowe zadanie gmin. – Realizacja rządowych programów dożywiania dzieci. – Wspieranie finansowe działalności świetlic środowiskowych realizujących programy socjoterapeutyczne i opiekuńczo-wychowawcze w ramach gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych. 	<ul style="list-style-type: none"> – Proces rozwarstwienia. Od 1997 r. rośnie odsetek osób żyjących poniżej minimum egzystencji. – Juwenalizacja biedy – większe zagrożenie ubóstwem dzieci i młodzieży w stosunku do innych grup wiekowych. – Duża liczba rodzin (w skali kraju 2 miejsce po województwie mazowieckim w 2006 r.) objętych pomocą społeczną z tytułu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego. – Wzrost odsetka rodzin niepełnych i wielodzietnych korzystających ze świadczeń pomocy społecznej z tytułu bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzeniu gospodarstwa domowego przy ogólnym spadku liczby rodzin korzystających z tej pomocy. – Niedostateczna współpraca gminy i powiatu na rzecz rodzin naturalnych. – Brak badań dotyczących jakości życia dzieci i młodzieży ze środowisk defaworyzowanych.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost odsetka gospodarstw domowych wyposażonych w komputer i Internet. – Zmiany legislacyjne o charakterze prorodzinny. – Pozainstytucjonalne formy pomocy rodzinie. – Elastyczny podział obowiązków domowych dostosowany do potrzeb rodziny. – Wzrost możliwości związanych z podjęciem zatrudnienia, pozwalających łączyć macierzyństwo/ ojcostwo z pracą zawodową (np. telepraca). – Dobre praktyki samorządów lokalnych w zakresie prowadzenia polityki prorodzinnej (m.in.: reintegracji rodziny, obrony praw dziecka i rodziny). 	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost liczby rozwodów, w tym małżeństw z małoletnimi dziećmi. – Proces rozluźniania więzi międzypokoleniowych w rodzinach. – Zanik rodzin wielopokoleniowych. – Migracje zarobkowe wewnętrzne i zewnętrzne rodziców ograniczające czas spędzany z dziećmi pozostającymi w domu. – Trudności związane z podjęciem lub kontynuowaniem pracy po przerwie związanej z macierzyństwem. – Wynikająca z rachunku ekonomicznego konkurencja interesów dziecka i rodzica pomiędzy czasowym ustaniem aktywności zawodowej związanej z wychowywaniem dziecka a wysokością świadczeń emerytalnych w przyszłości. – Niepopularność pracy w niepełnym wymiarze

	<p>godzin wynikająca ze względów ekonomicznych.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Nieelastyczna organizacja czasu pracy, w tym dla rodziców, w większości miejsc pracy w Polsce. - Rosnące koszty utrzymania rodzin. Wzrost dochodów nie równoważy kosztów utrzymania niepracujących członków rodziny – dochód na osobę wyraźnie maleje wraz z rosnącą liczbą dzieci. - Stygmatyzacja dzieci i młodzieży pochodzących z rodzin ubogich i wielodzietnych. - Odsetek osób bezrobotnych z prawem do zasiłku w ogólnej liczbie osób bezrobotnych utrzymujący się na poziomie 11-12%. - Utrzymująca się niekorzystna struktura osób bezrobotnych z przewagą odsetka osób długotrwale bezrobotnych. - Trudności związane ze stosowaniem zasady pomocniczości – brak więzi w środowisku lokalnym. - Mniejsze w środowisku wiejskim niż w miastach możliwości spędzania wolnego czasu ze względu na brak infrastruktury. - Brak dostatecznej opieki medycznej – profilaktyki i promocji zdrowia wśród dzieci i młodzieży. - Kumulacja przestrzenna obszarów biedy na obszarach przemysłowych.
--	---

ZMIANY KULTUROWE

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Rodzina, wykształcenie i praca naczelnymi wartościami deklarowanymi przez młodych Polaków. – Zdecydowana dominacja tradycyjnego modelu rodziny nad związkami nieformalnymi. – Ustawodawstwo chroniące małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny. – Prorodzinna postawa sądu w sprawach rozwodowych (mediacja-separacja-rozwód). – Kultywowanie regionalnych tradycji rodzinnych. 	<ul style="list-style-type: none"> – Wychowanie do konsumpcyjnego stylu życia dzieci i młodzieży. – Dezorientacja i chaos w systemie wartości – niespójność przekazu. – Liberalizacja postaw wobec norm moralnych związanych z małżeństwem i życiem seksualnym. – Brak uznania społecznego dla matek niepracujących, wychowujących dzieci. – Brak dowartościowania niezarobkowej pracy domowej.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Znacząco niższy u polskiej młodzieży niż na zachodzie Europy poziom odchodzenia od wartości tradycyjnych i liberalizacji zachowań w różnych sferach życia. – Wielokulturowość Europy sprzyjająca rozwojowi kapitału ludzkiego, społecznego i kulturowego. – Możliwość pozyskiwania dotacji z Funduszy Strukturalnych na programy mające na celu zachowanie wśród dzieci i młodzieży tradycji i kultury regionalnej. 	<ul style="list-style-type: none"> – Dominacja indywidualizmu i orientacji na sukces nad wartościami wspólnotowymi. – Zanikanie świątecznego i rodzinnego (wspólnotowego) charakteru niedzieli. – Postępująca zmiana poglądów w kwestii norm moralnych związanych z małżeństwem i życiem rodzinnym. – Proces westernizacji w kulturze masowej. – Obecność na polskim rynku czasopism młodzieżowych zawierających demoralizujące treści. – Przesycenie reklamy treściami o zabarwieniu seksualnym i erotycznym. – Przypadki przedmiotowego przedstawiania kobiety w kulturze masowej (m.in. w reklamie). – Powszechne występowanie w kulturze masowej „kultury obnażania się” (<i>streaptime culture</i>). – Działania marketingowe z wykorzystaniem technik manipulacyjnych skierowane do dzieci i młodzieży.

WYCHOWANIE I EDUKACJA

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost aspiracji edukacyjnych. – Inwestowanie rodziców w wykształcenie i rozwój dzieci. – Pogłębienie znajomości języków obcych. – Zaangażowanie młodzieży w działalność organizacji pozarządowych. – Realizacja programów w zakresie wyrównywania szans edukacyjnych. – Obligatoryjny przedmiot w szkole „wychowanie do życia w rodzinie”. – Dyskusja o wartościach w ramach nauczania przedmiotów „religia” i „etyka”. – Obowiązek szkół w zakresie realizacji programów wychowawczych i naprawczych. – Możliwość pozyskania w systemie oświaty dotacji z Funduszy Strukturalnych na programy opieki pozaszkolnej, w tym spędzania wolnego czasu. – Wzrost zainteresowania bezpieczeństwem w szkole (monitoring). 	<ul style="list-style-type: none"> – Proces ograniczania autorytetu i funkcji wychowawczej ojca. – Poszerzanie się skali zjawiska sieroctwa społecznego i emocjonalnego wraz z zarobkowymi wyjazdami rodziców i wzrostem liczby rozwodów. – Utrata autorytetu i ograniczenie funkcji wychowawczej nauczyciela. – Ograniczanie funkcji wychowawczej szkoły. – Spychanie procesu wychowania przez rodziców na instytucje, a przez instytucje na rodziców. – Przepelnione placówki oświatowe, zbyt liczne klasy. – Niedobór placówek związanych ze spędzaniem czasu wolnego, niedobór odpowiednich urządzeń sportowych i rekreacyjnych dla dzieci i młodzieży. – Wysokie koszty i niska jakość usług opiekuńczych, niedobór placówek opiekuńczych dla dzieci i młodzieży. – Brak diagnozy potrzeb rozwojowych dzieci i młodzieży. – Brak systemu wspierania dzieci zdolnych. – Stres szkolny, spowodowany systemem oceniania, relacjami z nauczycielami i agresją rówieśniczą.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Równowaga roli wychowania i edukowania w szkole. – Obowiązek przygotowania przedszkolnego 6-latków. – Rozwój szkolnictwa wyższego. – Rozwój rynku usług edukacyjnych języków obcych. – Rozwój rynku szkolnictwa niepublicznego i społecznego. – Rozwój kształcenia zróżnicowanego. – Fundacje na rzecz edukacji dzieci i młodzieży, w tym stypendia dla dzieci i młodzieży znajdującej się w trudnej sytuacji materialnej. – Możliwość kształcenia młodzieży za granicą (dostęp do stypendiów). – Kontakty z rówieśnikami zza granicy. 	<ul style="list-style-type: none"> – Osłabienie wpływu rodziców na proces wychowania dzieci i młodzieży. – Migracje zarobkowe rodziców w kraju i poza jego granice. – Brak poradnictwa zawodowego w szkołach. – Nierówny dostęp do edukacji dla dzieci i młodzieży. – Wzrost negatywizmu szkolnego (nierealizowanie obowiązku szkolnego, nagminne wagarowanie). – Niewłaściwe zagospodarowanie czasu wolnego. – Nadmierny wpływ mediów na proces wychowania dzieci i młodzieży. – „Przemocowe” modelowanie i edukowanie przez media. – Niższe płace kobiet (w tym matek).

<ul style="list-style-type: none">- Programy Funduszy Strukturalnych wymiany nauczycieli języków obcych.- Możliwość odbycia stażu w Unii Europejskiej	
--	--

PODEJMOWANIE ZACHOWAŃ RYZYKOWNYCH

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Realizacja programów profilaktycznych w szkołach mających na celu nabywanie przez dzieci i młodzież umiejętności radzenia sobie w sytuacjach ryzykownych. – Publiczna debata na temat agresji i przemocy dzieci i młodzieży. – Realizacja kampanii medialnych dla rodziców, wychowawców i dzieci na temat zagrożeń płynących z korzystania z Internetu. 	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost patologii społecznej i przestępczości wśród młodzieży. – Obniżenie wieku inicjacji nikotynowej, alkoholowej, narkotykowej i seksualnej. – Zwiększająca się dostępność do środków psychoaktywnych. – Brak specjalistycznej wiedzy dorosłych (rodziców, nauczycieli) na temat środków psychoaktywnych. – Wypieranie ze świadomości problemu narkomanii przez dorosłych. – Bariera pokoleniowa między młodzieżą a dorosłymi utrudniająca wzajemną komunikację, interwencję i podjęcie działań zapobiegawczych. – Obojętność najbliższego środowiska wobec krzywdzenia dzieci. – Wzrost tendencji (moda) do podejmowania zachowań ryzykownych/ ekstremalnych. – Zjawisko żebractwa dzieci i młodzieży na ulicach miast i w środkach transportu. – Prostyucja dzieci i młodzieży.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Podejmowanie wychowania do wartości w rodzinie i w placówkach oświatowych. – Wprowadzenie procedur zaostrzających dyscyplinę w szkołach. – Wzrost świadomości społecznej na temat podejmowania zachowań ryzykownych. – Wzrost świadomości społecznej na temat skutków agresji i przemocy w środkach masowego przekazu, w tym w Internecie oraz w grach komputerowych. – Troska o odpowiedni strój szkolny (godny wygląd i lepsza identyfikacja ucznia). – Organizowanie w środowisku lokalnym alternatywnych form spędzania wolnego czasu dla dzieci i młodzieży. – Nieznaczny spadek w woj. śląskim (w roku 2007 w stosunku do 2004 roku) odsetka uczniów spożywających alkohol i narkotyki, a także palących papierosy. – Działalność ruchów i stowarzyszeń 	<ul style="list-style-type: none"> – Społeczne przyzwolenie na dyskusję dotyczącą akceptacji zażywania niektórych narkotyków (istnienie lobby narkotykowego, deklaracje niektórych osób publicznych i „idoli” młodzieżowych). – Niedostateczna wiedza wychowawców i rodziców w zakresie symptomów związanych z zażywaniem środków psychoaktywnych przez dzieci i młodzież. – Niedostateczna wiedza wychowawców i rodziców na temat skali zjawiska wykorzystywania seksualnego i pedofilii. – Zagrożenia płynące z Internetu – brak kontroli prawnej nad dostępem dzieci i młodzieży do niebezpiecznych i szkodliwych wychowawczo stron internetowych. – Destrukcyjny wpływ subkultur młodzieżowych. – Ekspansja sekt (nowych ruchów religijnych) na terytorium Polski. – Enklawy biedy (kumulacja przestrzenna

<p>młodzieżowych, w tym chrześcijańskich na rzecz rozwijania właściwych postaw moralnych.</p>	<p>problemów społecznych – blokowiska, dzielnice przemysłowe).</p> <ul style="list-style-type: none">- Turystyka narkotykowa w związku z wejściem Polski do strefy Schengen.- Wzrost zagrożenia handlu dziećmi w związku z wejściem Polski do strefy Schengen.
---	---

SYSTEM POMOCY DZIECKU I RODZINIE

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> – Dość dobrze rozbudowana i dynamicznie rozwijająca się – w skali kraju – infrastruktura placówek specjalistycznego wsparcia. – Szybko rozwijająca się sieć placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego (zwłaszcza prowadzonych przez podmioty niepubliczne /60%/ w gminach miejskich). – Znaczący udział podmiotów niepublicznych w prowadzeniu działań lokalnych na rzecz wsparcia dziecka i rodziny. – Akceptacja społeczna osób adoptujących dzieci i rodzin zastępczych. – Obowiązek opracowywania i wdrażania gminnych i powiatowych strategii rozwiązywania problemów społecznych. – Obowiązek dostosowania placówek opiekuńczo-wychowawczych i domów pomocy społecznej do obowiązujących standardów. 	<ul style="list-style-type: none"> – W zdecydowanej większości gmin (84%) brak zatwierdzonego przez właściwy organ systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną (istnieje w 26 gminach). – Niewystarczająca współpraca instytucji pomocy społecznej z innymi podmiotami działającymi na rzecz dziecka i rodziny, w tym m.in. powiatowymi urzędami pracy, oświatą, służbą zdrowia, sądami rodzinnymi. – Brak placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego w gminach wiejskich. – Brak pracy socjalnej i terapeutycznej z rodzinami dzieci przebywających w różnych formach opieki zastępczej (w tym na rzecz reintegracji dziecka z rodziną). – Niewystarczająca liczba miejsc w różnego typu całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych (zwłaszcza o charakterze interwencyjnym). – Wzrost liczby dzieci przebywających w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. – Zbyt mała liczebność i niewystarczające przygotowanie kadr służb pomocy społecznej, w tym całodobowych placówek opiekuńczo-wychowawczych wobec narastających problemów związanych z licznymi deficytami oraz zaburzeniami zachowania wychowanków. – Do końca 2007 r. obowiązujące standardy osiągnęła tylko jedna całodobowa placówka opiekuńczo-wychowawcza, a trzy posiadały zezwolenia warunkowe (pomimo, że termin opracowania programów naprawczych upłynął z końcem 2007 r.). – Brak badań na temat potrzeb związanych z opieką zastępczą.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> – Dynamiczny rozwój zawodowych niespokrewnionych rodzin zastępczych. – Dynamiczny przyrost liczby dzieci umieszczanych w rodzinach zastępczych, zwłaszcza w rodzinach zawodowych niespokrewnionych. 	<ul style="list-style-type: none"> – Wzrost liczby orzeczeń sądów rodzinnych w sprawach pozbawienia, zawieszenia bądź ograniczenia władzy rodzicielskiej. – Brak świadomości młodzieży opuszczającej placówki opieki zastępczej co do toczącego się procesu usamodzielniania.

<ul style="list-style-type: none"> – Możliwość ubiegania się o środki finansowe z EFS na realizację projektów systemowych z obszaru pomocy społecznej. – Dostęp do informacji o podmiotach działających na rzecz dziecka i rodziny. – Obowiązek opracowywania i wdrażania w powiatach programów pomocy dziecku i rodzinie, służących zapewnieniu opieki i wychowania dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców. – Obowiązek tworzenia gminnego systemu profilaktyki i opieki nad dzieckiem i rodziną. – Zmiany legislacyjne umożliwiające rozwój i profesjonalizację systemu zastępczego rodzicielstwa. – Obowiązek dostosowania placówek opiekuńczo-wychowawczych i domów pomocy społecznej do obowiązujących standardów do końca 2010 r. 	<ul style="list-style-type: none"> – Niewystarczające środki finansowe w systemie pomocy dziecku i rodzinie na uzyskanie odpowiednich warunków mieszkaniowych w procesie usamodzielniania. – Niewystarczające środki finansowe potrzebne do rozwoju zawodowych rodzin zastępczych.
--	--

6. MISJA, CELE OPERACYJNE I DZIAŁANIA

Na podstawie zapisów *Strategii Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020* oraz analizy sytuacji społecznej dzieci i młodzieży w województwie śląskim – za misję przyjmuje się:

WYRÓWNYWANIE SZANS WYCHOWAWCZYCH I ROZWOJOWYCH DZIECI I MŁODZIEŻY ZAMIESZKUJĄCYCH WOJEWÓDZTWO ŚLĄSKIE

Cele operacyjne:

WZMACNIANIE FUNKCJI OPIEKUŃCZEJ I WYCHOWAWCZEJ RODZIN

WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ REINTEGRACJI RODZIN

**INICJOWANIE I WSPIERANIE DZIAŁAŃ SŁUŻĄCYCH WSZECHSTRONNEMU
ROZWOJOWI DZIECI I MŁODZIEŻY ZE ŚRODOWISK DEFAWORYZOWANYCH**

WZMOCNIENIE SŁUŻB SYSTEMU WSPARCIA DZIECKA I RODZINY

**KSZTAŁTOWANIE POSTAW SPOŁECZNYCH SPRZYJAJĄCYCH REALIZOWANIU
PRAW DZIECKA I RODZINY**

Opis realizacji programu

Działania programu adresowane są przede wszystkim do dzieci i młodzieży, zwłaszcza ze środowisk defaworyzowanych oraz ich rodzin (znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej), następnie zaś do podmiotów realizujących zadania na ich rzecz w społecznościach lokalnych.

Program zakłada wdrożenie działań, które się wzajemnie uzupełniają, dając możliwość kompleksowego wsparcia przedsięwzięć podejmowanych przez różne podmioty na rzecz wyrównywania szans dzieci i młodzieży w dostępie do wychowania, prawidłowego ich rozwoju, jak również wyrównywania istniejących różnic między podregionami. Wśród tych podmiotów należy wymienić samorządy gminne i powiatowe w tym przede wszystkim jednostki organizacyjne pomocy społecznej, samorząd województwa, organizacje pozarządowe działające w obszarze wsparcia dziecka i rodziny oraz środowiska naukowo-badawcze.

Program jest realizowany w oparciu o zasadę pomocniczości. W regulacjach odnoszących się do socjalnej ochrony jednostki pomoc społeczna jawi się jako ostateczna

forma wsparcia. Umieszczenie pomocy społecznej niejako na końcu świadczeń socjalnych jest odwołaniem do zasady subsydiarności i wskazuje na uruchomienie systemu pomocowego dopiero wtedy, gdy nie można przyznać innych świadczeń. Udzielenie pomocy społecznej powinno następować wówczas, kiedy osoba lub rodzina nie jest w stanie zaspokoić swoich potrzeb poprzez dochody otrzymywane z pracy lub świadczenia z ubezpieczenia społecznego. Państwo nie wyręcza jednostki gdy jest ona samowystarczalna, wspomaga ją w chorobie, starości, niepełnosprawności, macierzyństwie i ratuje w sytuacjach kryzysowych, których nie jest ona w stanie samodzielnie przetrwać. Rolą organów władzy jest stworzenie podstawowych warunków umożliwiających godną egzystencję. Kiedy warunki bytowe ulegają skrajnemu pogorszeniu władze publiczne powinny udzielić jednostce lub rodzinie wsparcia (Sierpowska 2007).

CEL OPERACYJNY 1

WZMACNIANIE FUNKCJI OPIEKUŃCZEJ I WYCHOWAWCZEJ RODZIN

DZIAŁANIE 1.1.	Wspieranie różnych form pomocy środowiskowej w zakresie organizowania aktywnych form pomocy dla rodzin niezamożnych i dysfunkcyjnych na rzecz poprawy ich sytuacji
DZIAŁANIE 1.2.	Wspieranie programów służących odbudowywaniu właściwych wzajemnych relacji między dziećmi i rodzicami (opiekunami) m.in. poprzez mediacje rodzinne, interwencję kryzysową, poradnictwo specjalistyczne, terapię rodzinną
DZIAŁANIE 1.3.	Wspieranie programów aktywności lokalnej

Rodzina jest podstawowym, naturalnym środowiskiem narodzin, rozwoju i wychowania każdego człowieka. Prawidłowo funkcjonująca rodzina w najpełniejszy sposób zaspokaja potrzeby dziecka i żadna instytucja opiekuńcza, szczególnie w pierwszych latach życia, jej nie zastąpi.

Pełnienie ról rodzicielskich jest procesem trudnym. Rozwój psychofizyczny dziecka wymaga obecności zarówno matki, jak i ojca. Każde z nich ma inną, niezbywalną rolę do spełnienia, dlatego brak któregokolwiek z rodziców zaburza jego prawidłowy rozwój. Dla dziecka ważne są także relacje z rodzeństwem (więzi braterskie i siostrzane), z dziadkami (starszym pokoleniem) oraz z dalszą rodziną. Ponadto, w procesie socjalizacji istotne znaczenie dla młodego człowieka ma środowisko lokalne, w tym szczególną rolę odgrywają więzi sąsiedzkie.

Rodzina wielopokoleniowa jest wartościowym środowiskiem wychowawczym. Dziadkowie, choć nie mogą i nie powinni zastępować rodziców, pomagają w prowadzeniu gospodarstwa domowego i wychowaniu dzieci (przepływy czasu, miejsca i przepływy rzeczowe), wnoszą do rodziny różne wartości, które są potrzebne w procesie socjalizacji. Pełnią szczególną rolę w życiu najmłodszego pokolenia. Bezpośrednie kontakty z dziadkami uczą dzieci rozumieć rozwój społeczeństwa i dzieje własnej rodziny. We właściwy sposób kształtuje się również ich stosunek do ludzi starszych, który jest jednym z przejawów kultury osobistej i społecznej.

Obecnie wiele rodzin znajduje się w trudnej sytuacji życiowej, wynikającej z czynników socjoekonomicznych, kryzysów indywidualnych, rodzinnych lub zdarzeń losowych. Sytuacja taka szczególnie niekorzystnie wpływa na wychowywanie tych dzieci, których rodziny są dotknięte bądź zagrożone rozpadem i patologiami społecznymi. Rodziny

te doświadczają różnorodnych trudności we właściwym wypełnianiu swoich funkcji, w tym funkcji opiekuńczych i wychowawczych.

W przypadku daleko posuniętej dysfunkcji konieczna staje się interwencja najbliższego środowiska – pomocy społecznej oraz wspólnoty lokalnej. Podejmowane przez instytucje pomocy społecznej działania, przy wykorzystaniu właściwego instrumentarium, powinny prowadzić do wspierania rodziny w procesie jej reintegracji, do odbudowywania więzi rodzinnych.

Zwiększeniu skuteczności działań na rzecz wzmocnienia funkcji opiekuńczej i wychowawczej rodzin, podejmowanych w społecznościach terytorialnych, służyć będzie budowanie partnerstw. Dotyczy to zwłaszcza wspólnego rozwiązywania lokalnych problemów społecznych, jak i budowania programów aktywności lokalnej.

CEL OPERACYJNY 2

WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ REINTEGRACJI RODZIN

DZIAŁANIE 2.1.	Wzmocnienie specjalistycznych programów w zakresie reintegracji rodzin
DZIAŁANIE 2.2.	Promocja rodzinnych form opieki zastępczej
DZIAŁANIE 2.3.	Upowszechnianie dobrych praktyk na rzecz reintegracji rodziny

Zadaniem pomocy społecznej jest umożliwienie rodzinom przewycięzania trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Wymaga to zarówno poszanowania prawa dzieci do wychowania w rodzinie, jak i uwzględniania prymatu rodziców w wychowaniu potomstwa.

W sytuacji, kiedy rodzicom, zwłaszcza ze środowisk defaworyzowanych, brakuje umiejętności pełnienia funkcji opiekuńczej i wychowawczej, istnieje potrzeba jednoczesnego oddziaływania profilaktyczno-terapeutycznego wobec rodziców i profilaktyczno-rozwojowego wobec ich dzieci. Szczególnie ważne jest podejmowanie tego typu oddziaływań w stosunku do rodzin z dziećmi w wieku od 3 do 5 lat.

Celem nadrzędnym służb społecznych jest kompleksowe wspieranie i reintegracja rodziny umożliwiające przywrócenie kompetencji wychowawczych rodziców oraz powrót do rodziny naturalnej dziecka przebywającego w instytucjach opieki zastępczej. Dlatego potrzebne jest wsparcie programów reintegracji rodzin, realizowanych na terenie województwa śląskiego, uwzględniających współdziałanie wielu podmiotów, zwłaszcza służb pomocy społecznej, sądownictwa, oświaty, ochrony zdrowia, policji i organizacji pozarządowych. Ważne jest też upowszechnienie dobrych praktyk w tym zakresie.

Instytucje opiekuńcze nie są w stanie zaspokoić wszystkich potrzeb dziecka – alternatywą jest umożliwienie dzieciom przebywania w zastępczym środowisku rodzinnym. Kluczową rolę w procesie reintegracji rodziny powinny zatem odgrywać rodzinne formy opieki zastępczej, w szczególności różnego typu zawodowe rodziny zastępcze niespokrewnione z dzieckiem. W województwie śląskim sieć rodzin zastępczych rozwija się dynamicznie, ale ciągle jeszcze wiele dzieci przebywa w całodobowych placówkach opiekuńczo-wychowawczych. W związku z tym potrzebna jest popularyzacja idei rodzicielstwa zastępczego oraz promocja rodzinnych form opieki zastępczej.

CEL OPERACYJNY 3

INICJOWANIE I WSPIERANIE DZIAŁAŃ SŁUŻĄCYCH WSZECHSTRONNEMU ROZWOJOWI DZIECI I MŁODZIEŻY ZE ŚRODOWISK DEFAWORYZOWANYCH

DZIAŁANIE 3.1.	Inicjowanie tworzenia placówek wsparcia dziennego (świetlic, klubów, ognisk wychowawczych, ochronek itp.), wzmocnienie infrastruktury w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, w tym wspieranie w placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego: <ul style="list-style-type: none">• programów socjoterapeutycznych,• innych programów służących kompensowaniu zaniedbań wychowawczych i opóźnień rozwojowych dzieci i młodzieży.
DZIAŁANIE 3.2.	Wspieranie programów na rzecz wyrównywania szans wychowawczych i rozwojowych dzieci i młodzieży w zakresie: <ul style="list-style-type: none">• prowadzenie grup profilaktyczno-rozwojowych dla dzieci w wieku przedszkolnym (3-5 r.ż.) z rodzin problemowych,• nabywania przez dzieci i młodzież kompetencji osobistych i społecznych,• rozbudzania aspiracji edukacyjnych,• organizowania czasu wolnego dzieciom i młodzieży zagrożonym wykluczeniem społecznym poprzez aktywny wypoczynek, uczestnictwo w kulturze, uprawianie sportu i turystyki,• upowszechniania idei wolontariatu,• nabywania umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii w życiu codziennym.

Deficyty socjalne (rodzinne, wychowawcze, socjalizacyjne, edukacyjne) dzieci ze środowisk defaworyzowanych stają się często przyczyną ich trudnej sytuacji społecznej i ekonomicznej w dorosłym życiu. Umożliwienie w przyszłości tym dzieciom (zwłaszcza pochodzącym z rodzin z problemem uzależnienia) pełnego uczestnictwa w życiu społecznym może zapewnić rozwój lokalnej infrastruktury opiekuńczej wsparcia dziennego. W województwie śląskim, głównie w środowiskach miejskich, dynamicznie rozwija się sieć placówek opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego. Istnieje finansowa potrzeba wsparcia tworzenia tego typu placówek przede wszystkim w gminach o najniższych dochodach przeznaczanych na realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych (za wydawanie zezwoleń na sprzedaż detaliczną napojów alkoholowych i pobieranie opłat za korzystanie z zezwoleń na sprzedaż alkoholu).

Konieczna jest także realizacja programów socjoterapeutycznych dla dzieci i młodzieży z grup ryzyka, a także innych programów mających na celu przełamywanie barier uniemożliwiających lub utrudniających zaspakajanie potrzeb wychowawczych i rozwojowych. Szczególnie ważne jest wspieranie dzieci przedszkolnych pochodzących z

rodzin defaworyzowanych, które ze względu na wiek nie korzystają z zajęć w placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego.

Budzenie aspiracji edukacyjnych oraz kulturalnych dzieci i młodzieży, kształtowanie postawy mobilności zawodowej oraz aktywny wypoczynek służą ich wszechstronnemu rozwojowi osobowemu. Ukierunkowane zainteresowania stają się pomocne w wyborze drogi dalszego kształcenia się oraz zawodu. Realizowane w środowiskach lokalnych programy, których celem jest podejmowanie takich właśnie działań służą rozwojowi kapitału ludzkiego ich beneficjentów.

Jednym z warunków przygotowania dzieci i młodzieży pochodzących ze środowisk defaworyzowanych – zwłaszcza wychowanków różnych form opieki zastępczej – do samodzielności i odpowiedzialności jest nabycie przez nich właściwych postaw oraz kompetencji osobistych i społecznych.

CEL OPERACYJNY 4

WZMOCNIENIE SŁUŻB SYSTEMU WSPARCIA DZIECKA I RODZINY

DZIAŁANIE 4.1.	Doskonalenie zawodowe służb społecznych pracujących z dziećmi i młodzieżą, przede wszystkim kadr pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych
DZIAŁANIE 4.2.	Integrowanie grup zawodowych współpracujących w zakresie systemu wsparcia dziecka i rodziny – pracowników i wolontariuszy pomocy społecznej, organizacji pozarządowych, sądownictwa, policji, straży miejskiej, oświaty i służby zdrowia
DZIAŁANIE 4.3.	Działalność informacyjna prowadzona w oparciu o zasoby Internetowej Bazy Informacyjnej Służb Społecznych (IBISS), w szczególności publikowanie informatorów o podmiotach działających na rzecz wsparcia dziecka i rodziny w województwie śląskim

W działaniach mających na celu dostosowanie systemu wsparcia dziecka i rodziny do potrzeb społecznych, ważna jest profesjonalizacja i rozszerzanie oferty usług świadczonych przez podmioty funkcjonujące w jego ramach. Służy temu ustawiczne kształcenie i doskonalenie zawodowe osób pracujących z dziećmi i młodzieżą (uwzględniające m. in.: nabywanie umiejętności radzenia sobie w sytuacjach kryzysowych i rozpoznawania zaburzeń w zachowaniu wychowanków, a także przeciwdziałające wypaleniu zawodowemu). Duże możliwości w tym zakresie stwarza realizacja projektów systemowych Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego – w ramach *Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki 2007-2013*. Dają one szansę na wzrost poziomu wykształcenia oraz ukierunkowany rozwój zawodowy kadr pomocy i integracji społecznej w województwie śląskim.

Czynnikiem sprzyjającym jest też systematyczne uczestnictwo licznych przedstawicieli kadr służb pomocy społecznej województwa śląskiego w różnych formach kształcenia i doskonalenia zawodowego.

Skuteczność pracy z dzieckiem i rodziną zależy także od integracji pracowników i wolontariuszy pomocy społecznej (pracowników socjalnych i wychowawców oraz kadry zarządzającej), jak też od pracowników i wolontariuszy organizacji pozarządowych oraz przedstawicieli instytucji realizujących zadania na rzecz dziecka i rodziny w innych sektorach (oświata, sądownictwo, służba zdrowia, policja). Wzmocnieniu powyższych działań sprzyja zawiązywanie partnerstw zadaniowych służących budowaniu systemu wsparcia dziecka i rodziny o interdyscyplinarnym charakterze, a także zwiększanie dostępności do informacji o podmiotach działających na rzecz dziecka i rodziny.

CEL OPERACYJNY 5

KSZTAŁTOWANIE POSTAW SPOŁECZNYCH SPRZYJAJĄCYCH REALIZOWANIU PRAW DZIECKA I RODZINY

DZIAŁANIE 5.1.	Zwiększanie świadomości społecznej i promocja działań na rzecz obrony godności i praw dziecka
DZIAŁANIE 5.2.	Diagnozowanie warunków oraz jakości życia dzieci i młodzieży w rodzinach zamieszkujących województwo śląskie
DZIAŁANIE 5.3.	Promocja dobrych rozwiązań w działaniach prorodzinnych wdrażanych przez samorządy lokalne

Kształtowanie postaw sprzyjających realizowaniu praw dziecka i rodziny powinno stać się priorytetem polityki społecznej za względu na to, że rodzina jest podstawową tkanką społeczeństwa, na której buduje się wszystkie inne więzi społeczne. Pierwszym prawem dziecka jest prawo do wychowywania się w rodzinie, tworzonej przez kobietę i mężczyznę. Rodzina ma prawo do decydowania o wychowaniu i edukacji swojego dziecka. Należy przy tym ciągle podnosić świadomość i wrażliwość społeczną w obszarze respektowania praw dziecka i rodziny, szczególnie dziecka krzywdzonego.

Prawo dziecka do wychowywania się w rodzinie zawiera w sobie wymagania w stosunku do rodziców i systemu ekonomicznego. Procesowi wychowania sprzyja samodzielność ekonomiczna rodzin, korzystna polityka podatkowa oraz odpowiednie warunki mieszkaniowe. Istotne jest umiejętne godzenie obowiązków rodzicielskich i pracowniczych, w taki sposób, aby czas przeznaczony na pracę zawodową nie stanowił konkurencji dla czasu przeznaczonego na życie rodzinne. Stąd ważne jest, aby rodzice mieli zagwarantowane dni wolne od pracy (niedziele i dni świąteczne), które sprzyjałyby integracji członków rodziny.

Mimo widocznego postępu w przestrzeganiu praw dziecka w życiu społecznym istnieją obszary, na których prawa dziecka i rodziny nie są respektowane lub są niezauważane. W szczególnie trudnej sytuacji są dzieci najmłodsze, które jeszcze nie potrafią się same bronić i zadbać o swoje potrzeby (również dzieci w okresie prenatalnym). Dzieci te stają się często ofiarami porzucania czy znęcania się. Dysfunkcje rodziny takie jak alkoholizm rodziców czy przemoc domowa powodują dotkliwe skutki w całym systemie rodzinnym, a ich konsekwencji doświadczają dzieci przez wiele lat.

Drugim ważnym środowiskiem życia dziecka jest szkoła. Realizacji praw dzieci w szkole sprzyja regularna współpraca rodziców i nauczycieli. Ważne jest zagwarantowanie dzieciom i młodzieży, szczególnie z rodzin najuboższych i dysfunkcyjnych, właściwych warunków do realizacji obowiązku szkolnego i rozwoju intelektualnego, wolnych od agresji i przemocy.

System opieki nad dzieckiem i rodziną jest następnym obszarem, w którym należy nieustannie podejmować działania prowadzące do realizacji praw dzieci i młodzieży. W sytuacji, gdy dziecko zostaje pozbawione opieki rodziców przeciągające się procedury prawne zwielokrotniają jego traumatyczne przeżycia, przyczyniając się do dodatkowych cierpień. Realizacja praw dziecka w rodzinach zastępczych i placówkach opiekuńczo-wychowawczych powinna prowadzić do pełnego zaspokajania potrzeb i do wyrównywania deficytów, które pojawiły się na skutek wychowywania w rodzinie dysfunkcyjnej oraz na skutek jej utraty.

Dzieci i młodzież jako konsumenci są atrakcyjnymi grupami docelowymi. Z jednej strony są to grupy najbardziej innowacyjne i skłonne do ponoszenia ryzyka ekonomicznego, z drugiej strony najbardziej nieodporne na perswazję i działania marketingowe. Łatwo ulegają różnego typu manipulacjom. Konieczna jest zatem troska osób i instytucji oraz podejmowanie przez nie działań w celu ochrony praw dzieci i młodzieży jako konsumentów i odbiorców treści reklamowych.

Dzieci i młodzież najszybciej odnalazły się w społeczeństwie informacyjnym. Korzystanie ze środków masowego przekazu niesie za sobą szanse oraz zagrożenia. Stąd ważna jest ochrona dzieci przed nieograniczonym dostępem do treści, które w niekorzystny sposób wpływają na proces ich wychowania, szczególnie o charakterze przemocowym, demoralizującym, pornograficznym i pedofilskim. Ponadto po wejściu Polski do strefy Schengen należy dbać o bezpieczeństwo i o ochronę dzieci przed światem przestępczym – przed prostytutką, handlem ludźmi itp.

Wobec potrzeb związanych z kształtowaniem postaw sprzyjających realizowaniu praw dzieci i młodzieży należy wspierać podmioty prowadzące działania na ich rzecz.

W województwie śląskim nie prowadzi się systematycznych badań na temat sytuacji społeczno-ekonomicznej dzieci i młodzieży. Dotychczasowe badania nie obejmują wszystkich grup wiekowych i organizowane są przez różne resorty. Tak prowadzone badania i analizy nie dają pełnego obrazu sytuacji dzieci i młodzieży. Istotne jest zatem systematyczne diagnozowanie społeczno-ekonomicznej sytuacji rodzin z dziećmi, a także prowadzenie badań określających potrzeby środowiska dziecięcego i młodzieżowego.

Dotyczy to również najlepszych rozwiązań podejmowanych w obszarze lokalnej polityki prorodzinnej. Dane na ten temat powinny być upowszechniane podczas konferencji, warsztatów, wizyt studyjnych i szkoleń, a także poprzez publikacje wydawane w formie tradycyjnej i elektronicznej.

Szczegółowy opis działań:

**CEL OPERACYJNY 1
WZMACNIANIE FUNKCJI OPIEKUŃCZEJ I WYCHOWAWCZEJ RODZIN**

DZIAŁANIE 1.1.	Wspieranie różnych form pomocy środowiskowej w zakresie organizowania aktywnych form pomocy dla rodzin niezamożnych i dysfunkcyjnych na rzecz poprawy ich sytuacji
<i>Beneficjenci</i>	Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • partnerstwa lokalne z udziałem jednostek organizacyjnych pomocy społecznej
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • powiatowe urzędy pracy • przedsiębiorcy lokalni • partnerstwa lokalne • inne podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	<p>Konkursy Samorządu Województwa na dofinansowanie innowacyjnych aktywnych form pomocy środowiskowej realizowanych przez partnerstwa lokalne z udziałem jednostek organizacyjnych pomocy społecznej</p> <p>Otwarte konkursy ofert dla podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku na realizację zadań publicznych Województwa Śląskiego w dziedzinie polityki społecznej oraz profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień.</p>
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Wkład własny podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunek działań 5 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunek działań 1.2 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.4, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1), 7.3
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zawartych partnerstw, • liczba rodzin objętych wsparciem, • liczba złożonych wniosków, • liczba zrealizowanych programów wspartych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego, • liczba podmiotów, które zrealizowały programy, • liczba beneficjentów programów, • wartość zrealizowanych projektów (w zł).

DZIAŁANIE 1.2.	Wspieranie programów służących odbudowywaniu właściwych wzajemnych relacji między dziećmi i rodzicami (opiekunami) poprzez mediacje rodzinne, interwencję kryzysową, poradnictwo specjalistyczne, terapię rodzinną
<i>Beneficjenci</i>	Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Samorządy gmin i powiatów poprzez jednostki organizacyjne pomocy społecznej
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • sądy rodzinne • szkoły • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • inne podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	Konkursy Samorządu Województwa Śląskiego na dofinansowanie realizacji najlepszych w województwie specjalistycznych programów w zakresie reintegracji rodziny
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Wkład własny samorządów gmin i powiatów
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunek działań 5 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunek działań 1.2 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.4, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1), 7.3
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba złożonych wniosków, • liczba zrealizowanych programów wspartych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego, • liczba podmiotów, które zrealizowały programy, • liczba beneficjentów programów, • wartość zrealizowanych projektów (w zł).

DZIAŁANIE 1.3.	Wspieranie programów aktywności lokalnej
<i>Beneficjenci</i>	Rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny jednostki organizacyjne pomocy społecznej partnerstwa lokalne
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> sądy rodzinne szkoły poradnie psychologiczno-pedagogiczne powiatowe urzędy pracy przedsiębiorcy lokalni inne podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	<p>Konkursy dla partnerstw lokalnych</p> <p>Otwarte konkursy ofert dla podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku na realizację zadań publicznych Województwa Śląskiego w dziedzinie polityki społecznej oraz profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień</p> <p>Konkursy Samorządu Województwa na dofinansowanie najlepszych programów aktywności lokalnej na rzecz dziecka i rodziny</p>
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	<p>Budżet Województwa Śląskiego</p> <p>Wkład własny podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku realizujących zadania, JOPS oraz wkład własny podmiotów wchodzących w skład partnerstw lokalnych</p>
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Cel strategiczny I, kierunek działań 5 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Cel strategiczny 1, kierunek działań 1.2 Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.4, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1), 7.3
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> liczba realizowanych programów aktywności lokalnej, kwota środków wydatkowanych na działania aktywizujące. liczba rodzin objętych wsparciem w ramach programów aktywności lokalnej, liczba złożonych wniosków na otwarte konkursy ofert, liczba zrealizowanych programów wspartych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego, liczba podmiotów, które zrealizowały programy, liczba beneficjentów programów, wartość zrealizowanych projektów (w zł).

CEL OPERACYJNY 2

WSPIERANIE DZIAŁAŃ NA RZECZ REINTEGRACJI RODZIN

DZIAŁANIE 2.1.	Wzmocnienie specjalistycznych programów w zakresie reintegracji rodzin
<i>Beneficjenci</i>	Rodziny doświadczające trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczych i wychowawczych, w tym z dziećmi w wieku przedszkolnym (3-5 r.ż.)
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Samorządy gmin i powiatów województwa śląskiego poprzez: <ul style="list-style-type: none"> • ośrodki pomocy społecznej, • powiatowe centra pomocy rodzinie, • jednostki specjalistycznego poradnictwa, • ośrodki adopcyjno-opiekuńcze.
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • placówki opiekuńczo-wychowawcze wsparcia dziennego i całodobowe • inne jednostki organizacyjne pomocy społecznej • rodziny zastępcze • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • sądy rodzinne • szkoły • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • policja • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia
<i>Sposób wdrożenia</i>	Konkursy Samorządu Województwa Śląskiego na dofinansowanie realizacji najlepszych w województwie specjalistycznych programów w zakresie reintegracji rodziny
<i>Środki finansowe</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Źródła finansowania</i>	Wkład własny podmiotów realizujących programy
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunek działań 5 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.5 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.4, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1)
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba konkursów na dofinansowanie realizacji najlepszych w województwie śląskim specjalistycznych programów, • liczba złożonych wniosków, • liczba nagrodzonych programów, • liczba beneficjentów programów, • wartość zrealizowanych nagrodzonych programów (w zł).

DZIAŁANIE 2.2.	Promocja rodzinnych form opieki zastępczej
<i>Beneficjenci</i>	Dzieci i młodzież częściowo lub całkowicie pozbawione opieki rodziców, Rodzice podejmujący starania przyjęcia na siebie obowiązków zastępczego rodzicielstwa bądź adopcji
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • rodziny zastępcze • sądy rodzinne • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • policja • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia • środowiska naukowo-badawcze • instytucje społecznego przekazu
<i>Sposób wdrożenia</i>	Realizacja zadań statutowych ROPS Otwarte konkursy ofert dla podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku na realizację zadań publicznych Województwa Śląskiego w dziedzinie polityki społecznej oraz profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień (w szczególności obejmujących kampanie informacyjno-edukacyjne).
<i>Środki finansowe</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Źródła finansowania</i>	Wkład własny podmiotów niepublicznych nie działających w celu osiągnięcia zysku realizujących zadania
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunek działań 5 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.2, 2.4, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1)
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zrealizowanych programów wspartych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego, • liczba podmiotów, które zrealizowały programy, • liczba zrealizowanych kampanii informacyjno-edukacyjnych, • liczba wypromowanych dobrych praktyk na stronie internetowej ROPS, • wartość zrealizowanych projektów (w zł).

DZIAŁANIE 2.3.	Upowszechnianie dobrych praktyk na rzecz reintegracji rodziny
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny, • środowiska naukowe, • mieszkańcy województwa śląskiego, w tym rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej, dzieci i młodzież ze środowisk defaworyzowanych
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • samorządy gminne i powiatowe • powiatowe centra pomocy rodzinie • ośrodki pomocy społecznej • placówki opiekuńczo-wychowawcze • jednostki specjalistycznego poradnictwa • ośrodki adopcyjno-opiekuńcze • rodziny zastępcze, • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny, • sądy rodzinne, • szkoły, • poradnie psychologiczno-pedagogiczne, • powiatowe urzędy pracy, • policja, • pełnomocnicy i koordynatorzy gminni ds. profilaktyki i rozwiązywania problemów społecznych, • środowiska naukowo-badawcze, • placówki prowadzące działalność szkoleniową pracowników służb społecznych, • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia, • duszpasterstwa trzeźwości.
<i>Środki finansowe</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Źródła finansowania</i>	
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.5 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.4 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działanie 2.2, 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.1 (poddziałanie 7.1.3)
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zorganizowanych konferencji, warsztatów, seminariów • liczba uczestników konferencji, warsztatów, seminariów • liczba zrealizowanych kampanii informacyjno-edukacyjnych, • liczba wydanych publikacji zawierających dobre praktyki na rzecz reintegracji rodziny oraz liczba podmiotów, które otrzymały publikacje.

CEL OPERACYJNY 3

INICJOWANIE I WSPIERANIE DZIAŁAŃ SŁUŻĄCYCH WSZECHSTRONNEMU ROZWOJOWI DZIECI I MŁODZIEŻY ZE ŚRODOWISK DEFAWORYZOWANYCH

DZIAŁANIE 3.1.	<p>Inicjowanie tworzenia placówek wsparcia dziennego (świetlic, klubów, ognisk wychowawczych, ochronek itp.) i wzmocnienie infrastruktury w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, w tym wspieranie w placówkach opiekuńczo-wychowawczych wsparcia dziennego:</p> <ul style="list-style-type: none"> • programów socjoterapeutycznych, • innych programów służących kompensowaniu zaniedbań wychowawczych i opóźnień rozwojowych dzieci i młodzieży.
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • dzieci i młodzież ze środowisk defaworyzowanych i ich rodziny • samorządy gmin wiejskich i miejsko-wiejskich
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Samorządy gmin wiejskich i miejsko-wiejskich o najniższych dochodach przeznaczanych na realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych poprzez ośrodki pomocy społecznej
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • szkoły • powiatowe urzędy pracy
<i>Sposób wdrożenia</i>	Konkursy Samorządu Województwa Śląskiego na dofinansowanie tworzenia gminnych i miejsko-gminnych placówek wsparcia dziennego oraz wsparcie placówek tego typu w gminach o najniższych dochodach przeznaczanych na realizację gminnych programów profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Wkład własny podmiotów realizujących programy
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, • Cel strategiczny 2, kierunki działań 2.1, 2.2, 2.3 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.3, 5.6 • Cel strategiczny 6, kierunki działań 6.2, 6.4 • Cel strategiczny 7, kierunek działań 7.3 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działanie 2.5 • Cel operacyjny 5, działanie 5.2, 5.3,
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, poddziałania 7.1.1, 7.1.2, 7.2.1 i działanie 7.3
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba złożonych wniosków,

	<ul style="list-style-type: none">• liczba utworzonych placówek wsparcia dziennego przy wsparciu z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego,• liczba dofinansowanych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego placówek wsparcia dziennego,• liczba dzieci i młodzieży, które skorzystały z usług utworzonych i wspartych przez Samorząd Województwa Śląskiego placówek,• odsetek dzieci i młodzieży korzystających z usług utworzonych i wspartych przez Samorząd Województwa Śląskiego placówek w ogólnej liczbie beneficjentów tego typu placówek,• liczba rodzin objętych pomocą w ramach programów realizowanych w przedmiotowych placówkach,• wartość zrealizowanych projektów (w zł).
--	--

DZIAŁANIE 3.2.	<p>Wspieranie programów na rzecz wyrównywania szans wychowawczych i rozwojowych dzieci i młodzieży w zakresie:</p> <ul style="list-style-type: none"> • prowadzenia grup profilaktyczno-rozwojowych dla dzieci w wieku przedszkolnym (3-5 r.ż.) z rodzin problemowych; • nabywania przez dzieci i młodzież kompetencji osobistych i społecznych; • rozbudzania aspiracji edukacyjnych; • organizowania czasu wolnego poprzez aktywny wypoczynek, uczestnictwo w kulturze, uprawianie sportu i turystyki; • upowszechniania idei wolontariatu; • nabywania umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii w życiu codziennym.
<i>Beneficjenci</i>	Dzieci i młodzież ze środowisk defaworyzowanych
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • samorządy gmin i powiatów • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • inne podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	Otwarte konkursy ofert dla podmiotów niepublicznych na realizację zadań publicznych Województwa Śląskiego w dziedzinie polityki społecznej oraz profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień.
<i>Środki finansowe Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Wkład własny podmiotów niepublicznych realizujących zadania
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I kierunki działań 4, 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.3 • Cel strategiczny 2, kierunki działań 2.1, 2.2, 2.3 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.6 • Cel strategiczny 6, kierunki działań 6.2, 6.4, 6.5 • Cel strategiczny 7, kierunek działań 7.3 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.4, 2.5 • Cel operacyjny 5, działania 5.2, 5.3
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 1.3 (poddziałanie 1.3.5), 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2), 7.2 (poddziałanie 7.2.1), 7.3
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba wolontariuszy zaangażowanych w zadanie, • liczba złożonych wniosków, • liczba zrealizowanych programów wspartych z budżetu Samorządu Województwa Śląskiego, • liczba podmiotów, które zrealizowały programy, • liczba dzieci i młodzieży, które skorzystały ze zrealizowanych programów, • wartość zrealizowanych programów (w zł)

CEL OPERACYJNY 4

WZMOCNIENIE SŁUŻB SYSTEMU WSPARCIA DZIECKA I RODZINY

DZIAŁANIE 4.1.	Doskonalenie zawodowe kadr służb społecznych pracujących z dziećmi i młodzieżą, przede wszystkim pracowników pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych
<i>Beneficjenci</i>	Pracownicy i wolontariusze systemu pomocy społecznej
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • samorządy gmin i powiatów • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • inne podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny • środowiska naukowo-badawcze • placówki prowadzące działalność szkoleniową pracowników służb społecznych
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS w oparciu o przygotowane przez profesjonalistów programy szkoleniowe
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego EFS – PO KL w ramach realizacji projektów systemowych ROPS
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.1 (poddziałanie 7.1.3) <p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.5 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.4, 5.6 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.3 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działanie 2.2, 2.5
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba przeprowadzonych szkoleń, • liczba osób przeszkolonych w podziale na pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej i wolontariuszy, • ocena zawarta w ankiecie ewaluacyjnej

DZIAŁANIE 4.2.	Integrowanie grup zawodowych współpracujących w zakresie systemu wsparcia dziecka i rodziny – pracowników i wolontariuszy pomocy społecznej, organizacji pozarządowych, sądownictwa, policji, straży miejskiej, oświaty, służby zdrowia
<i>Beneficjenci</i>	Pracownicy i wolontariusze służb systemu wsparcia dziecka i rodziny.
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego Partnerstwo lokalne z udziałem JOPS
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • partnerstwa zadaniowe • rodzice zastępczy • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • sądy rodzinne • szkoły • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • policja • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia • środowiska naukowo-badawcze • placówki prowadzące działalność szkoleniową pracowników służb społecznych • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia • duszpasterstwa trzeźwości
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Wkład własny podmiotów uczestniczących w partnerstwie zadaniowym
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS w oparciu o przygotowane przez profesjonalistów programy szkoleniowe Konkursy Samorządu Województwa Śląskiego na realizację programów mających na celu integrację grup zawodowych współpracujących w zakresie systemu wsparcia dziecka i rodziny w ramach partnerstw zadaniowych z udziałem JOPS
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.5 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.4, 5.6 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.3 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 1, działanie 2.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.1 (poddziałanie 7.1.3)
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba partnerstw zadaniowych realizujących programy, • liczba przeprowadzonych szkoleń, • liczba osób przeszkolonych, • ocena zawarta w ankiecie ewaluacyjnej

DZIAŁANIE 4.3.	Działalność informacyjna prowadzona w oparciu o zasoby Internetowej Bazy Informacyjnej Służb Społecznych (IBISS), w szczególności publikowanie informatorów o podmiotach działających na rzecz wsparcia dziecka i rodziny w województwie śląskim
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • mieszkańcy województwa śląskiego, w tym w szczególności rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej, • dzieci ze środowisk defaworyzowanych i ich rodziny, • kadry służb społecznych, • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny, • mieszkańcy i instytucje innych województw.
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	Podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS
<i>Środki finansowe</i> <i>Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunki działań 1.2, 1.5 • Cel strategiczny 2, kierunek działań 2.2 • Cel strategiczny 5, kierunek działań 5.6 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2 <p><i>Wojewódzki Program Profilaktyki i Rozwiązywania Problemów Alkoholowych na lata 2006-2010:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel operacyjny 2, działania 2.1, 2.5 • Cel operacyjny 6, działanie 6.3
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działania 7.1 (poddziałania 7.1.1, 7.1.2, 7.1.3)
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba podmiotów ujętych w IBISS • liczba wejść na stronę internetową IBISS • liczba podmiotów ujętych w informatorach • liczba udostępnionych informatorów • liczba podmiotów, które otrzymały informator • liczba wejść na stronę internetową informatora

CEL OPERACYJNY 5

KSZTAŁTOWANIE POSTAW SPOŁECZNYCH SPRZYJAJĄCYCH REALIZOWANIU PRAW DZIECKA I RODZINY

DZIAŁANIE 5.1.	Zwiększanie świadomości społecznej i promocja działań na rzecz obrony godności i praw dziecka
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny • środowiska naukowe • mieszkańcy województwa śląskiego
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • samorządy gminne i powiatowe, • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • placówki wsparcia dla ofiar przemocy • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • sądy rodzinne • szkoły • poradnie psychologiczno-pedagogiczne • powiatowe urzędy pracy • policja • placówki terapii uzależnienia i współuzależnienia • pełnomocnicy i koordynatorzy gminni ds. profilaktyki i rozwiązywania problemów uzależnień • środowiska naukowo-badawcze • duszpasterstwa dzieci i młodzieży
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS
<i>Środki finansowe Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunek działań 1.1 • Cel strategiczny 2, kierunki działań 2.1, 2.2, 2.3 • Cel strategiczny 4, kierunek działań 4.4 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.1, 6.5
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.2, poddziałanie 7.2.1
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zorganizowanych konferencji, • liczba uczestników konferencji, • liczba wydanych publikacji promujących działalność na rzecz obrony godności i praw dziecka, • liczba podmiotów, które otrzymały publikację.

DZIAŁANIE 5.2.	Diagnozowanie warunków oraz jakości życia dzieci i młodzieży w rodzinach zamieszkujących województwo śląskie
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny • środowiska naukowe • dzieci i młodzież • rodziny
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • środowiska naukowe • ośrodki badawcze • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS w oparciu o współpracę ze środowiskami naukowo-badawczymi
<i>Środki finansowe Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego Ewentualnie EFS – PO KL w ramach realizacji projektów konkursowych
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.2, poddziałanie 7.2.1 <p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny 1, kierunek działań 1.4 • Cel strategiczny 2, kierunki działań 2.1, 2.2, 2.3 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.1
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba partnerów uczestniczących w programie badawczym, • liczba podmiotów, które otrzymały raport z badań.

DZIAŁANIE 5.3.	Promocja dobrych rozwiązań w działaniach prorodzinnych wdrażanych przez samorządy lokalne
<i>Beneficjenci</i>	<ul style="list-style-type: none"> • podmioty działające na rzecz dziecka i rodziny • środowiska naukowe • mieszkańcy województwa śląskiego
<i>Podmiot wdrażający</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Realizatorzy</i>	Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej Województwa Śląskiego
<i>Partnerzy</i>	<ul style="list-style-type: none"> • samorządy gminne i powiatowe • jednostki organizacyjne pomocy społecznej • organizacje społeczne i pozarządowe, Kościół Katolicki, inne kościoły, związki wyznaniowe oraz osoby fizyczne i prawne działające na rzecz dziecka i rodziny • środowiska naukowo-badawcze
<i>Sposób wdrożenia</i>	W ramach zadań statutowych ROPS
<i>Środki finansowe Źródła finansowania</i>	Budżet Województwa Śląskiego
<i>Spójność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego na lata 2000-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cel strategiczny I, kierunki działań 5, 8 <p><i>Strategia Polityki Społecznej Województwa Śląskiego na lata 2006-2020:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Cele strategiczne 1, 2, 3 • Cel strategiczny 4, kierunek działań 4.4 • Cel strategiczny 6, kierunek działań 6.2
<i>Komplementarność z dokumentami programowymi</i>	<p><i>Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013, a w szczególności:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Priorytet VII, działanie 7.2, poddziałanie 7.2.1
<i>Wskaźniki ewaluacji</i>	<ul style="list-style-type: none"> • liczba zorganizowanych konferencji, • liczba uczestników konferencji, • liczba publikacji na temat rozwiązań w lokalnej polityce prorodzinnej, • liczba podmiotów, które otrzymały publikację.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2002.
- Adamski F., *Socjologia małżeństwa i rodziny*. Warszawa 1984.
- Akoliński S. i Falewicz J.K., *Źródła patologii społecznej i problemy socjalizacji młodzieży*, Warszawa 1984.
- Andrzejewski M., *Domy na piasku. Rzecz o sieroctwie i domach dziecka*, Poznań 1997.
- *Badanie dochodów i warunków życia 2005*. Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl
- Balcerzak-Paradowska B., *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004.
- Balcerzak-Paradowska B., *Rola rodziny w tworzeniu kapitału ludzkiego i społecznego*, w: *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2004.
- Balcerzak-Paradowska B., *Ubóstwo rodzin w Polsce*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbiorowa pod red. Z. Tyszki, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001.
- Barlak M., *System wartości maturzystów końca XX wieku i ich postawy wobec osób niepełnosprawnych*. Studia i Monografie. AWF J. Piłsudskiego w Warszawie, Warszawa 2006.
- Bartoszek A., *Społeczne tworzenie osobowości. Zarys socjologicznych teorii osobowości*. Katowice 1994.
- „*Biała Księga*” młodzieży polskiej. *Dwie prawdy o aktywności. Uwarunkowania i możliwości działania młodzieży w środowisku lokalnym w perspektywie polityki młodzieżowej Rady Europy*. Raport z badań pod redakcją B. Fatygi. Warszawa 2005
- Białobrzeska K., Kawula S., *Wykluczenie i marginalizacja społeczna*, Akapit, Toruń 2006.
- Biernat T., Sobierajski P., *Młodzież wobec małżeństwa i rodziny*, Wyd. UMK w Toruniu 2007.
- Blok W. M. J., *Praca socjalna w Polsce: zawód niosący pomoc w potrzebie*. Projekt Matra SIC! Raport opracowany w ramach polsko-holenderskiego projektu budowy Centrum Innowacji Społecznej w Polsce i dla Polski, <http://www.sic.to/indexpl.php?page=1709> (04.12.2007 r.).
- Bowlby J., *Przywiązanie*, PWN, Warszawa 2007.
- Braun-Gałkowska M., Ulfik-Jaworska, *Zabawa w zabijanie*. Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej „Gaudium”, Lublin 2002.
- Brągiel J., Kurcz A. (red.), *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, Opole 2003.
- Brezinka W., *Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych*. Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- Cywilizacja. *O nauce, moralności, sztuce i religii*. Media a Paideia. Nr 9/2004. Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej.
- Danielewska J., *Agresja u dzieci - szkoła porozumienia*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.
- Danilewicz W., Izebska J., Krzesińska-Żach, *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym. Materiały pomocnicze dla studentów pedagogiki*. Trans Humana, Białystok 1995.
- *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. J. Czapiński, T. Panek (red.), Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 10.09.2007.
- *Diagnoza Szkolna 2008. Szkoła bez przemocy*. Badania przygotowane w zespole J. Czapińskiego i A. Gizy-Poleszczuk. Wykonawcą edycji badania w 2008 r. był MillwardBrown SMG/KRC.
- Dyczewski L., *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych*. Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- Dyczewski L., *Rodzina, społeczeństwo, państwo*. Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1994.
- Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, TN KUL, Lublin 2003.
- Dyczewski L. (red.), *Wartości w kulturze polskiej*. Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. T. Goniewicza, Lublin 1993.
- Dylus A., *Globalizacja. Refleksje etyczne*. Ossolineum, Wrocław 2005.
- Dyonizak R., *Młodzieżowa podkultura*, Warszawa 1965.
- Frąckiewicz L. (red.), *Wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice 2005.

- Frączak-Rudnicka B., *Dzieci w roli konsumentów. Przyspieszona socjalizacja konsumencka*, w: *Zmiana czy stagnacja*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, red. M. Marody, Warszawa 2004.
- Giza-Poleszczuk A., *Związki partnerskie, małżeństwo i dzieci. Kulturowe zróżnicowanie postaw*, w: *Polacy wśród Europejczyków*, red. A. Jasińska-Kania, M. Marody.
- Glombik K., Morciniec P. (red), *Wyjazdy zarobkowe. Szanse, czy zagrożenia? Perspektywa społeczno-moralna*, Opole 2005.
- Golinowska S. i inni, *Praca lekarstwem na biedę i wykluczenie. Strategie wobec pracy*, Wyd. IPISS, Warszawa 2007.
- Golinowska S., Tarkowska E., Topińska I., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*. IPISS, Warszawa 2005.
- Grochulska J., *Reedukacja dzieci agresywnych*, Warszawa 1982.
- Harrison L.E., S. P. Huntington, *Kultura ma znaczenie*. Wydawnictwo Zysk i Spółka.
- Herzberger S.D., *Przemoc domowa. Perspektywa psychologii społecznej*. PARPA, Warszawa 2002.
- Holin C.R., Browne D., Palmer E.J., *Przestępczość wśród młodzieży. Rozpoznanie zjawiska, diagnozowanie i profilaktyka*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- Holzer J.Z., *Demografia*. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1999.
- Hryniewicz J., *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczenia dzieci w placówkach opieki*. Instytut Spraw Publicznych. Warszawa 2006.
- Jagieła J., *Narcystyczna szkoła. O psychologicznej rzeczywistości szkoły*, Wyd. Rubikon 2007.
- Jamrożek M., *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Jawłowska A., *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975;
- Jędrzejewski M., *Młodzież a subkultury*, Warszawa 1999;
- Jędrzejko M., *Prostytucja jako problem społeczny, moralny i zdrowotny*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Pułtusk-Warszawa 2006.
- Jordan P. (red.), *Ośrodek Pomocy i Aktywności Społecznej – renesans pracy środowiskowej*. Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL. Warszawa 2007.
- Jundził I., *Dziecko-ofiara przemocy*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993.
- Kasprzak J., *Interwencja Kryzysowa*, w: *Terapia uzależnienia i współuzależnienia*, Nr 3 (2000 r.), http://www.terapia.rubikon.net.pl/html/interw_kryzys.htm (04.12.2007 r.).
- Kawula S., Brągiel J., Janke A., *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń 2005.
- Kawula S., Machel H., *Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, Toruń 1999.
- Kazubowska U., *Nowe wymiary pracy socjalnej z rodziną w Polsce – stan aktualny i kierunki przemian*, w: J. Brągiel, P. Sikora (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – Multikulturowość – Edukacja*. Opole 2004.
- Kelm A., *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa 2002.
- Kendall P.C., *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji. Mechanizmy zaburzeń i techniki terapeutyczne*. Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2004.
- Kmiecik – Baran K., *Młodzież i przemoc*, Przegląd Oświatowy, Gdańsk 2002
- *Kobieta nie jest grzechem. Z siostrą Anną Bałchan SMI o problemie prostytucji (i nie tylko) rozmawia Katarzyna Wiśniewska*. Wydawnictwo Znak, Kraków 2007.
- Kołaczek B., *Dostęp młodzieży do edukacji*, IPISS, Warszawa 2004.
- Komenda Główna Policji. *Czyny zabronione nieletnich i dzieci*, <http://www.policja.pl/portal/pol/4/306/>, (1.10.2007).
- Komenda Główna Policji, Biuro Prewencji i Ruchu Drogowego, *Raport o zjawiskach patologii społecznej, stanie przestępczości i demoralizacji nieletnich oraz przedsięwzięciach w zakresie prewencji kryminalnej w 2005 roku*, Warszawa 2006.
- Komenda Główna Policji, *Statystyka przestępczości w szkole*, <http://www.policja.pl/portal/pol/1/4254/> (13.06.2007 r.).
- I. E. Kotowska, U. Szanderska, I. Wójcicka, *Aktywność zawodowa i edukacyjna w Polsce w świetle badań empirycznych – „Podsumowanie i rekomendacje”*. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową Wydawnictwo Naukowe Scholar. Warszawa 2007.

- Kozaczuk F., *Świat wartości młodzieży z symptomami niedostosowania społecznego. Analiza porównawcza postaw wobec norm i wartości nieletnich oraz młodzieży szkolnej i skazanych.* Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2005.
- Kryczka P. (red.), *Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1997.
- Kurcz A., *Rodziny zastępcze jako obszar działania pracowników socjalnych*, w: K. Marzec-Holka (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Bydgoszcz 2005.
- Kwieciński Z., Śliwerski B., *Pedagogika. Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2006.
- *Ludność, ruch naturalny i migracje w województwie śląskim w 2006 r.*, Opracowania sygnałne, Urząd Statystyczny w Katowicach.
- *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31 XII 2006 r.*, Informacje i opracowania statystyczne. GUS, Warszawa 2007.
- Łobocki M., *Wychowanie moralne w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2006.
- *Mały słownik subkultur młodzieżowych.* – Warszawa, Semper, 1992.
- Marzec H., *Sytuacja dziecka w rodzinie o wysokim statusie ekonomicznym*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Tyszki, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001.
- Marzec-Holka K. (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, Bydgoszcz 2005.
- Materne J., *Pedagogika socjalna. Systematyzacja zagadnień i pojęć.* Wydawnictwo Mater, Szczecin 1999.
- Matyjas B. (red.), *Problemy teorii i praktyki opiekuńczej*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Matyjas B., *Rodzina i jej wspomaganie (wypisy wybranych tekstów z pedagogiki społecznej i opiekuńczej z lat 1990-2004)*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Mazur J., Woynarowska B., Kołoto H., *Zdrowie subiektywne, styl życia i środowisko psychospołeczne młodzieży szkolnej w Polsce. Raport techniczny z badań HBSC 2006*, Instytut Matki i Dziecka. Zakład Epidemiologii, Warszawa, luty 2007.
- Mądry A., *Percepcja postaci ojca w rodzinie korzystającej z pomocy społecznej*, w: J. Brągiel, P. Sikora (red.), *Praca socjalna – wielość perspektyw. Rodzina – Multikulturowość – Edukacja.* Opole 2004, s. 83-94.
- Meigham R., *Socjologia edukacji.* UMK, Toruń 1993.
- Mendel M., *Animacja współpracy środowiskowej na wsi.* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005.
- Mielicka H., *Socjologia wychowania. Wybór tekstów*, Wydawnictwo Stachurski, Kielce 2000.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2006 r.*
- *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002.*
- Oblacińska A., Woynarowska B. (red.), *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań.* Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2006.
- Okólski M., *Demografia. Podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie.* Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny.* Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2000.
- *Opinie i Diagnozy nr 2: Młodzież 2003*, CBOS, Warszawa 2004.
- *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2006/2007. Informacje i opracowania statystyczne.* GUS, Warszawa 2007.
- Pielkova J. A., *Zmiany w pełnieniu funkcji socjalizacyjnej w rodzinie*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Tyszki, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001.
- Płeczkan K., *Realizacja funkcji opiekuńczej we współczesnej rodzinie polskiej*, w: *Współczesne rodziny polskie - ich stan i kierunek przemian*, praca zbiorowa pod red. Zbigniewa Tyszki, Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2001.
- *Podstawowe dane z zakresu ochrony zdrowia i pomocy społecznej w województwie śląskim w latach 2000-2004.* Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2005.

- *Podstawowe informacje o rozwoju demograficznym Polski do 2006 roku*, J. Stańczak, M. Waligórska pod kierunkiem L. Nowak. Notatka informacyjna - materiał na konferencję prasową w dniu 29 stycznia 2007 r., GUS Departament Statystyki Społecznej.
- *Polityka społeczna. Wybrane problemy. Wybór artykułów za lata 1999-2005*, IPiSS, Warszawa 2005.
- *Polityka społeczna*. Nr 10, Warszawa, październik 2007.
- Portmann R., *Przemoc wśród dzieci. Uchwycić sedno*. Wydawnictwo Jedność. Kielce 2006.
- Pospiszył I., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- *Praca a obowiązki rodzinne w 2005 r.*, Informacje i opracowania statystyczne. GUS, IPiSS, Warszawa 2006.
- *Przemiany demograficzne w województwie śląskim w latach 2000-2006*, oprac. H. Zatońska Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice, Lipiec 2007.
- Raclaw-Markowska M.(red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym*. Instytut Spraw Publicznych. Debata o nowym systemie. Warszawa 2005.
- Radzewicz-Winnicki A. (red.), *Współcześni socjologowie o wychowaniu*. Uniwersytet Śląski, Katowice 1993.
- Ritzer G., *Macdonaldyzacja społeczeństwa*. Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA Warszawa 2003.
- *Rocznik Demograficzny 2007*, GUS, Warszawa.
- *Rocznik statystyczny województwa śląskiego 2007*. Urząd Statystyczny w Katowicach, 2007.
- Rybka I., *Diagnoza pomocy społecznej w Polsce w latach 1991 – 2006. Możliwości i bariery zastosowania instrumentów ekonomii społecznej w pomocy społecznej*. Ekonomia Społeczna. Teksty 2006,
http://wiadomosci.ngo.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/Raport_Otwarcia/Rybka_diagnoza_pomocy_spolecznej.pdf (10.10.2007 r.).
- Rymsha M. (red.), *Elastyczny rynek pracy i bezpieczeństwo socjalne. Flexicurity po polsku?*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2005.
- *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z badań ankietowych zrealizowanych w województwie śląskim w 2007 r. Europejski Program Badań Ankietowych w Szkołach (ESPAD)*. Badania przeprowadziła i raport przygotowała Pracownia Badań i Doradztwa „Re-Source”, Poznań, listopad 2007. Badania przygotowano na zlecenie Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej Województwa Śląskiego.
- Skawińska M., *Samobójstwo. Rola polityki społecznej w zapobieganiu i terapii*, Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2003.
- Slany K., *Alternatywne formy życia małżeńsko-rodzinnego w ponowoczesnym świecie*, NOMOS, Kraków 2002.
- Słomińska J., *Mechanizmy i funkcje grup młodzieżowych*, Warszawa 1986.
- Sosnowski A., Walkowiak J., *Grupy młodzieżowe w wielkomiejskim środowisku*.
- Stankowski B., *Współczesna rodzina podhalańska. Wpływ emigracji zarobkowej na wychowanie dzieci i młodzieży – wyniki badań empirycznych*. Seminare, 23*2006*,
<http://www.seminare.pl/23/Stankowski.pdf> (11.09.2007).
- Surzykiewicz J., *Agresja i przemoc w szkole*, CMPP-P, Warszawa 2000.
- *System wartości maturzystów końca XX wieku i ich postawy wobec osób niepełnosprawnych* Studia i Monografie, (praca zb.), Wyd. AWF, W-wa 2006.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szatur-Jaworska B., *Diagnozowanie w polityce społecznej. Materiały do studiowania*. Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2005.
- Sztompka P., *Socjologia*, Znak, Kraków 2002.
- Szymborska A., *Sieroctwo społeczne*. Wiedza powszechna. Warszawa 1969.
- Śląskie Centrum Zdrowia Publicznego, *Zdrowie dzieci i młodzieży w województwie śląskim w oparciu o dane z chorobowości hospitalizowanej*. Katowice 2006,
www.sczp.gov.pl/doc/dzieci_mlodziiez_2006.pdf
- Tillmann K.-J., *Teorie socjalizacji. Społeczność, instytucja, upodmiotowienie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996.

- Toporkiewicz R., *Socjologia wychowania*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986.
- Turowski J., *Małe struktury społeczne*, TN KUL, Lublin 1993.
- Tyszka Z. (red.), *Współczesne rodziny polskie – ich stan i kierunek przemian*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2004.
- Tyszka Z., *Socjologia rodziny*. Warszawa 1976.
- *Warunki życia ludności Polski 2004-2005*, GUS Departament Statystyki Społecznej, Warszawa 2007.
- Wasilewski J., *Współczesne społeczeństwo polskie*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Wieczorek L., *Przestępczość i demoralizacja nieletnich w Polsce w okresie transformacji ustrojowej*. Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2006.
- Włodarek J., *Socjologia wychowania w Polsce*. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1992.
- Wojaczek K., *Więź małżeńska w sytuacji rozłąki z przyczyn ekonomicznych*, Opole 2007.
- Woynarowska B., *Zachowania seksualne*, w: A. Oblacińska, B. Woynarowska (red.), *Zdrowie subiektywne, zadowolenie z życia i zachowania zdrowotne uczniów szkół ponadgimnazjalnych w Polsce w kontekście czynników psychospołecznych i ekonomicznych. Raport z badań*, Instytut Matki i Dziecka, Zakład Medycyny Szkolnej. Warszawa 2006; http://www.imid.med.pl/klient/index.php?option=com_content&task=view&id=226&Itemid=189 (19.09.2007).
- Woskowski J., *Socjologia wychowania*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1983.
- Woźniak R.B., *Zarys socjologii edukacji i zachowań społecznych*, Bałtycka Wyższa Szkoła Humanistyczna. Koszalin 1997.
- Wójcik J. W., *Mass media na cenzurowanym*.
- Wren K., *Wpływ społeczny*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Wydział Polityki Społecznej Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego, *Sprawozdanie MPiPS-03 za okres I-XII 2006*.
- Zaniewska S. H. (red.), *Bieda mieszkaniowa i wykluczenie. Analiza zjawiska i polityki*, Wyd. IPISS, Warszawa 2007.
- *Zasięg ubóstwa materialnego w 2005 r.*, GUS 2006.
- Zemło M., *Nowa socjologia edukacji*, Trans Humana, Białystok 1996.
- *Zero tolerancji dla przemocy w szkole*. Rządowy program poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach. Projekt z dn. 9 stycznia 2007 r., Warszawa, styczeń 2007.
- Znaniński F., *Socjologia wychowania*. Warszawa 2001.

Przydatne strony internetowe:

- www.stat.gov.pl
- www.eurostat.ec.europa.eu
- www.mps.gov.pl
- www.men.gov.pl
- www.ms.gov.pl
- www.brpd.gov.pl
- www.policja.pl
- www.katowice.kwp.gov.pl
- www.pismo.niebieskalinia.pl